આનંદ સાગર

અને

વેદાંતસાર સંગ્રહ

પટેલ પરભુદાસ જેસંગદાસ

આનંદસાગર અને
વેદાંતસાગર

/ ૨૬ /

ॐ

આનંદ સાગર

અને

વેદાંતસાર સંગ્રહ

વેદાંતસાર સંગ્રહ કરનાર

પટેલ પરભુદાસ જેસંગદાસ,
રાંધેજા (તા. કલોલ)

પ્રકાશક

મહંતશ્રી લાલદાસજી ગુરૂ જોરદાસજી,
રામજીનું નવું મંદિર–રાંધેજા.

સં. ૧૯૯૬] આ. ૧ લી : પ્રત ૧૦૦૦ [સને ૧૯૪૦

કિં. રૂા. ૧–૪–૦

પુસ્તકો મળવાનાં સ્થળો

પટેલ પરભુદાસ જેસંગદાસ,
મુ. **રાંધેજા** (તા. કલોલ)

મહંતશ્રી લાલદાસજી ગુરૂ જોરદાસજી
ઠે. રામજીનું નવું મંદિર—**રાંધેજા**

પટેલ પુરૂષોત્તમદાસ મોતીદાસ (રાંધેજાવાળા)
ઠે. શાહપુર, ગોઝારીઆની પોળ, **અમદાવાદ.**

અમદાવાદ—ધી ડાયમંડ જ્યુબિલી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં
પરીખ સુરેશચંદ્ર પોપટલાલે છાપ્યું.

સમર્પણ

ॐ नमः शिवाय

ॐ नमः शिवाय

ॐ नमः शिवाय

पश्यमे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः
नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतानिच ॥ अ.११-५

શ્રી કૃષ્ણભગવાને અર્જુનને અનેક પ્રકારનાં રૂપો
બતાવ્યાં છે, તે ઉપરથી સમજવાનું કે પરમાત્મા
પોતે એક છે તે અનેક રૂપે થયા છે, મત-
લબ કે પુરૂષ માત્ર શિવ સ્વરૂપ છે, અને
સ્ત્રી માત્ર શક્તિસ્વરૂપ છે. એટલે તમામ
જગત્ પ્રભુરૂપ છે સ્થાવર હોય કે જંગમ
પણ તેથી બહાર કાંઈ નથી.

એમ સમજી આ પુસ્તક

હું **શ્રી શંકર**

ભગવાનને

અર્પણ કરૂં

છું ॥

શ્રી જાગેશ્વર મહાદેવ સંબંધી ટુંક હકીકત

રાંધેજા ગામની પૂર્વ દિશાએ મહાદેવનું પ્રાચીન સ્થળ છે. તે ઘણું પુરાતની અને પ્રસિદ્ધ છે. તેનો વહીવટ કેટલાક વર્ષથી પટેલ જેશંગદાસ નાગરદાસ કરતા હતા. કારણકે તેઓશ્રી શિવભક્ત હતા. તેમના મરણ પછી તેમના દીકરા નારાયણભાઈ પટેલે વહીવટ કર્યો, અને તેમનો કૈલાસવાસ થતાં, પટેલ વેણાભાઈ પુરૂષોત્તમદાસે વહીવટ હાથમાં લીધો, દરેક વહીવટ કરનાર, મહાદેવને જે જે રકમ મળતી તેનો સંગ્રહ કરી રાખતા.

આ દેવાલય પ્રાચીન હોવાથી બહુ જીર્ણ અને શિખરમાંથી તુટેલું તથા અંદર બાણ પણ ખંડિત થઈ કકડા થઈ જવાના કારણે અંદર કોઇ પૂજા કરવા જતું નહીં. આથી શંકર ભગવાનની પ્રેરણાથી પટેલ વેણાભાઈ પુરૂષોત્તમદાસ અને ગામના બીજા આગેવાનોને ઇચ્છા થઈ કે હવે આ દેવળ નવું કરાવી બીજું બાણ પધરાવીએ તો સારૂં ? સવાલ એ આવ્યો કે આ કામ કરે કોણ ? બધા એકમત થઈ રામજી મંદીરના મહંતશ્રી **લાલદાસજી** છે, તેઓ આ કામ કરાવી શકે તેવા છે. માટે તેમને આ કામ સોંપીયે, પણ તે માટે રકમ જોઈએ, તે તો ફક્ત રૂા. ૮૦૦) આઠસોના આશરાનીજ હતી, તેથી શું કામ થાય. ઠીક છે જે થશે તે ખરૂં. ઈશ્વર ઇચ્છા બળવાન છે. ગામના આગેવાનોએ મહંતશ્રીને ઘણો આગ્રહ કરીને કામની શરૂઆત કરવાનું કહ્યું, એટલે

તેમણે કામનો આરંભ કર્યો. મહંતશ્રીએ વિચાર કર્યો કે આ મહાન કામ છે, તે માટે રકમ તો ભારે જોઈએ, તેના જવાબમાં પટેલ પરભુદાસ જેશંગદાસે કહ્યું કે, શંકર ભગવાનના ત્યાં કાંઈ ખોટ નથી. બીજા ભક્તોનાં કામ તે કરે છે, અને આ કામ તો તેમનું પોતાનુંજ છે. માટે વિશ્વાસ રાખો તે આશુતોષ છે, તેથી સારી રકમ જરૂર આવી મળશે. માટે કામની શરૂઆત કરો.

સદરહુ કામની શરૂઆત સંવત ૧૯૭૭ના આસો સુદ ૭ને શનિવારે કરી, અને ખાત મહુર્ત સંવત ૧૯૭૮ ના માગસર સુદ ૯ના રોજ થયું; પણ રકમ થોડી હોવાથી કામ ધીમે ધીમે ચાલતું, કારણ કે મહંતશ્રીએ નથી કરી ટીપ કે નથી કરી કોઇ પાસે માગણી. હવે આ ચિંતા શંકર ભગવાનને થઈ, અને તેઓ રકમ લાવ્યા પણ ખરા. તે એવી રીતે કે અહીંના મુળવતની પટેલ અંબારામ ધનશા કે જે ઝવરભાવાળા કહેવાય છે. તેમનો દીકરો નામે શંકરભાઇ અંબારામ માબાપ વગર એકલા થવાથી તેમના મોસાળ પક્ષમાં રહેતા હતા. તે બીમાર થવાથી તે તેમના મામાને તેડી રાંધેજા આવ્યા. આ પહેલાં છ માસ અગાઉ તે રાંધેજા આવેલા ત્યારે મહાદેવના ચાલતા કામમાં મદદ કરવા આવતા હતા. તેથી તેમને શંકર ઉપર વધારે ભાવ હતો. વળી શંકર ભગવાને આ શંકરભાઈ અંબારામને પ્રેરણા કરી કે દેહ ક્ષણભંગુર છે. માટે હવે તમારી મીલ્કતનો સદ્ ઉપયોગ કરો. એથી તેમને પણ વિચાર થયો કે આ બીમારીમાંથી હું બચી શકીશ નહીં. જો એમજ થાય તો મારી મિલ્કતનો દુરૂપયોગ થશે. આવો નિશ્ચય થવાથી તેમણે

ગામના તમામ આગેવાનોને એકઠા કરી તેમની તમામ મિલ્કત મહાદેવને અર્પણ કરી, તે બાબતનો લેખ સંવત ૧૯૮૦ના અસાડ વદ પાંચમના રોજ થયો છે; અને બન્યું પણ એવું કે તેઓશ્રીનો બીજા દિવસેજ કૈલાસ વાસ થયો. હવે આ મિલ્કત મહાદેવજીના કબજે આવી, અને તેમાંથી આશરે રૂા. ૫૦૦૦) પાંચ હજાર જેવી મોટી રકમ હાથ લાગી. એટલે દેવાલયનું કામ ધમધોકાર ચાલવા માંડયું. વળી ગામમાંથી પણ કેટલાક સદ્ ગૃહસ્થોએ મદદ કરી. આ કામ ચાલતું હતું તે દરમ્યાન કામ બંધ કરી સંવત ૧૯૮૫ની સાલમાં મહંતશ્રી બીજા ભાવિક ભકતોને સાથે લઈ બદ્રીનાથ વગેરે ચારે ધામની જાત્રાએ નીકળ્યા હતા. ચાર માસની મુસાફરી કરી અશાડ માસમાં ઘેર આવ્યા. એટલે શંકર ભગવાનની પ્રેરણા થવાથી તેજ સાલ એટલે સં. ૧૯૮૫ના શ્રાવણ માસમાં મહાદેવજીની પ્રતિષ્ઠા પટેલ શિવરામ વનમાળીદાસ તથા પટેલ જીવતરામ ભાઇચંદદાસ અને પટેલ લલ્લુભાઈ રણછોડદાસના હસ્તે થઈ હતી. પછી પણ અધુરૂં કામ પુરૂં કરવા પ્રયાસ ચાલુ હતો, અને છેવટે સંવત ૧૯૯૨માં ઘુમટનું કામ બાકી હતું તે ધાબારૂપે કરાવી પૂર્ણ કર્યું છે. ત્યાં સુધીમાં કુલ રૂા. ૩૦૦૦૦) ત્રીસ હજારના આશરે ખર્ચ થયું છે, અને હજુ પણ બાજુની ધર્મશાળાઓનું કામ અપૂર્ણ છે. તેમાં પણ મોટી રકમની હજી ઘણીજ જરૂર તો છે. તે મહાદેવજી ભકતોના હૃદયમાં પ્રેરણા કરશે ત્યારે પૂરૂં થશે. માણુસ કાંઈ કરી શકતું નથી.

इति शिवम्

પ્રસ્તાવના

યાદ્દશી ભાવના, તાદ્દશી સિદ્ધિ ॥

મતલબ કે જેવી ભાવના હોય, તેવી સિદ્ધિ થાય છે.

દોહરો—હરિમય સર્વ જગત છે, ભલા બુરા નહીં કોય;
જેસી જીનકી ભાવના, ઐસા ફલ ઇનકુ હોય ॥

પશુથી માણુસને ઉત્તમ કહ્યો છે. શાથી કે માણુસમાં વિચાર કરવાની શક્તિ છે. એ વિચારશક્તિનો જો ઉપયોગ કરે તો તેને સમજાય કે આ શરીર હું છું? કે તેમાં જે જીવ રહેલો છે, તે હું છું? બંનેમાં હું કોણુ છું? તે વિચારવાથી માલમ પડે કે શરીર તો હાડકાંનું પુતળું ને ઉપર ચામડું મઢેલું છે, ને અંદર રૂધિર, મળ, મુત્ર ભરેલું છે, તેથી તે તો હું નહીં પણ જીવ હું છું; પણ એતો દેખાતો નથી. આ શરીરમાં આંખો સર્વ વસ્તુઓને જુએ છે, પણ પોતાને દેખતી નથી. તો તેને જોવાને માટે જેમ દર્પણુ રૂપી સાધનની જરૂર છે. તેમ જીવને જોવાનું સાધન પણુ વિવેક, વિચાર, વૈરાગ્ય ને સંતોષ આ ચાર સાધન હોય તો જીવ શી વસ્તુ છે, તે ઓળખાય. નહીં તો જેમ એક મહાપુરૂષના કહેવા મુજબ

વિવેક વિનાનું માનવી, સમજો પશુ સમાન;
વાનરને પણ છે જુઓ, હાથ પગ મુખ કાન.
મુરખ માથે શીંગડાં, નહીં નિશાની હોય;
સાર અસાર સમજે નહીં, જન તે મુરખ જોય.

मनः एव मनुष्याणां कारणं बंध मोक्षयोः ॥

અર્થ—મન એજ મનુષ્યોને બંધ અને મોક્ષનું કારણ છે. વિષયી મન બંધન કરતા છે, ને નિર્વિષયી મોક્ષ આપનાર છે. અકેક વિષયવાળાં પ્રાણી પણ બંધનમાં પડે છે, તો માણસમાં તો પાંચ વિષય છે, તેથી તે જરૂર બંધનમાં પડે છે. સ્પર્શ વિષયથી હાથી, રૂપ વિષયથી પતંગીઉં, ગંધ વિષયથી ભમરો, શબ્દ વિષયથી મૃગ અને રસ વિષયથી માછલું બંધનમાં પડી પ્રાણ ખુએ છે. આ ઉપરથી માણસે વિચાર કરવો જોઈએ કે ઢોર પણ બારં મહિનામાં એક વખત વિષય ભોગ કરે છે, ને વાઘ તો તેની આખી જીંદગીમાં એકજ વખત ભોગ કરે છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, માણસનો જન્મ વિષય ભોગ માટે નહીં, પણ હું કોણ છું ને હરિ શી વસ્તુ છે, તે ઓળખવા માટે છે, ને તે જો ન ઓળખ્યા તો—

ઢોર ઘડંતાં મનુષ્ય ઘડયો, ન ઘડયાં શીંગ ને પૂંછ;
મનુષ્ય દેહથી હરિ ન ઓળખ્યા, ધિક્ દાઢી ધિક્ મૂછ.

દાખલા તરીકે–આખી દુનિયાનું જીવન ખેતી ઉપર છે, ને તે ચોમાસામાં થાય છે. એમાં પણ જે ખેતર સારૂં તેમાં પાક સારો, ને વાવણી વરસાદ આવી ગયા પછી થાય છે. વળી જે ખેતરમાં આજે વાવેતર કર્યું, તેમાં બીજે દિવસે કોઈ વાવવા જતું નથી. તેમાં કોઇ કારણથી ઉગે નહિં તો ફરીથી વાવેતર થાય; આ વાત મૂર્ખ ખેડુત પણ સમજે છે. આ તો એક દૃષ્ટાંત કહ્યું, પણ તે ઉપરથી સિદ્ધાંત એ છે કે સંસાર એ ખેતી છે, અને સ્ત્રી તે બીજ વાવવાનું ક્ષેત્ર છે, ને પુરૂષ વાવનાર ખેડુત છે. ખેતર પણ કારણ સિવાય ફરી

વવાતું નથી, તેમ સ્ત્રીરૂપી ખેતરમાં માસિક ઋતુ પ્રાપ્ત થયા સિવાય ફરી વવાય નહિં. ખેતર જેમ કેળવાય તેમ પ્રજા પણ સારી થાય છે. આ પ્રમાણે વિવેકથી વરતે તે વિવેકી કહેવાય. આજકાલ લોકો ઉપવાસ કરી શરીરને કષ્ટ આપે છે, પણ ગીતામાં તો કહ્યું છે કે; ભૂખે રહેનારનો યોગ સિદ્ધ થતો નથી. તેમ ઘણું ખાનારનો પણ યોગ સિદ્ધ થતો નથી. મિતાહારીનો યોગ સિદ્ધ થાય છે, તે મુજબ ગીતામાં કહ્યા પ્રમાણે વિષયોથી નિરાહાર રહેવું, તે ખરો ઉપવાસ છે. સ્ત્રી પાસે હોવા છતાં વિષય સુખ ન ભોગવવું કે જે ન ભોગવે તે જીતેન્દ્રિય કહેવાય છે. એવી રીતે બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળી એક આસને સ્થિર બેસી ભગવાનના નામના એક કરોડ જપ કરવાથી વાણીનો જય થાય છે, અને વિર્ય પણ ઉપર ચઢી અમૃતના રૂપમાં ફરી જાય છે. આ પ્રયોગ છ માસ સુધીનો છે. એ પ્રમાણે કરવાથી કાંઈ પણ ગળપણ ખાધા સિવાય મુખમાં ગળપણની માહિતી થાય, ત્યારે જાણવું કે અમૃત તત્ત્વ ઉત્પન્ન થયું છે. ચિત્તમાં મળ, વિક્ષેપ અને આવરણ એ ત્રણ દોષ હોય છે, કુકર્મ તથા કુવિચારથી પડેલા સંસ્કારો મળ કહેવાય છે. ઇંદ્રિયદ્વારા વા વિષય સ્મરણથી અંતઃકરણનું જે પ્રબળ વેગથી વારંવાર વિષય ભણી ખેંચાવું તે વિક્ષેપ કહેવાય છે, ને પોતાના કૂટસ્થ રૂપને ન જાણવું તે આવરણ કહેવાય છે. આત્મસ્વરૂપને આવરણથી જીવને શરીરાદિમાં હુંપણાની ને જગતમાં સત્યપણાની ભ્રાંતિ થઈ રાગ-દ્વેષરૂપ વિક્ષેપ ઉપજે છે, અને રાગ-દ્વેષથી ધર્માધર્મ-રૂપ પ્રવૃત્તિદ્વારા જીવ ધર્માધર્મના સંસ્કાર રૂપ મળ દોષને ગ્રહણ કરે છે. સકામ પુણ્ય પણ ભવ ભ્રમણનો હેતુ હોવાથી

વિદ્વાનોની દૃષ્ટિએ તે પાપરૂપ છે. એ ધર્માધર્મ વડે જીવ ઘટીયંત્રમાંના ઘટની પેઠે ઉર્ધ્વ અધઃભ્રમણ કર્યા કરે છે, વિશ્રાંતિ પામતો નથી. કામનાનો ત્યાગ કરવાથી તેમજ લૌકિક, વૈદિક, તથા શુભ કર્મ કરવાથી શનૈઃ શનૈઃ ચિત્તના મળ દોષથી નિવૃત્તિ થાય છે. ચિત્તને કોઈપણ યોગ્ય ધ્યેયમાં દીર્ઘકાલ નિરંતર આદરપૂર્વક સ્થાપન કરવાથી ધીરે ધીરે ચિત્તનો વિક્ષેપ દોષ દૂર થાય છે, અને સત્ શાસ્ત્ર તથા સદ્ યુક્તિઓના વેત્તા તેમજ પરમ તત્ત્વમાં નિષ્ઠાવાળા પરમકારૂણિક આચાર્ય-દ્વારા વેદાંત શાસ્ત્રના શ્રવણાદિક વડે નિજસ્વરૂપનું અપરોક્ષ જ્ઞાન થવાથી ચિત્તના આવરણ દોષની અત્યંત નિવૃત્તિ થાય છે. આવરણની નિઃશેષ નિવૃત્તિ થયે જીવનું ભયપ્રદ ભવ ભ્રમણનું દુઃખદ ભ્રમણ દૂર થાય છે, ને પોતે અખંડાનંદ-રૂપે શાશ્વત વિરાજે છે. ત્રિવિધ તાપનો અજ્ઞાનરૂપ મૂળ સહિત અત્યંત ઉચ્છેદ અને સ્વાભાવિક પરમાનંદનો નિત્ય આવિર્ભાવ એ વિવેકી મનુષ્યને મુખ્ય પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે. એ પ્રાપ્તવ્યની પ્રાપ્તિ આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાનથી થાય છે ને આત્મ સ્વરૂપનું જ્ઞાન આ આનંદ સાગરનું પુસ્તક વાંચી–વિચારીને તે પ્રમાણે વર્તવાથી થાય છે. તેથી જિજ્ઞાસુ જનોએ આનંદ સાગર પુસ્તક વાંચવું અથવા તે શ્રવણ કરવું આવશ્યક છે, મનનું સ્વરૂપ ભાવ છે, તેમ આત્માનું સ્વરૂપ આનંદ છે. માટે આ પુસ્તકનું નામ **આનંદ સાગર** રાખેલું છે. આનંદ સાગરમાં દાખલ કરેલી બાબતો કેટલીક ગદ્યમાં અને કેટલીક પદ્યમાં પણ છે, તેમજ તે બાબતો શરૂઆતના અભ્યાસીને તેમજ ઉંચી સ્થિતિએ પહોંચેલા જિજ્ઞાસુઓને ઉપયોગી થાય, તેવી દાખલ કરી છે. આમાં વ્યવહારીક બાબતો કાંઈક છે, પણ આત્મજ્ઞાન

થાય તેવી ચીજોનો વધારે સંગ્રહ કરી છાપવામાં આવ્યો છે. વળી ભજન ગાનારને પણ રસ પડે તેવાં આત્મજ્ઞાનનાં ભજનો પણ દાખલ કર્યાં છે. વળી વગર દવાએ રોગ મટાડવાના ઉપાયો પણ અનુભવ સિદ્ધ કરી છાપેલા છે. તે પ્રમાણે કરી જોવાથી ખાત્રી થશે. આ આનંદસાગર પુસ્તકમાં જે જે પુસ્તક અંદરની બાબતો દાખલ કરી છે, તેના કર્ત્તાઓનો આભાર માનું છુ. વળી મારી સંગ્રહ કરેલી ચીજો છપાવવા માટે જે તે સ્થાને ગોઠવવામાં સલાહ તથા શુદ્ધ ભાષામાં લખી આપનાર મારા મિત્ર યાજ્ઞિક ભવાનીશંકર બહેચરરામનો પણ આભાર માનું છું. આનંદ સાગર પુસ્તકમાં ૧૪૬મે પાને પાંચ લીટી છાપેલી છે. તે પ્રમાણે અનુભવ થવાથી આ ગ્રંથની સમાપ્તિ કરી છે.

ભવાનીશંકરૌ વંદે શ્રદ્ધા વિશ્વાસરૂપિણૌ,
યાભ્યાં વિના ન પશ્યન્તિ સિદ્ધાઃ સ્વાંતસ્થમીશ્વરમ્ ॥

અર્થ—જેના વિના સિદ્ધપુરૂષો અંતઃકરણમાં રહેલા ઈશ્વરને જોઇ શક્તા નથી. તે શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસરૂપ પાર્વતી અને શ્રી મહાદેવને હું પ્રણામ કરૂ છું.

ઘણી કાળજીથી પ્રુફો સુધાર્યાં છે, છતાં દૃષ્ટિદોષથી તથા મુદ્રણદોષથી જે ભૂલો થઇ હોય તે સુધારીને વાંચી લેવા વાંચકવર્ગને વિજ્ઞપ્તિ કરીએ છીએ.

इति शिवम्

પટેલ પરભુદાસ જેસંગદાસ.

જીવનચરિત્રની ટુંક નોંધ

પટેલ પરભુદાસ જેસંગદાસનો જન્મ સંવત ૧૯૩૩ ના વૈશાખ સુદ ૧૧ ના દિને થયેલો તેમના પિતાશ્રીનું નામ જેસંગદાસ અને માતુશ્રીનું નામ હરિબા હતું. નાનપણમાં ગુજરાતી શાળામાં છઠ્ઠા ધોરણ સુધી અભ્યાસ કરી કેળવણી ખાતાની નોકરીમાં જોડાયા; પણ નોકરી ન પસંદ કરી પોતાનો જાતિ ધંધો ખેતીનો કરવા લાગ્યા, અને સંવત ૧૯૫૪માં લગ્ન કરી ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યો. ઘણાં વર્ષો પછી કાંઈ સંતાન ન થવાથી નજીકના સંબંધીઓએ બીજીવાર લગ્ન કરવા આગ્રહ કર્યો; પણ તેમ કરવા તેમણે સાફ ના પાડી. તેમને અનુભવ હતો કે સંસાર ખોટો ને દુઃખરૂપ છે. તેમના પિતાશ્રી તથા માતુશ્રી અને તેમના એક મોટાભાઈ દેવલોક થયેલાં હતાં. પિતા તો મહાદેવના પરમ ભક્ત હતા, તેથી તેમનો ચાર્જ પરભુદાસે લીધો, અને ત્યારથી તે ભક્ત કહેવાવા લાગ્યા. આથી તેમના ત્યાં સંત-સાધુઓ વગેરે આવવા લાગ્યા. પૈકી એક મહંત જે કાશી નિરંજની અખાડાના **જાલમપુરી મહારાજ** આવ્યા. તેમણે આ ભક્તને અધિકારી જાણી આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યો. ત્યારથી તે આગળ વધ્યા, અને વ્યવહારમાં રહીને યોગાભ્યાસ અને વેદાંતનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યા. આમાં તેમને ખૂબ આનંદ લાગવાથી દિવસનો ઘણો ભાગ આત્મજ્ઞાનનાં પુસ્તકો વાંચવામાંજ કાઢવા લાગ્યા-

તેનો સંગ્રહ કરવા લાગ્યા, અને (બાવન) વર્ષની ઉંમર થઈ એટલે છેલ્લી વખત ચાર ધામની યાત્રાએ ગયા, ત્યાંથી આવી સંવત ૧૯૮૫ના શ્રાવણ માસમાં **જાગેશ્વર મહાદેવની** સ્વહસ્તે પ્રતિષ્ઠા કરાવી તે વખતે દાન તરીકે સદાવ્રત ખાતે રૂા. ૧૦૨૫) રોકડા અને નવ વીઘા જમીન અર્પણ કરી. ત્યારપછી દસ વર્ષે તેમને એમ લાગ્યું કે આ દેહ તો ક્ષણભંગુર છે માટે સંગ્રહ કરેલો વેદાંતસાર પુસ્તકરૂપે પ્રગટ કર્યો હોય તો સારૂં. એજ આ **આનંદ સાગર** પુસ્તક છે.

સદર પુસ્તક છપાવી પૈસા પેદા કરવાનો તેમને લોભ નહીં હોવાથી તે તેમના **ઇષ્ટદેવ જાગેશ્વર મહાદેવ** તથા **અન્નક્ષેત્રને** અર્પણ કર્યું છે. આથી તેમણે તે બાબતમાં લીધેલો પ્રયાસ લોક કલ્યાણને માટે છપાવ્યો, અને તે પુસ્તકની કમાણીમાં પણ લોભ નહીં રાખતાં તેમણે જે ઉદારતા બતાવી છે, તે બદલ તેમને ધન્યવાદ આપવો ઘટે છે.

ભવાનીશંકર બહેચરરામ યાજ્ઞિક,

માજી હેડ માસ્તર—**રાંધેજા.**

અનુક્રમણિકા

મંગળાચરણ

(તુલસીદાસકૃત રામાયણમાંથી)

જેહિકે સુમિરણ ધ્યાનતે, બનત સકલ શુભ કાજ;
સો ગણેશ વાણી સહિત, જ્ઞાન દીજિયે આજ. ૧
સિદ્ધિ સદન આનંદ કરણ, મંગલ મોદ નિધાન;
લક્ષ્મણ અરૂ સીતા સહિત, રામચંદ્ર ભગવાન. ૨
ભરત શત્રુસૂદન સહિત, દવહુ સો કૃપા અગાર;
ચરણ કમલ અતિ પ્રેમસો, વંદો વારંવાર. ૩
વન્દૌ પદધર ધરણિશિર, મહાવીર હનુમાન;
બલબુદ્ધિ વિદ્યા દીજિયે, નિજજન મન અનુમાન. ૪
રામાયણ કે તિલકમેં, હોહુ સહાયક આય;
ચૂક પરે જો અર્થમેં, દીજે આપ બતાય. ૫

॥ શ્રી ગણેશાય નમઃ ॥

આનંદ સાગર

મંગળાચરણ

વિઘ્નેશ્વરાય વરદાય સુર પ્રિયાય,
લંબોદરાય સકલાય જગજ્જિતાય ।
નાગા ન નાય શ્રુતિ યજ્ઞ વિભુષિતાય,
ગૌરી સુતાય ગણનાથ નમો નમસ્તે ॥

ગુરૂ સ્તુતિ (૧)

ધ્યાન મૂલં ગુરૂ મૂર્તિ, પૂજા મૂલં ગુરૂપદં ।
મંત્ર મૂલં ગુરૂ વાક્યં, મોક્ષ મૂલં ગુરૂકૃપા ॥ ૧ ॥
અજ્ઞાન તિમિરાંધસ્ય, જ્ઞાનાંજન શલાકયા ।
ચક્ષુરૂન મિલિતં યેન, તસ્મૈ શ્રી ગુર્વે નમઃ ॥ ૨ ॥
ગુરૂર્બ્રહ્મા ગુરૂર્વિષ્નુ, ગુરૂર્દેવો મહેશ્વરઃ ।
ગુરૂઃ સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ, તસ્મૈ શ્રી ગુર્વે નમઃ ॥ ૩ ॥
બ્રહ્માનંદં પરમ સુખદં, કેવલં જ્ઞાન મૂર્તિ ।
દ્વંદ્વાતીતં ગગન સદશં, તત્ત્વમસ્યાદિ લક્ષ્યમ્ ॥
એકંનિત્યં વિમલમચલં, સર્વધી સાક્ષી ભૂતં ।
ભાવાતીતં ત્રિગુણ રહિતં, સદ્ગુરૂ ત્વં નમામિ ॥ ૪ ॥

(૨)

સદ્દગુરૂ ચરણે નમું, માગું પ્રેમ પ્રસાદ;
દયા કરીને દીજીયે, હરિ રસ અમૃતસાર. ૧
વાણી શકે નહિં વર્ણવી, સદ્દગુરૂ કેરૂં સ્વરૂપ;
બળ બુદ્ધિ પહોંચે નહિં, ઉપમા રહી અનુપ. ૨
હોય અંતઃકરણ ઉજળું, જડ તિમિર ટળી જાય;
સર્વે લાગ્યું સૂઝવા, આપ દર્શન મહિમાય. ૩
ગુરૂપદ પંકજ પૂજતાં, ચૌદે લોક પૂજાય;
શિવ વિરંચિ શારદા, જશ ગુરૂના ગાય. ૪
સદ્દગુરૂ શાસ્ત્ર શ્રુતિ, બેઉ મીલકીનો તોલ;
જીવ નહિં તું બ્રહ્મ હૈ, કહત વગાડી ઢોલ. ૫
જપ તપ તિરથ જોગનું, ફળ તો જે કહેવાય;
પ્રીતમ સદ્દગુરૂ શેવતાં તેતો સહેજે થાય. ૬

(૩)

બ્રહ્મ દર્શી ગુરૂ મળ્યારે મનના ભાવતા,
તેણે કીધોરે મને દેહ છતાં વિદેહજો,
હું મારૂં સમાઈ ગયોરે મનની માનતા,
લાધ્યો મારો પરમ સુખ નિજ ધામ જો. બ્રહ્મદર્શી...૧
પોતાનો જાણીરે કૃપા મુજને કરી,
જોયો નહિં કાંઈ અપરાધીનો ફંદજો;
આપી વરદાનરે ભવભય ટાળીયો,
પાયુંરે મુજને અમૃત બ્રહ્માનંદ જો. બ્રહ્મદર્શી...૨
ગુરૂએ કહ્યુંતુંરે પૂરણ બ્રહ્મ પરમાત્મા,
તે મારગમાં કીધો મેં પરવેશજો;
જાગ્રત સ્વપ્ન સુષુપ્તિ મૂકીને ચાલીયા,
આગળ દીઠી તુર્યાવસ્થા શેષજો. બ્રહ્મદર્શી...૩

તુર્યાથી આગેરે ઉન્મન પંચમી,
તેનું નિર્વિકલ્પ સમાધિ નામજો;
તે સ્થળ જોતામાં આવાગમન તે વિસર્યું,
લાધ્યો મારો પરમ નિજસુખ ધામજો. બ્રહ્મદર્શી...૪

જાગ્રત હું ધરીને સૌ સંગાથને,
ઇંદ્રિ દ્વારે કરૂં મનનો વ્યવહારજો;
તે સૈન્યમાં નવ તત્ત્વ કલેવર આથડે,
તેના સુખ દુઃખનો જાણુણહારજો. બ્રહ્મદર્શી...૫

લીન જ્યાં વ્યવહાર તે સુષુપ્તિ જાણવી,
કાંઈ નહિં ત્યાં હુંજ પ્રકાશી એક જો;
જાણુણહારી તુર્યા તેથી હું વેગળો,
જ્ઞાતા જ્ઞેયને તુર્યા ટેકજો. બ્રહ્મદર્શી...૬

બોલું તોપણ મુન્ય ટળે નહિં માહરૂં,
બોલું ને નવ બોલું એવી રીતજો,
સાંભળતામાં હું સાંભળું નહિં કાંઈ વાતને,
એ છે મારો અનુભવ વેદ વિદિતજો. બ્રહ્મદર્શી...૭

હું અસંગ સુસંગ નહિં ચારે અંગનો,
તક્ર પડયુંરે જેમ માખણ અળગું હોયજો;
ભાસ્યું સૌ સરખું પણ હું સૌથી વેગળો,
રંગ તણોરે જેમ સ્ફાટિકમાં ન ભાસે કયાંયજો. બ્રહ્મદર્શી...૮

અગ્નિ સંગે શીતળ લોઢું તપાવીયું,
બાળે લોહ પણ અગ્નિ એ કહેવાયજો;
માહરી ચેતનતાનેરે ઓડે આશરે,
ઈંદ્રિ તનમન ચેતનવત દેખાયજો. બ્રહ્મદર્શી...૯

સર્વ વ્યાપક અચલો જેમ આકાશ છે,
ઘટમઠનોરે કાંઈ ભેદ બોલ્યો રે નવ જાયજો;

અનુસ્યૂત સૌમાં પૂરણ છે પરમાત્મા,
જીવ ઈશ એતો ભેદ અવિદ્યાની માંયજો. બ્રહ્મદર્શી...૧૦
એવો હું પરિપૂરણ ચિદઘન એકલો,
બીજું કલપીત [1]જેવરીમાં જેમ સાપજો;
વાચારંભણ નામ રૂપ પરપંચ છે,
અવિલોકી ચેતન આપો આપજો. બ્રહ્મદર્શી...૧૧
ચેતન કહુંતો જડતા બીજી કલ્પીએ,
કાંઇ વિશેષણ દીધું રે નવ દેવાયજો;
મુગો શું કહેરે ખાંડના સ્વાદને,
જ્યમ [2]નૌતમ છેતે બાપુ કેમ કહેવાયજો. બ્રહ્મદર્શી...૧૨

ઈશ્વર પ્રાર્થના (૧)

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं, पूर्णात् पूर्णमुदच्यते ॥
पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवा वशिष्यते ॥ १ ॥
ॐ शान्तिः ॐ शान्तिः ॐ शान्तिः ॥

(ઇશાવાસ્યોપનિષદમાંથી મંત્ર ૧)

અર્થ—આ પૂર્ણ છે, આ પૂર્ણ છે, પૂર્ણથી પૂર્ણ ઉત્કૃષ્ટ થાય છે, પૂર્ણના પૂર્ણને લઈને પૂર્ણજ અવશેષ રહે છે.

ॐ શાંતિ થાઓ, શાંતિ થાઓ, શાંતિ થાઓ.

વિવેચન—**આ**=તત્પદનો લક્ષ્યાર્થ. જે નિરૂપાધિક ચેતન. તે પૂર્ણ એટલે નિરતિશય વ્યાપક છે. **આ**=ત્વં (જીવ) પદનો લક્ષ્યાર્થ છે. અવિદ્યારૂપ ઉપાધિથી રહિત. ચેતન તે પણ બ્રહ્મરૂપ હોવાથી નિરતિશય વ્યાપક છે. **પૂર્ણ**=કારણ બ્રહ્મથી (માયા વિશિષ્ટ ચેતનથી) **પૂર્ણ**=કાર્ય બ્રહ્મ (સૂક્ષ્મ શરીરોની સમષ્ટિ વિશિષ્ટ ચેતન). **ઉત્કૃષ્ઠ**=

1. જેવરી=દોરડી. 2. નૌતમ=છોકરો

વિશેષ સ્પષ્ટ થાય છે. ને તેનાથી વિરાટ વધારે સ્પષ્ટ થાય છે. **પૂર્ણ**=કાર્ય બ્રહ્મ–અસ્તિ, ભાતિને પ્રિયરૂપ પૂર્ણભાવને લઇને આત્યંતિક પ્રલયના જ્ઞાનવડે થનારા કારણ સહિત કાર્યના લયના સમયમાં પૂર્ણ એટલે સચ્ચિદાનંદ જ અવશેષ રહે છે.

આ શાંતિ પાઠમાં ત્રણે કાળમાં પરમ શાંતરૂપ જે બ્રહ્મ છે તેનું સ્વરૂપ સમજાવી સ્મરણ કરાવવામાં આવ્યું છે.

ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ એમાં ૐ એ શબ્દ વડે સગુણ, નિર્ગુણ બ્રહ્મના નામનું કથન છે. અને ત્રણવાર શાંતિનાં ઉચ્ચારણથી આ ઉપનિષદ્‌નું અધ્યયન કરનારાઓની પોતાના સ્થૂળ શરીર, સૂક્ષ્મ શરીર અને કારણ શરીરના જ્વરોની વા અધ્યાત્મિકાદિ ત્રણ તાપોની નિવૃત્તિ કરવાં માટે દયાળુ પરમાત્મા પ્રતિ પ્રાર્થના છે.

રામચંદ્ર સ્તુતિ (૨)

(તુલસીદાસ કૃત રામાયણમાં અત્રિઋષિની પ્રાર્થના છે)

નમામિ ભક્ત વત્સલં, કૃપાળુ શિલ કોમલં;
ભજામિ તે પદામ્બુજં, અકામી નામ સ્વધામદં. ૧
નિકામ શ્યામ સુંદરં, ભવામ્બુનાથ મંદરં;
પ્રફુલ્લ કંજ લોચનં, મદાદિ દોષ મોચનં. ૨
પ્રલમ્બ બાહુ વિક્રમં, પ્રભો અમેવ વૈભવં;
નિસંગ ચાપ સાયકં, ત્રિલોકી નાથ નાયકં. ૩
દિનેશ વંશ મંડનં, મહેશ ચાપ ખંડનં;
મુનીંદ્ર સંત રંજનં, સુરારિ વૃંદ ભંજનં. ૪
મનોજ વૈરિ વંદિતં, અજાદિ દેવ સેવિતં;
વિશુદ્ધ બોધ વિગ્રહં, સમસ્ત દુઃખ તાપહં. ૫
નમામિ ઇંદિરાપતિં, સુખાકરં સતાંગતિં;
ભજેશ શક્તિ સાનુજં, સચીપતિ પ્રિયાનુજં. ૬
ત્વદંઘ્રિ મૂલ એનરા, ભજંતિ હીનમત્સરા;
પતંતિનો ભવાર્ણવે, વિતર્ક વિચિ શંકુલે. ૭

વિવિક્ત વાસિનઃ સદા, ભજંતિ મુક્ત ચેમુદા;
નિરસ્ય ઇંદ્રિયાદિકં, પ્રયાન્તિતે મતિ સ્વકામ. ૮
ત્વમેકમદ્ભુતં પ્રભું, નિરીહમીશ્વરં વિભું;
જગત્ ગુરૂચ શાશ્વતં, તુરીયમેક કેવલં. ૯
ભજામિ ભાવ વલ્લભં, કુયોગી નામ સુદુર્લભં;
સ્વભક્ત કલ્પ પાદપં, સમસ્ત સેવ્યમન્વહં. ૧૦
અનુપ રૂપ ભુપતિં, નતો હમુર્વિજાપતિં;
પ્રસિદ્ધ મે નમામિ તે, પદાબ્જ ભક્તિ દેહિમે. ૧૧
પઠંતિ યે સ્તવમિદં, નરાદરેણ તે પદં;
વ્રજંતિ નાત્ર સંશયં, ત્વદીય ભક્તિ સંયુતં. ૧૨

ટીપ—આ સ્તોત્ર જે આદરથી પઢે તે તમારી ભક્તિ સહિત તમારા પદને નિસંદેહ પ્રાપ્ત થાય છે.

હરિનામ માળા (૩)

(છંદ સવૈયા એકત્રીસા)

ગુરૂ ગોવિંદ કૃપાનિધિ કેશવ, કમળાનાથ કૃપાળ,
કમળનયન કરૂણા સાગર, શ્રીકૃષ્ણ હરે ગોપાળ;
ગોપીજન વલ્લભ ગિરિધારી, ગોપીનાથ ગોવિંદ,
ગોકુલેશ ગરૂડધ્વજ ગોવર્ધનધારી વ્રજચંદ. ૧
ગોકુલચંદ ગદાધર ગોમતી પ્રિય રમેશ,
નારાયણ નરસિંહ નિરંજન નિરાકાર નરેશ;
નરકાંતક નરવિર નરોત્તમ નંદલાલ નરરૂપ,
જગન્નાથ જલશાયી જનાર્દન જ્યોતરૂપ જગભૂપ. ૨
જગદાધાર જશોદા નંદન જગજીવન જગનેશ,
શ્રીજમુના વલ્લભ જગવંદન જાુગદીશ્વર જમુનેશ;
ચક્રપાણિ ચતુર્ભુજ અચ્યુત ચિદાનંદ શુભકંદ,
ચતુરબાહુ ચાણુરતન મરદન શ્રીધર પરમાનંદ. ૩

દયા સિંધુ દામોદર દિનપતિ દીનાનાથ દયાળ,
દીનબંધુ પ્રભુ દેવકી નંદન, નરપતિ સુરપતિપાળ;
શ્રીપતિ પદ્માપતિ રાધાપતિ કમળાપતિ ભવેશ,
દધીજાપતિ રૂક્મિણીપતિ સાગર સુતાપતિ હૃષિકેશ. ૪
પદ્મનાભ પુરૂષોત્તમ પરિબ્રહ્મ પરમ પુરૂષ પરમેશ,
પુષ્કરાક્ષ પરમાક્ષ પરમપ્રભુ મધુસુદન મથુરેશ;
ધરણીધર અવનિધર ભુધર વસુમતિધર મહિધારી,
કૌસ્તુભધર પિતાંબરધર, બંસીધર કુંજબિહારી. ૫
માધવ મુરમરદન મધુમરદન મતિ વિક્રમ સુખધામ,
મુકુંદ મેઘવર્ણ મહાબાહુ જદુપતિ સુંદર શ્યામ;
રામચંદ્ર પ્રભુ દશરથ નંદન દયાસિંધુ ભગવંત,
માં પાહિ માં પાહિ પાહિમામ્ પુર્ણાનંદ અનંત. ૬
અષ્ટોતરશત્ નામ કૃષ્ણનાં ગણીગણી જે જનગાય,
રોગ દોષ દુઃખ ક્લેશ જશે વળી પળમાં પાપ પળાય;
મન વાંછિત ફળ તેને મળશે દયો કહે ધ્રુવ વાણી,
કોટીક કારજ તજીને ભજીયે દઢ કરી સારંગપાણિ. ૭

શંકર સ્તુતિ (૪)

ભજ ભવતારણ સંકટ હારણ શંકરને,
નામ જપો એ નાશ કરે યમના ડરને. ભજ ભવતારણ...૧
જગદીશે જાળવીયો જો જઠરા જાળે,
કાઢે કોણ છેલ્લો ગર્ભ તણે ગાળે;
તપાસ્ય ટાણે તેવડ ના પોતી તારી,
બચવા બહાર જડયું ના બેઠો બળહારી;
તે બંધન તોડાવે એ નારી નરને. ભજ ભવતારણ...૨
કરૂણા સાગર નટ નાગર જપતા જેને,
નેતિ નેતિ નિગમ રટે નિશદિન તેને;

વ્યાપક વિશ્વ ચરાચરના પોતે સ્વામિ,
અજ અવિનાશી અચ્યુત એ અંતરયામિ;
એકન અન્ય લહીશ સ્વરૂપ હરિહરને. ભજ ભવતારણ...૩

વ્યર્થ વિશ્વને બેઠો માની મૂઢ ખરૂં,
લાગ્યું તેને લખચોરાશીનું લફરૂં;
ચાર ખાણની ચાંપણમાં જેજે દુઃખ થાયે,
વિષમ વિપત્તિના વિધિએ વરણી જાયે;
માફ કરે તો ના મુશ્કેલ એ વિષધરને. ભજ ભવતારણ...૪

ચિદાનંદનું ચિત્ત સાથે ચિંતવન કરતો,
તે ન લહ્યો કો પાપ વિષે પગલું ભરતો;
માયા મોહ તિમિર તૃષ્ણા મનથી ટાળે,
નિર્મોહીને બ્રહ્મચરાચરમાં ભાળે;
તે પદ તું પામીશ લહીશ દિગંબરને. ભજ ભવતારણ...૫

અંતર ઇચ્છા જે માગે તેને આલે,
વૈભવ ન કરે વૃષભા રૂઢ માટે વહાલો;
ભક્તિ ભાવિક બ્રહ્મવિદને ભયત્રાતા,
વિશ્વ વિષે નહિં વિષધરનાવત વરદાતા;
નિર્મુખ ના જાવાદે પાશ થકી પરને. ભજ ભવતારણ...૬

ભાળ ભમે આ મુસ્તક ઉપર કાળ છડી,
પળમાં જાશે પવને વીંટયો પંડચ પડી;
કર ગંગાધરનું ઘટમાં મન ધ્યાન ઘડી,
જેની આગળ નૃત્ય કરે માયા નટડી;
થાય પ્રગટ અંતર જીતે જુવતી જરને. ભજ ભવતારણ...૭

અંતર શત્રુ આશાના પ્રગટ થાયે,
કામ ક્રોધ ને લોભ મોહ મુનિઓ ગાયે;
મચ્છર ગર્વ સહિત અંતર એ દુઃખ દે છે,

શંભુ સમરે એ. સર્વે અળગા રહે છે;
કરે વંદન મન વારંવાર વિશ્વંભરને. ભજ ભવતારણુ...૮
ધુંધુંમાર માનધાતા કાર્તિવીર્ય કહ્યા,
અજેપાળને ભરત પુરરવા જે થયા;
એવા સઘળે નિરૂપી નામના દુઃખ વામ્યા,
ચક્રવર્તિના ચારજતે તપથી પામ્યા;
એમ રેવા રટતાં દરસ્યા ગંગાધરને. ભજ ભવતારણુ...૯

જ્ઞાની, પંડિત કૌન હૈ.

સોઈ પંડીત સોઈ પારખી, સોઇ સંત સુજાન;
સોઇ સુતે સચેતસો, સોઈ સુભટ પ્રમાન.
સોઇ જ્ઞાની સોઈ ગુનીજન, સોઇ દાતા ધ્યાની;
તુલસી જાકે ચિત્તભઈ રાગદ્વેષકી હાની.

ભવસાગર ભજન (૧)

(રાગ-હાલરડાનો)

અંગ ઉઘાડે તું જનમીયો, સુત હાલરૂરે.
તારે જાવું અંતે નગન કાલા હાલરૂરે.
બાંધી મુઠીએ જનમીયો, સુત હાલરૂરે.
તારે જાવું ખાલી હસ્ત; કાલા ,,
મોહ માયાને મુકજે, સુત ,,
તું તો તેથી ન થઈશ મગન; કાલા ,,
પ્રીત ન બાંધીશ પ્રાણીઆ; સુત ,,
તારે રહેવું એકજ રાત, કાલા ,,
લક્ષ ચોરાશી રડવડયો; સુત ,,
તુંતો બહુ ઘેર કહેવાયો બાળ, કાલા ,,
જુદા તે સુત ને સુંદરી; સુત ,,

તારાં જુદાં તે માને તાત, કાલા હાલરૂરે.
હરિ ગુરૂ સંત સેવ્યા વિના; સુત ,,
તારો ન મટે જન્મનો ત્રાસ, કાલા ,,
પશુ થયો પક્ષી થયો; સુત ,,
તું તો વન ખડ કરતો વાસ, કાલા ,,
આપ સ્વાર્થી સૌ મળ્યું; સુત ,,
તેમાં તારૂં કામ ન થાય, કાલા ,,
આ સંસારમાં શું દીઠું; સુત ,,
એ તો આવે ને વળી જાય, કાલા ,,
આગળ પાણી ઊંડાં ઘણાં; સુત ,,
તુંતો ચેતીને આગળ ચાલ, કાલા ,,
બળદની પેઠે બાંધશે; સુત ,,
પછી વહેવો ભવનો ભાર, કાલા ,,
પાંચ તત્ત્વનું પારણું; સુત ,,
જેમાં પોઢે શું સુખ થાય, કાલા ,,
જન્મ મરણનું ઘુંમણું; સુત ,,
તને પળમાં નાંખશે પાસ, કાલા ,,
ઉંચો નીચો જાતે થઈ; સુત ,,
તુંતો રાય ટળી થયો રંક, કાલા ,,
આ સૌ કામરૂ દેશ છે; સુત ,,
તને પ્રભાતે નાંખશે પાસ, કાલા ,,
રામ કૃષ્ણ જેમ જાગીઆ; સુત ,,
તું તો નાશી શકાય તો નાશ. કાલા ,,

ભવસાગર (૨)

(અંતે એકલા જવાનું છે માટે કર્તવ્યમાં આરૂઢ થવા ઉપદેશ
નથ્થુરામ શર્માકૃત.)

(રાગ-ધોળ)

ઝટ તત્પર થાને તું જીવડા,
મૂકી જૂઠ જગત્ જંજાળ. આખર જવું એકલું. ૧
તન સુંદર દેખી શું મોહી રહ્યો,
અંતે એ તો થવાનું છે ખાખ. આખર... ૨
સગું સંબંધી કોઈ તારૂં નથી,
એ છે માયાનો મિથ્યાભાસ. આખર... ૩
જાણુ સ્મશાનમાં જઈ પોઢવું,
મેલી વિત્ત વાડીને વિલાસ. આખર... ૪
એ વેળા ન કોઈ કર ઝાલશે,
સાથે આવે ન ફુટી બદામ. આખર... ૫
સુત સુંદરી સર્વે દુરે થશે,
જેમાં લપટાયો આઠો જામ. આખર... ૬
વસ્ત્રાભુષણ વિવિધ પ્રકારનાં,
તજી તેવાં સાધન અનેક. આખર... ૭
પાપ પુણ્ય એ તારા પ્રસંગીયો,
નહિં છોડશે છેવટ છેક. આખર... ૮
ગત સમયના શોકથી શું વળે,
વળી ભાવિનો શો વિશ્વાસ. આખર... ૯
કર સદ્યપણે શુદ્ધ ભાવથી,
દીનાનાથમાં ઝટ નિવાસ. આખર... ૧૦

વિવેક—અવિનાશી આતમ અચલ જગતાતે પ્રતિકુલ,
ઐસો જ્ઞાન વિવેક હૈ સબ સાધનકો મૂલ.

વૈરાગ્ય—બ્રહ્મલોક લોં ભોગ જ્યોં ચહે સબનકો ત્યાગ,
વેદશાસ્ત્ર જ્ઞાતામુનિ કહત તાહી વૈરાગ.

માણસની પરીક્ષા

ધર્મ મિત્ર અરૂ નારી, આપત કાળે પરખીયે ચારી;
કસે કનકમણિ પારખ પાયે, પુરૂષ પરખીયે સમય સુભાગ્યે.

મનને ચેતવણી પદ (૧)

(છોટમકૃત-હરિભજન થકી)

ચિત્ત ચતુર સુજાણ તરવેણી તીરથ રે તારા તનમાં,
માંહે મંજન કરો (૨)* મનના મેલ ધોવાશે શુદ્ધ ચૈતનમાં...૧
ત્યાં ગંગાને જુમના વહે છે એ સ્વર મધે સરસ્વતિ રહે છે,
તેનો ભેદજ વિરલા જન લે છે. ચિત્ત ચતુર સુ...૨
પૂરક કુંભકને રેચકમાં બ્રહ્મા વિશ્નુ શિવ છે તેમાં,
પરા શક્તિ અર્ધમાત્રા એમાં. ચિત્ત...૩
માંહે અક્ષર દેવ અનેકજ છે, અક્ષર વર્જિત પ્રભુ એકજ છે;
ગુરૂ ગમમાં વસ્તુ વિવેકજ છે. ચિત્ત...૪
જ્યાં ધન વિના વાદળ ગાજે છે ત્યાં વિધવિધ વાજાં વાજે છે,
ત્યાં રવિ વિના તેજ બિરાજે છે. ચિત્ત...૫
એ તીરથમાં જે જન નાહ્યા તે સૌ થકી શાણા કહેવાયા,
રહી અંગ થકી અળગી માયા. ચિત્ત...૬
જેને ભાવભક્તિ ઉપજે સારી તે આ તીરથના અધિકારી,
થાય નિર્મળ મન ત્યાં નરનારી. ચિત્ત...૭
એ તીરથમાં વસીયા વાસો તેને પરસતાં પાતક નાસે,
કહે છોટમ પ્રભુ મળશે પાસે. ચિત્ત...૮

* વચમાં ૨ (બગડો) કર્યો છે, ત્યાં બે વખત બોલવું.

(૨) ગદ્ય (કલ્યાણ માસિકમાંથી)

રે, ચિત્ત! દેખ યદી તુ કીસી સાધારણ રાજા યા ધનીકે દરબારમાં જાતા હૈ તો ઉનકે દરવાજે પર પહુંચતે હી દ્વારપાલ તુજસે કહતા હૈ, અભી મીલનેકા સમય નહીં હૈ. સ્વામી એકાંતમાં હૈ. ફીર દૂસરે સમય જાતા હૈ, તો કહતા હૈકી સ્વામી સોતે હૈ, મુલાકાત ન હોગી યદી ભિક્ષુક વહી દ્વાર પર બૈઠ રહતા હૈ. તો વહ કહતા હૈ યહાં મત બૈઠો. સ્વામી દેખેંગે તો નારાજ હોંગે અત એવ રે, ચિત્ત અબભી સાવધાન હો, ઔર સંસારીક લોગોં કે આશ્રયકી આશા ત્યાગ કર ઉસ જગત્પતિ પ્રભુ કે દરબારકી શરણ લે જહાં તો ન દ્વાર પર રોકને વાલા દ્વારપાલ હૈ, ઔર ન કોઈ કઠોર વચન સુનાને વાલા હૈ. પ્રત્યુત જો ઉસી ક્ષણ અનંત આનંદકો દેને વાલા હૈ.

(૩) ગદ્ય

વિષયી જનોનું અન્ન ખાવાથી મન મલીન થાય છે, અને મન મલીન થવાથી શ્રીહરિનું સ્મરણ રૂડે પ્રકારે થતું નથી. માટે પ્રભુ ઉપર વિશ્વાસ રાખી કોઈને ત્યાં નહિં ભટકતાં જે મળે તેમાં સંતોષ માની શરીર નિર્વાહ કરવો. આવતા કાલની ચિંતા કરવી નહિં. કારણ–સૂર્ય ભગવાન સર્વની ખબર લે છે.

(૪) કુંડળીઆ છંદ

મન સર્જન એક બાત વાત યા તુમસુ કહીએ,
તજી કામ, ક્રોધ, અભિમાન રામ રાખે ત્યાં રહીએ.
રામ રાખે ત્યાં રહીએ, શિરજુરા જમ ચોટ ન લાગે,
આત્મા કે અસ્થાન જોગ જરણા લઈ જાગે.
જન હરિદાસ નિરખે વસ્તુ અગહ અભિ અંતર લઈએ,
મન સર્જન એક બાત વાત યા તુમસુ કહીએ.

(૫) શ્રીમત્ મન પુષ્ટિકાર પત્રિકા–અથવા ગુરૂ શિષ્યનો સંવાદ

મેઘજી (શિષ્ય)—નમું ગુરૂ નરાસહને પડું પ્રભુને પાય,
મન સુધારવા મેઘજી શોધે શુદ્ધ ઉપાય.

પુરૂષોત્તમ (ગુરૂ)–મન પુષ્ટિકર પત્રિકા તણો પ્રત્યક્ષ પ્રકાશ,
વાંચી વિચારી વર્તતાં ઉર પ્રગટે અવિનાશ.
ચાહે મન મંદિરને ચાહે કરો સ્મશાન,
આ અવસર છે આપણો કરો પડે તે ધ્યાન.

મે૦—મન મંદીર જેવાં ને સ્મશાન જેવાં કેમ વર્તવાં ?

પુ૦—મન મલીન તે મેઘજી સ્મશાનનાજ સમાન,
પવિત્ર મન તે સમજવું સમર્થ તીર્થ સમાન.

મે૦—સ્મશાનમાં તો ભુતાવળ હોય તે મન મશાણમાં તો નથી ને ?

પુ૦—ભરી ભુતાવળ મેઘજી મન મશાણ મોઝાર,
કામ ક્રોધ મદ લોભ એ ભુતાવળ ભયકાર.

મે૦—સ્મશાનમાં ચિતા સળગે ને તેમાં મડદું બળે તેવું તો મન મશાણ નથી ને ?

પુ૦—ચિંતા રૂપ ચિતા બળે મન મશાણ મોઝાર,
આત્મા મડદાને દહે મળી સર્વ સંસાર.

મે૦—સ્મશાનમાં તો ડાઘુ પણ હોય ?

પુ૦—આત્મા મડદાને દીએ દુનિઆ દાધુ દાહ,
ચિંતા રૂપ ચિતા કરી સળગાવે ચોપાસ.

મે૦—કાષ્ટ કોને સમજવાં ?

પુ૦—વિષય આશ રૂપ કાષ્ટની ચિતા મન મોઝાર,
તેની જ્વાળાથી બળે મેઘા સૌ સંસાર.

મે૦—ધુમાડો કયો ?

પુ૦—ચિંતા રૂપ ચિતા તણો મન મશાણમાં વાસ,
અપકીર્તિરૂપ મેઘજી બાસ ઉડે ચોપાસ.

મે૦—સ્મશાનમાં તો આપણી શોધ કરવા માટે ચાંડાળ હંમેશાં ફર્યા કરે તે મન મશાણમાં કોણ ?

પુ૦—મન મશાણમાં નિત્ય ફરે આશા રૂપ ચંડાળ,
ખાંપણ વિષય ખોળવા કરે આળપંપાળ.

મે૦—સ્મશાનમાં તો દાટેલાં મડદાંને ખોદી કાઢીને ચુંથી નાંખનાર ઘોરખોદાં નામનું જાનવર રાત્રે દરરોજ આવે ને મડદાને ખોદી કાઢીને ચુંથી નાંખે એ જાનવર મનમાં કોને સમજવું?

પુ૦—મન મશાણમાં મેઘજી ઘોર ખોદરૂપ કામ,
નિત્ય નિહાળે પરપ્રિયા ચહે સમાવા કામ.

મે૦—અને એવાં મન સુધારીને મંદિર જેવાં તથા તીર્થ જેવાં કરવા ધારે તે કેવી રીતે થઇ શકે?

પુ૦—હરિ સેવા વિણુ મેઘજી, મનઘર બન્યું મશાણુ;
માનસિક મંદીર શેવથી, નહિં તો નર્કની ખાણ.

મે૦—તેમાંથી ભુતાવળ કેમ જાય?

પુ૦—મન મશાણને ખીલી લ્યો, લઇને ખીલા ચાર;
હરિ સ્મરણ, સત્સંગ ને સદ્‌વાંચન, સુવિચાર.

મે૦—તેથી શું થાય?

પુ૦—મન મશાણને ખીલી લે, લઇને ખીલા ચાર;
તો ભુતાવળ ભાગશે, જીવ થશે ભવપાર.

મે૦—આત્મા મડદું (શબ) થયો છે, તેનું શું કરવું?

પુ૦—સંત મળી સજીવન કરે, મડદાંને મુળરૂપ;
બ્રહ્મરૂપ ભાસે પ્રગટ, આપે જ્ઞાન અનુપ.

મે૦—તે મશાણમાં રહેવાથી અપવિત્ર થઈ ગયો તે પવિત્ર કેમ થાય?

પુ૦—મન મશાણના સંગથી, તનમન મલિન થાય;
સંત વાણીરૂપ પાણીમાં, પડે પવિત્ર થવાય.

મે૦—તે સંતની વાણીરૂપ પાણીમાં નહાયાથી આપણું તન, મન કેવું થાય?

પુ૦—મન મંદીર તન તીર્થમાં, આત્મ ઉપાસક રામ;
મેઘા તેને રામવિણુ, લાગે અન્યન કામ.

મે૦—જો તીરથ જેવું તન, ને મંદીર જેવું મન થઈ જાય તો દ્વારકાં તીર્થમાં તો ગોમતીજી છે, તે સંતના સંગથી સંત થયેલાં તીર્થમાં કોને સમજવાં?

પુ૦—સંત જબાન સુ ગો થકી, બુદ્ધિબળ વર્ણવાય,
તે માટે તે મેધજી, ગોમતીજી કહેવાય.

મે૦—તેનો અર્થ શું?

પુ૦—ગો એટલે ઇંદ્રિય તેમાં શ્રેષ્ઠ જે જીવ્હા ઇંદ્રિય અને બુદ્ધિ મતિ તે મતિ પ્રમાણે જીભથી બોલાય માટે સંતની વાણી તે ગો અને મતિ વડે વહે માટે તે ગોમતી કહેવાય.

મે૦—ગોમતીજીમાં સ્નાન કરવાથી મોક્ષ મળે?

પુ૦—વહે છે ગંભીર ગોમતી, સંત મુખેથી સાર;
લાખો લોકો નાહીને, પામે છે ભવપાર.

મે૦—શું તે સંતના મુખમાંથી ગોમતીજીમાં જળ વહે છે, તેમ જળ વહેતું હશે?

પુ૦—વાણીરૂપ પાણી વહે, સંત તીર્થની માંહ;
મુમુક્ષુજન ત્યાં નાહીને, પડે પ્રભુને પાય.

મે૦—દ્વારકાં તીર્થમાં તો મોટું મંદીર છે? તે પર મોટી ધજા છે? સોનાનો કળશ છે? અને દહેરા પર સુંદર નકશી છે?

પુ૦—ચોટી છે મોટી ધજા, સંત શિખર પર સાર;
કનક કળશ મસ્તક સમજ, તિલક સુ નકશીધાર.

મે૦—તે દહેરામાં શ્રી રણછોડજી જોઈએ તે બતાવો તથા દર્શને દોડનારા વૈશ્નવોના સમુદાય પણ બતાવો.

પુ૦—મન મંદીરમાં મુળ પુરૂષ, પ્રગટ રૂપ દેખાય;
દોડે દર્શન કારણે, ઈંદ્રિયોનો સમુદાય.

મે૦—દ્વારકાંધીશના દહેરાંની આસપાસ તો અગરના ધુપની સુગંધી ફેલાઈ રહી છે?

પુ૦—અગર રૂપ સંતોષનો, મન મંદીરમાં વાસ,
સુકીર્તિરૂપ સુગંધની, વાસ ઉડે ચોપાસ.

મે૦—દ્વારકામાં તો ઠાકોરજીને વારંવાર ભોગ ધરાય છે, તેની આગળ મશાલ તથા છડીદાર હોય છે, અને ગંભિર ઘંટના ઘોષ થાય છે, પછી આરતી, નોબત, ઝાલર, શંખનાદ વગેરે થાય છે, જળની ધારાવાડી દેવાય છે, ને છેવટે પુષ્પાંજલિ થાય છે, તે પછી પ્રભુશ્રી પોઢે છે, તેવો ઠાઠ સંત રૂપી તીર્થમાં બતાવો?

પુ૦—ભોગ સદા સંયોગનો, શંખ શબ્દ ૐકાર,
આરતી અખંડ ધ્યાનની, પ્રેમાશ્રુ જળ ધાર.

મે૦—ઠીક, ભોગ આવ્યો પણ મશાલ, છડીદાર ને ઘંટનો ઘોષ ક્યાં?

પુ૦—સુમતિ મશાલ સદાય છે, મન મંદીર મોઝાર;
ઘંટ ઘોષ હરિૐ તે સત્વિચાર છડીદાર.

મે૦—ભોગ આરતી સાથે નોબત, ઝાલર તથા પુષ્પાંજલિઓ ક્યાં?

પુ૦—નોબત નટવર નામની, ઝાલર જય ઉચ્ચાર;
પ્રેમ રોમ પુષ્પાંજલિ, પોઢે પ્રાણાધાર.

મે૦—ભગવાન તો મખમલની મશરૂની તળાઈ પર પોઢે છે, ને સંત શેમાં પોઢે છે?

પુ૦—શ્રી હરિના ધ્યાનમાં.

મે૦—તેથી શું થાય?

પુ૦—પાપ પુરાનાં પરજળે, મળે મહા સંતોષ;
જીવન મુક્ત બન્યો રહે, ગ્રહે નહિં ગુણદોષ.

મે૦—તેવું થવાથી શું પરિણામ આવે?

પુ૦—છેલ્લી દેહ પુરી કરે, ફરી ધરે નહિં દેહ,
આપે ઈશ્વર રૂપમાં, એકાકાર આ દેહ.

મે૦—ગોમતીજીના જળમાં નહાવાથી ખસ મટી જાય છે, અને નાહ્યા કરે તેને કદી ખસ થતી નથી, તેમ સંત તીરથમાં નહાવાથી ખસ મટે ખરી ?

પુ૦—આશા તૃષ્ણા ખસ જુઓ, જડા મુળથી જાય,
પાછી કદી પીડે નહિં, મન મંગળમય થાય.

મે૦—દ્વારકાં જવું હોય તો સ્ટીમરની ફી બેસે છે અને ગોમતીજીનો કર ચુકવવા નાણાં હોય તો નહાવાય તેમ સંત તીર્થે જવાની ફી અને ગોમતીજીમાં નહાવાનાં નાણાં તો નથી બેસતાંને ?

પુ૦—બેસે છે. મે૦—કેવી રીતે ?

પુ૦—ફુરસદ રૂપી ફી વિના, સંત તીર્થ ન જવાય;
નવરાશ રૂપ નાણાં વિના, સંત તીર્થ ન નહાવાય.

મે૦—એવા સંતના સંગથી સંત કેમ થવાય ?

પુ૦—માસ્તરના સંગથી માસ્તર થવાય તેમ.

લાવણી

ધણી ધણા શિર ધારે, તે તો વેશ્યા સમ લેખાય;
સાચી પ્રીત નહિં એકે પર, સ્વાર્થ સરે ત્યાં જાય.
ઘરોઘર ખાલી ગોધા ખાય, ધણી તો એક છે જગમાંય;
પાંચ સાત પ્રભુ કદી હોય નહિં, તે વળી સર્વ સમાન.
જો મન નારીકી ઓર નિહારત તો મન હોવત નારી સ્વરૂપા,
જો મન રામકી ઓર નિહારત તો મન હોવત રામહી રૂપા.

વિષયને ચાહે તો વિષયી થાય, ને શ્રી હરિને ધ્યાયે તો શ્રી હરિ સમ થાય. એ કીટ ભ્રમરે ન્યાય બતાવ્યો છે.

રામ નામકો અંક હૈ, ઔર સાધન સબ શૂન્ય;
અંક વિના કુછ હોત નહિં, અંક મીલે દશ ગુન્ય.

ગીતિ—યુવતિ પાવક કુંડે કઠણ, તથાપિ માખણ પુરૂષ ખરે;
પાસે વસતાં પીગળે, એમાં કોઈ કદી ન વિવાદ કરે.

ગુરૂનું જ્ઞાન હૃદયમાં ઠસ્યાની પરીક્ષા

(રાગ—ગઝલ)

જો ગુરૂનું જ્ઞાન તારા હૃદયમાં રહ્યું,
ત્યારે તો અવિદ્યા મુળ કેમ નથી ગયું.
મોહમદ દ્વેષ ક્લેશ જો નથી ટળ્યા,
ત્યારે શું જણાય જે સદ્દગુરૂ મળ્યા. જો ગુરૂનું...૧
મલિન વાસનાજ તારી જો નથી જતી,
ત્યારે તારી શાથી થાશે અંતે સદ્દગતિ. જો ગુરૂનું...૨
અર્કને અંધારૂં એક ઠામ નવ મળે,
થાય જ્ઞાન તો અવિદ્યા વેગળી પડે. જો ગુરૂનું...૩
મહા માન માટે સુણે ગ્રંથની કથા,
જ્ઞાનને વૈરાગ્ય વિના તે સૌ વૃથા. જો ગુરૂનું...૪
નીતિપંથ ચાલતાં જો સત્ય ના ચળે,
છોટમ એવા સાધુને તો શ્રીહરિ મળે. જો ગુરૂનું...૫
રામ ત્યાં નવ કામ ભાસે, કામ ત્યાં નવ રામ ।
તુલસી દોનું ના મીલે, રવિ રજની એકઠામ ॥

દેહ સંબંધી વર્ણન

પૃથ્વી છે તે નારીજાતિ છે અને પુરૂષ છે તે નર છે. પૃથ્વી તે આ દેહ અને પુરૂષ કહેતાં પ્રાણવાયુ એવી રીતે દેહથી નોખો હોવા છતાં પોતાનો માનીને રક્ત માંસનો ભરેલો જે સ્ત્રીનો દેહ છે, તેના ઉપર આશક્ત થઈને મૂરખ પોતાના નાશને માટે પતંગીયાની માફક તેના રૂપ ઉપર મોહ પામે છે. પતંગીઉં જેમ દીવાને સારો જાણી તેમાં પડી પોતાનો પ્રાણ ગુમાવે છે. તેમ માણસ પણ પોતાની મેળે પોતાના નાશને અર્થે સ્ત્રી ઉપર આશક્ત થાય છે.

હનુમાનને વાનર કેમ કહ્યા ?

એ કાંઈ વાંદર નહોતા પણ તેની વ્યુત્પત્તિ કરતાં વા+નર=

વાતે નર છે અને પૃથ્વી રૂપી દેહ નારી જાતિ છે. હવે પાંચ ભૂત પૈકી ત્રણ રહ્યાં તે જળ, તેજને આકાશ આ નપુંસક છે.

પુરૂષને સ્ત્રીના સંયોગથી આ બધું જગત્ ઉત્પન્ન થયું છે. પવન દશ્ય નથી પણ અનુમાન પ્રમાણથી જણાય છે—તેથી હનુમાન નામ પડયું છે, ને બધો વિસ્તાર તે તેનું પૂછડું છે.

(૨) (રાગ—લાવણીની ચાલ—સવૈયા.)

ચોવીસ તત્ત્વ શરીરમાં છે, પચીસમો આત્મા તે સાથ;
આત્મા રાજા ચોવીશ નોકર, આપણુ છે નાનકડું રાજ.
મન બુદ્ધિ ચિત્ત અહંકાર, એ ચાર મંત્રી રાજાની પાસ;
તેમાં પણ મન મુખી સૌમાં, વળી દીવાની એની ખાસ. ૧
કાન, ચામડી, આંખ, જીભને, નાક પાંચ જ્ઞાનેંદ્રિ તે;
જાહેર કરવા એ જાસુસો, બહાર ઉઘાડા ઉભારે;
વાણી હાથ પગ ગુદા ઉપસ્થ, એ ખીદમતગાર કરે તુજ કામ;
પાંચ ભૂત ને તન માત્રાના, મહેલ વિષે સૌનો મુકામ. ૨
એ મહેલમાં શી શી ખૂબી કીધી પેદા કરનારે,
ચૂલો ઘંટી ચાલે ખાસાં, આવે હવા હવા દ્વારે;
માંહે નગારાં માંહે અરીસા, કોઠી અન્ન ને પાણીની,
ઘટા વૃક્ષની બહાર શોભતી, કહીં મોટીને કહીં નાની: ૩
નદીઓ ચાલે મહીં ધમધમતી, નીકો તેમાંથી વહેતી,
બારી બારણાં ભભક ઉપરનાં, રંગ તણી જુદી દેતી;
બારીક કામ કીલ કાંટાનું, યંત્ર ગોઠવ્યું કળા કરી;
એ તન મહેલ ઈંદ્રિ નોકર, પર આત્માની માલકી ધરી. ૪
આત્મા માલીક તો સાચો પણ પ્રભુ પાસ પરતંત્ર જ છે?
સોંપ્યું છે આ રાજ શરીરનું, એણે નવ તેમાં મીન મીખ;
એ રહેવા દે ત્યાં સુધી રહે, કાઢે કે ઝટ જવું પડે;
રહેવામાં પણ એજ રાજમાં, સુખ આવે ને દુઃખ નડે. ૫

નોકર હાથ પડાવી બેકે, આત્મા દુઃખીયો થાય અતિ;
જાસુસ આંખ જાયકે, આત્માને લાગે ભારે વિપત્તિ;
બીજાં એણે રહેવા દીધાં, તેનો તો નવ માને પાડ;
ઓછો નોકર એક કર્યો, કેમ રાત દિવસ એવી દે રાડ. ૬

સાફ જવું તો પછી જરાએ, સુસ્તી જો કો કદી કરે;
તો આત્મા કચવાય અતિશય, વ્યાકુળ દુખીયો બની ફરે,
અટકે પગ ધીમો હીંડે કે, આત્મા જાણે સર્વ ગયું,
બીજાં બધાં હજુ રાખ્યાં છે, એ સપાડું જાય વહ્યું. ૭

આ રીતે જ્યાં સુધી અનુકૂળ ત્યાં સુધી તન સુખીયું રાજ,
પણ ક્ષણ પણ જ્યાં પ્રતિકૂળ થાય કે બને નઠારૂં દુઃખસમાજ
મહેલ ઘણો અનુકૂળ હોય તવ જેલ ઘણો પ્રતિકૂળ થયે;
તેમ થવામાં ત્રણ બાબતો જન જેને ત્રિતાપે થયે. ૮

ત્રયતાપ

પ્રથમ તાપને વ્યાધિ કહે છે, ખામીએ તન મહેલતણી;
ફરક પડે કીલ કાંટેકે, અટકે કો નોકર વિરૂદ્ધ બણી;
રોગ કહાડે દરદ થયું કહો, વાતપિત્ત કે કફમાંથી,
આત્માને પીડે છે વિધવિધ નર્કસમી વસમી વ્યાધિ. ૯

બીજું દુઃખ તે ગણો ઉપાધિ, જે બીજા કોથી કાંઇ થાય;
ઈંટ પડે ને વાગે કે, કો ખુદ આવીને મારી જાય;
જડ કે ચરપણ બીજાથી, જે પીડા તનને વ્યાપે છે,
તે પણ વ્યાધિના સમાન, દુઃખ આત્માને મસ આપે છે. ૧૦

આ બે દુઃખ તો જાહેર દીસે, અણુના કેફ પણ ઝટ જાણે;
પણ ત્રીજું દુઃખ આધિ, તે વાડેફગારજ પરમાણે;
મરે સગું કે જાય ઈજ્જત, ધન ભય આવે કે ચિંતા થાય,
એવા માનસિક દુઃખથી તો, આત્મા સૌથી મસ પીડાય. ૧૧

સુખ–દુઃખ

આ ત્રણ તાપ શરીરની સાથે, લાગેલા સર્વે સમજો;
કંઈ વધતા કહીં ઘટતા, પણ એ વિના કોઈપણ નવગણજો;
એ કષ્ટોનું થડ શરીર છે, તો પણ તે પર છે મસચાહ,
વિવિધ પ્રકાર તેમના જુદા, લેખે વિચારે ના વ્યથા. ૧૨

કારણ એ દુઃખની સંગાથે, સુખ પણ બહુએ આવે છે;
તેના પણ પ્રકાર વિધવિધ છે, તે જનને લલચાવે છે;
દુઃખમાંથી જ ઉપજતાં, તેનો દુઃખમાં છેડો આવે છે,
તો પણ વચલા સુખને, સારૂ તે આત્માને ભાવે છે. ૧૩

ટુંકામાં કહીએ તો દુઃખને, સુખની વ્યાખ્યા આ રીતે;
તન મનને અનુકૂળ સુખ, જાણો પ્રતિકૂળ દુઃખ નક્કી છે;.
બંને ભોગવનારો આત્મા, બંને આવે જાય સદા,
ક્યાંહી વધુને ક્યાંહી ઘટુ, પણ જ્યાં જુઓ ત્યાં એજ પ્રથા. ૧૪

શંકા–પ્રશ્ન કર્યો એ સુણી વચન કે પ્રભુ તો પરમદયાળુ છે;
ત્યારે તેણે આત્માને શીદ આવું શરીર આપ્યું છે;
વળી પ્રભુ ન્યાયી છે ને શીદ એક સુખીને એક દુઃખી,
ઉત્તરમાં શ્રી ગુરૂપ્રતાપે સાંભળ વિગત કહું ટુંકી. ૧૫

સમાધાન–સુખ દુઃખનું કારણ કર્મ છે

જે કંઇ કરીયે તે ત્રણ રીતે કરીયે છીયે સૌ આપણ,
કાયિક, વાચિક અને માનસિક એ ત્રણ રીતે તું ગણ;
મનમાં જે મનસુબો કરીયે માનસિક તે કહેવાતું,
વદીયે તે વાચિક શરીરથી કરીયે તે કાયિક થાતું. ૧૬
જુવે પાંચ જાસુસમાંથી કો ઝટ આત્માને ખબર કરે,
ચાર પ્રધાન મળીને તે ઉપરથી નિશ્ચય એક ધરે;
સ્વીકાર કીધું તે જીવેકે થયું માનસિક કૃત્ય તુરત,
બહુધા માનસિકમાંથી નીપજે છે કાયિક વાચિક કૃત. ૧૭

આ બે દીઠી સુની દોલત ખબર જીવને ઝટ દીધી,
બુદ્ધિ ચિત્ત આદિથી ત્યારે મને સંતલસ ત્યાં કીધી;
આત્માએ તે માન્યું કે લઈ લેવી તે મિલ્કત છાની,
માનસિક એ કૃત્ય થયું આ દષ્ટાંતે લે જાણી. ૧૮
આત્મા હુકમ કરે અવયવને તે ઝટ જઈ ઉપાડી લે,
કાયાથી એ થયું કૃત્ય તે માટે તેને કાયિક કહે;
આત્મા તે દોલત લઇ લેવા હુકમ અવર નરને આપે,
તો તે કૃત્ય કર્યું વાણીથી વાચિક કૃત્ય જુઓ આ છે. ૧૯
આ ત્રણ વિના ન બીજી રીતે કે જેથી કો કશું કરે,
ત્રણ રીતે સારૂં સૌ થાતું નરતું પણ સૌ થાય ખરે;
ત્રણ પ્રકારનાં સર્વે કામો સારાં નરતાં તમામ થાય,
કર્મનામ એ સઘળાનું દઈ એ તે પણ સૌથી સમજાય. ૨૦
એવાં કર્મ સર્વ કો જગમાં કરે જાય છે રાત દિવસ,
તન નવરૂં તો મન ગુંથાયેલ નિત્યે રહે કર્મને વશ;
કર્મ તણી ઘટમાલ ચક્રસમ સારી નરતી ચાલી જાય,
વિશ્વ વિષે જીવ માત્ર જુઓ સહુ સદા કર્મ કરતા દેખાય. ૨૧
ફળને કાજ કરે છે કર્મો તેમાં પણ સારાની આશ,
સારાથી ફળ સારૂં આવે માઠા કર્મે થાય વિનાશ;
પ્રશ્ન થયો એવું હું માનું કેમ નથી મુજને વિશ્વાસ,
સુખ મેળવવા કરે પ્રપંચો જગમાં સૌ જન બારે માસ. ૨૨

ટુંકી દૃષ્ટિ

જુઓ જગતમાં ઘેરઘેર સહુ સઘળે એજ રીતે ફાવે,
ધર્મીને ઘેર ધાડ ભાઇ આ પ્રપંચની દુનીયા કહાવે;
બધે દાખલા એવા મળશે કસાઈને ત્યાં કુશળ દીસે,
જેમ વડા તેમ અધિક પ્રપંચી ઠામોઠામે વિશ્વ વિષે. ૨૩
કંઇક બિચારા ભકતો ખુદ દુઃખથી અકળાતા બબડે છે,
ર્દુષ્ટોને મૂકીને ઇશ્વર અમને તે શીદ કનડે છે;

જુઓ ફલાણો મહા પ્રપંચી છે તેને આડી વાડી,
પેલો ભગત ભીખ માગે નથી રહ્યું કોઈ પછાડી. ૨૪
જોયાં એવાં બહુ દૃષ્ટાંતો તેથી ભ્રાંતિ ઉરમાં થાય,
ખેલ પ્રભુનો અકળ ભાઈ છે ખરી વાત શું તે ન જણાય;
કોણ જાણે છે ધર્મી તરશે અહીં તો અમે ન કાંઈ દેખ્યું,
ખાધું પીધું એજ આપણું પાછળનું પાછળ લેખું. ૨૫

સમાધાન–લાંબી દૃષ્ટિ

વાત ખરી આ જગમાં એવી જોતાં જરૂર જણાયે છે,
ભક્ત સુનીતિવાળા દુઃખીયા તનધનથી દેખાયે છે;
ટુંકું જોતાં જુઠ પ્રપંચે મોટો લાભ જણાયે છે,
પણ જો તું લાંબી નજરે તો સાચું સમજાયે છે. ૨૬
સારૂં કર્મ કરે ને તેનું ફળ પામે નરતું તે જન,
અક્કલથી તું વિચાર કરને કહે હા પાડે છે તુજ મન;
મનમાં તો આવે કે નાવે પણ નજરે સર્વે દેખે,
એનો જો સંશય આણે તો તેનો આમ ખુલાસો છે. ૨૭
હું મોતી લાવું એવું કહી દરિયામાં ડુબકી કો દે,
ઝટ ન નીકળે ત્યારે તું કહે ડુબી ગયો સર્વે જોતે;
સહુએ જોયું કે ડુબ્યો એતે વખતે તો સાચી વાત,
સારૂં કરતાં દેખ્યું કે હા કીધી એણે પોતે ઘાત. ૨૮
એમ વદીને ચાલ્યો જાને માન પછી કે ડુબી ગયો,
તો તો તેં જોયું તેવું તું માને એમાં શક ન રહ્યો;
પણ જ્યારે હું તુજને રોકીશ કહીશ ઘડી ભર ઠેર ચહી,
અવધ થયા વીણ કર્મ તણો બદલો કોઈ પામેજ નહિં. ૨૯
તું ઠેરીશ ઘડી જોવાતો ઘડી પછી તે નીકળશે,
મોતી અમુલ્ય બહાર કાઢશે ત્યારે તુજ સંશય ટળશે;
ડુબ્યો જોયો એ પણ સાચું ફરી નીકળ્યો એ પણ સત્ય,
કર્મ કરે ને બદલો પામે એની પણ એવી છે ગત્ય. ૩૦

ભજન ૧ (મીરાંબાઈ)

સાખી ૧ થી ૫

સખી ચિદઘન દષ્ટિ આયા કહાં ગયા,
નામ ઔર રૂપ ક્રિયા પતા નહિં પાયા. સખી. ૧
સૌ મિથ્યા કૃતકો સત્ય માનીને અબલગી જીવકો જલાયા. સખી. ૨
યહમેરા યહમેરા યું કરકર ઓત અજ્ઞાન બઢાયા. સખી. ૩
સદ્દગુરૂ મીલ્યેસો અંજન આંજ્યા જ્યું કાત્યું દરશાયા. સખી. ૪
અંતર બહાર પ્રિયા કો દેખી મન અબસબ દુઃખ વીસરાયા. સખી. ૫

(૨)

રામ રમકડું જડીયુંરે રાણાજી મને રામ રમકડું જડીયું.
કારજ મારૂં સરીયુંરે રાણાજી મને રામ રમકડું જડીયું. ૧
રૂમઝુમ કરતાં મારે મંદીર પધારો વહાલા (૨)
નહીં કોઈના હાથે ઘડીયુંરે રાણાજી મુને રામ રમકડું જડીયું. ૨
મોટા મોટા મુનિજન મથીમથી થાક્યારે.
કોઈ એક વિરલાને હાથે ચડીયુંરે. રાણાજી મુને-રામ૦-૩
સુન શિખરનારે ઘાટના ઉપર વહાલા,
અગમ અગોચર નામે ચડીયુંરે. રાણાજી મુને-રામ૦-૪
બાઈ મીરાં કહે પ્રભુ ગિરધરનાગુણુ વહાલા,
હુંતો શામળીયા સાથે પરણ્યુંરે. રાણાજી મુને રામ૦-૫

તત્ત્વમસિ સંબંધી પદ-૧

(રાગ પુનમ ચાંદની)

સતસંગીઓ આજનો ઉજાગરો આનંદ અતિઘણોરે,
ગુરૂજીએ ઓળખાવી મારી આદ્ય આનંદની જાત,
જેથી જાણ્યું જે આ તત્ત્વમસિ તે તુંજછેરે......૧

સાખી ૧

તત્પદત્વંપદ તે તજી અસિપદમાં વિશ્વાસ,
નિશ્ચય પદ મહા વાક્યનું ઠરતાં બુઝે પ્યાસ;
આશા તૃષ્ણા મારે સતગુરૂ સંગે ના રહેરે (૨)
એવો આનંદપદ એક બ્રહ્મતણો વિલાસ. જેથી જાણ્યું......૨

સાખી ૨

પ્રથમ વિવેકી વાધીયા પુરા પ્રેમીજન,
શીલ સંતોષ દયા ઘણી નિર્મળ જેનું મન,
એવા હરિજન હરિથી જે જુદા જાણે નહિરે.
વંદે સ્વામી ચરણે સત્યાસત્યનો વિચાર. જેથી જાણ્યું...૩

સાખી ૩

પ્રેમ પંથ પાવક ઝરે જ્ઞાનશક્તિ જો થાય,
ઝરત ઝરત ઝાલી પડે તો ચકોર રૂપ હોઈ જાય,
જે હોય સાકર ગ્રાહક લીંબ કડવો શું કરે રે,
આ છે અધિકારી રસ કાગ ધરાબ ન ખાય. જેથી જાણ્યું...૪

સાખી ૪

ચંચળ મન જો સ્થિર રહે કાયર શીદ્ધ તબ હોત,
સૂરા સંત ગ્રાહક બને પૂરણ પ્રકાશે પોત.
સાચા સંતમીલે દરશાવી દેવે ફારશી રે,
શેવો બ્રહ્મવેત્તા દાતાના થઇને દાસ. જેથી જાણ્યું...૫

સાખી ૫

આજે આનંદ હે સખી કોટી દિવાળી મન,
સંયમ ભાનુ લબકીયો ન મળે રાત કે દન.
સુરતા સાધી જેની ધ્રુવ વૃત્તિ ચળતી નથીરે,
ગુરૂ કાશીગર મળતા મુળશંકર કાય. જેથી જાણ્યું...૬

સાખી ૬

કાળ ન ખાય કોઇને પણ પેઠી અજ્ઞાન જાળ,
સાંભળો વાતજ મોતની પડે પેટમાં ફાળ;
આત્મા સદા અમર છે કહો ખાનાર તે કોણ,
જડને કહે જા તું મરી અચરત દીઠું આણ. ૧

અર્થ—જો સત્ય બોલાવો તો કાળ છેજ નહિ, છતાં અજ્ઞાનીને સીધા મારગે દોરવા તેવો મિથ્યા ભય ઘાલી જુઠો કલ્પી લેવામાં આવ્યો છે, ને તે ખાય છે, તેપણ તેવું મિથ્યા સમજવું. જેમ નાના બાળકને કોઠીમાંથી વાઘ લાવી કરડાવવામાં આવે છે, તેના જેવું એમાં પણ સમજવું.

સોરઠો

સંશય મન કર માનવી સંશય એજ સંસાર,
તેને તું દે પરહરી સેજે ઉતરીશ પાર.

કારણકે જગતમાં ભગવાન સિવાયની કાંઇ વસ્તુ નથી, ને જે જુદા રૂપે દેખાય છે, તે ભ્રમ માત્ર છે.

કેવા જીવનને ધન્ય છે તે સંબંધી ભજન.

(રાગ ધોળ)

પ્રથમ વર્ણાશ્રમ ધર્મ પાળતાં, કીધાં, જપ વ્રત દાન અનેક
જીવ્યું ધન્ય તેહનું...૧
તેથી હરિભક્તિ ઉર ઉપની જાણ્યો, સાચા સ્વામી એક. જીવ્યું...૨
તેથી તિવ વૈરાગ પ્રગટ થયો, ગઇ ભોમવાસના દૂર જીવ્યું...૩
જડ ચૈતન શુદ્ધ વિવેકથી, જાણ્યા જુજંવા જમ તમ સુર જીવ્યું...૪
દશ ઇંદ્રિયો જેણે વશ કરી, જીત્યા મન બુદ્ધિ ચિત્ત અહંકાર જીવ્યું...૫
ઉપરથી મન પામ્યું સર્વદા, ના કરે કાંએ વિષે વિચાર જીવ્યું...૬
સુખથી ઉછરંગ મન નવ ધરે, બે દુઃખથી પામે ન લગાર જીવ્યું...૭

વિશ્વાસ ગુરૂ વેદાંતમાં દૃઢ કરીને ચિત્ત રાખે ઠાર જીવ્યું...૮
નિજરૂપ જાણવાને ચિત્ત ધર્યું એકાગ્રપણે દિનરાત જીવ્યું...૯
એક મોક્ષની ઇચ્છા મન વિષે, બીજી કાંઈ ગમે નહિં વાત જીવ્યું...૧૦
સેવે શ્રીગુરૂ દેવને હેતશું, કરે નિકટ એકાંતે વાસ જીવ્યું...૧૧
કરે શ્રવણ મનન વેદાંતનું અહરનિશ, વાસ એજ અભ્યાસ જીવ્યું...૧૨
મહા વાકય વિચારતાં મુડીએ રહ્યું, ચેતન સર્વાં વાસ જીવ્યું...૧૩
જીવ ઇશ્વિર ઉપાધિઆ પરહરી, નિજરૂપ લહ્યો ટળ્યો દાસ જીવ્યું...૧૪
પંચકોશના પડદા ટાળીયા, પામ્યો જળહળ જ્યોત પ્રકાશ જીવ્યું...૧૫
પંચભુતનાં પુતળાં પરહરી, જાણ્યો સૂત્રાત્મા સુખરાશ જીવ્યું...૧૬
ત્રણ ગુણના દેવની એકતા જાણ્યો બ્રહ્મપ્રણવનો જાપ જીવ્યું...૧૭
ધ્યાતા ધ્યાન ધ્યેય વૃત્તિ પરહરી, રહ્યો ધેહ નિરંતર આપ જીવ્યું...૧૮
પુણ્ય પાપનાં ત્રાજવાં તોડીયાં, મેલ્યો વધઘટનો વ્યાપાર જીવ્યું...૧૯
કર્મકાંડનાં કાટલાં પરહરી, પામ્યો જ્ઞાન અખુટ ભંડાર જીવ્યું...૨૦
ખટશાસ્ત્રનાં ખોટાં રાજવી, કાઢયા કરતા કુડાવાદ જીવ્યું...૨૧
થાણું બેઠું વેદાંત ભોપાળનું, ઉઠે અનહદ નોબત નાદ જીવ્યું...૨૨
હેંડે જ્ઞાન ગગનમાં મલપતા છુટયા મોહમાયાનાં પાશ જીવ્યું...૨૩
તુર્યાપદમાં વરતે સદા, અજ્ઞાન થઈ ગયું નાશ જીવ્યું...૨૪
સંસાર સમુદ્રને શોધીયે, સુખસાગર લહેરી અપાર જીવ્યું...૨૫
વસે અડસઠ તીરથ અંગમાં, દેવ ઓચરે જયજયકાર જીવ્યું...૨૬
પરાપાર રહે તે પ્રેમશું, મુખ બોલ બોલે અમોલ જીવ્યું...૨૭
અણુસમજુની આળ ગણે નહિં, જેમ કરીવર ઉપર ફૂલ જીવ્યું...૨૮
તેનો કાળ તે કિંકર થઇ રહ્યો, મૃગ તૃષ્ણાના જળ ત્રણલોક જીવ્યું...૨૯
જેને ચરણે તે શીશ નમાવતાં, ટળે ત્રિવિધિતાપ ઉર શોક જીવ્યું...૩૦
દાસી આશા પિશાચી થઈ રહી, કામ ક્રોધ જેમ કેદી કોક જીવ્યું...૩૧
ભાસે બ્રહ્મ કલ્લોલા તે સર્વદા, ચાર ખાણુને ચૌદે લોક જીવ્યું...૩૨
દુઃખરૂપ તે સુખ સાગર થઈ રહ્યો, થયો દ્વૈતવૃત્તિનો નાશ જીવ્યું...૩૩
જેમ રવિમાં તિમિર ભાસે નહિં, ભાસે પૂરણ સઘળે પ્રકાશ જીવ્યું...૩૪

દીસે દેહવંત જડ બુદ્ધિને, પોતે ત્રણ દેહથી પાર જીવ્યું...૩૫
દેખે ખાતાં પીતાંને, આ બોલતાં નિત્યે છે નિરંજન નિરાકાર જીવ્યું...૩૬
જાણે સંત સલુણા તેહને, જેનો હોયે છેલ્લો અવતાર જીવ્યું...૩૭
જગ પાવન કરવાને એ અવતર્યાં, અન્યમાતા ઉદરને ભારે જીવ્યું...૩૮
જેને ચૌદ લોકમાં વિચરતાં, અંતરાય ન મળે કાંઇ જીવ્યું...૩૯
રિદ્ધિસિદ્ધિ દાસીઓ તે થઈ રહી બ્રહ્માનંદ રૂદે ન માય જીવ્યું...૪૦
જાણ્યો એક અખંડિત બ્રહ્મને, નવ દેખે માયાનો ગોલ જીવ્યું...૪૧
સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મરૂપે સદા, કરે આનંદ મોજ કલ્લોલ જીવ્યું...૪૨

॥ ૐ શાંતિ ૐ શાંતિ ૐ શાંતિ ॥

અખાનો ઉપદેશ

(રાગ–મેવાડો)

સમજણ વિનારે સુખ નહિં તુજનેરે,
વસ્તુગતિ કેમ કરી ઓળખાય;
આપમાં દિસેરે આપનો આત્મારે,
તેણે કાંઇ જીવપણું નહિં જાય. સમજણ...૧

રવિ રવિ કરતાં રે રજની નહિં ટળેરે,
અંધારૂં તો ઉગ્યા પુંઠે જાય;
રૂદે રવિ ઉગરે નિજ ગુરૂ જ્ઞાનનોરે,
થનાર હોય તે સહેજે થાય. સમજણ...૨

જળ જળ કરતાં રે તૃષ્ણા નહિ ટળેરે,
ભોજન કહેતાં નવ ભાગે ભૂખ;
પ્રેમરસ પીતાં રે તૃષ્ણા તુરત ટળેરે,
એમ મહાજ્ઞાનીઓ બોલે છે મુખ. સમજણ...૩

પારસમણી વિના રે જે પથરા મળેરે,
તેણે કાંઇ કાંચન તે નવ થાય;
સમજણ વિનારે જે સાધન કરે રે,
તેણે કાંઈ જીવપણું નહિં જાય. સમજણ...૪

દશમણ અગ્નિરે લખીએ કાગળે રે,
એ લઈ રૂમાં જો અલપાય;
એની ઉષ્ણુતા એરે રૂ નથી દાઝતું રે,
રતિ એક સાચે પ્રલયજ થાય. સમજણ...૫

જીવપણું મટે રે અનહદ ચિંતવે રે,
એતો વાણી રહિત છેરે વિચાર;
જે જે નર સમજ્યારે તેતો ત્યાં સમ્યારે,
કહે અખો ઉતર્યા પેલીરે પાર. સમજણ...૬

વિદ્યા કોનું નામ ?

ઇધર ઉધરસે કુછભી, પઢ લેનેકા નામ વિદ્યા નહીં હૈ.

नाहं देह श्चिदात्मेति बुद्धिर्विद्येति भण्यते ॥

મૈં દેહ નહીં હુ ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મા હુ ઇસ બુદ્ધિકા નામ વિદ્યા હૈ.

ગોસ્વામી તુલસીદાસ કૃત–રામ શલાકા પ્રશ્નાવલિ

સુ	પ્ર	ઉ	બી	હો	મુ	ગ	વ	સુ	નુ	બી	ઘ	ધિ	ઈ	દ
ર	રૂ	ફ	સિ	સિ	રે	બસ	હૈ	મં	લ	ન	લ	ય	ન	અં
સુજ	સો	ગ	સુ	કુ	મ	સ	ગ	ત	ન	ઈ	લ	ધા	વે	નો
ત્ય	ર	ન	કુ	જો	મ	રિ	ર	ર	અ	કી	હો	સં	રા	ય
પુ	સુ	થ	સી	જે	ઈ	ગ	મ	સં	ક	રે	હો	સ	સ	નિ
ત	ર	ત	ર	સ	ઈ	હ	બ	બ	પ	ચિ	સ	ય	સ	તુ
મ	કા	ા	ર	ર	મા	મિ	મી	મ્હા	ા	જા	હૂ	હી	ા	જૂ
તા	રા	રે	રી	હૃ	કા	ફ	ખા	જિ	ઈ	ર	રા	પૂ	દ	લ
નિ	કો	મિ	ગો	ન	મ	જ	ય	ને	મનિ	ક	જ	પ	સ	લ
હિ	રા	મ	સ	રિ	ગ	દ	ન	ષ	મ	ખિ	જિ	મનિ	ત	જં
સિં	સુ	ન	ન	કૌ	મિ	જ	ર	ગ	ધુ	ખ	સુ	કા	સ	ર
ગુ	ક	મ	અ	ધ્ર	નિ	મ	લ	ા	ન	બ	તી	ન	રિ	ભ
ના	પુ	વ	અ	ઢા	ર	લ	કા	એ	તુ	ર	ન	નુ	વ	થ
સિ	હુ	સુ	મ્હ	રા	ર	સ	હિં	ર	ત	ન	ષ	ા	જા	ા
ર	સા	ા	લા	ધી	ા	રી	જ	હૂ	હીં	ષા	જૂ	ઈ	રા	રે

દોહરો—શ્રી ગણેશકો સમરિકે શારદાકો ધરી ધ્યાન,
લિખિત પ્રશ્નકી રીતી સૌ ઉત્તર લીજે જાન ॥

આમાં પ્રશ્ન કરવાની રીત એવી છે કે પ્રશ્ન કર્તાએ ભગવાન શ્રી રામચંદ્રજીનું હૃદયપૂર્વક ધ્યાન કરી કોઈપણ કોઠામાં આંગળી મૂકવી. ત્યારપછી તે અક્ષર કોઇ જુદા કાગળ પર લખવો. પછી જે અક્ષરપર આંગળી મૂકી હોય તે અક્ષરથી દરેક દશક અક્ષર લઇને લખવો અને આંગળી મૂકેલો અક્ષર ફરીથી આવે ત્યાંસુધી અક્ષર મૂકે જવા. આમ કરવાથી એક ચોપાઇ બનશે, તે પોતાના પ્રશ્નનું ફળ જાણવું, પણ એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે ચોપાઇ બરાબર ગોઠવવી. કેટલીકવાર નીચેના અક્ષર ઉપર તથા ઉપરના નીચે થઇ જાય છે, માટે બરાબર મેળવી લેવા જોઈએ. તેમાં કાંઇ મુશ્કેલી નથી, વાંચવાથી તે સ્પષ્ટ જણાઈ જાય છે, અને કોઠાઓમાં (ं) જેવું ચિન્હ છે તે દીર્ઘનું છે જો ગણતાં ગણતાં વચ્ચે આવી જાય તો કાંઇ નહિં પરંતુ જે અક્ષરથી દશમા અક્ષરે હોય તો ત્યાં પણ એવો કાનો કરવો. દૃષ્ટાંત તરીકે—પહેલા કોષ્ટકપર—સુ—ના પર હાથ મૂકયો હોય તો તેથી દશમો અક્ષર—નુ—આવ્યો તેથી દશમો અક્ષર—સિ—આવ્યો તથા—સિ—થી દશમો અક્ષર—ય—આવ્યો આ પ્રમાણે નીચે પ્રમાણે ચોપાઇ થઇ શકશે.

ચોપાઈ ૧—સુનુસિય સત્ય આશિષ હમારી,
પૂજહી મનકામના તુમ્હારી ॥

સ્થાન—યહ ચોપાઇ બાલકાંડમેં શ્રી સીતાજી કે ગૌરી પૂજન કે પ્રસંગમેં હૈ, ગૌરીજીને શ્રી સીતાજી કો આશિર્વાદ દીયા હૈ.

ફળ—પ્રશ્ન કર્તાકા પ્રશ્ન ઉત્તમ હૈ—કાર્ય સિદ્ધ હોગા.

ચોપાઈ ૨—પ્રવિશિ નગર કીજે સબકાજા,
હૃદય રાખી કૌશલપુર રાજા ॥

સ્થાન—યહ ચોપાઇ સુંદર કાંડમેં હનુમાનજી કે લંકામેં-પ્રવેશ
કરનેકે સમયકી હૈ.

ફળ—ભગવાનકા સ્મરણ કરકે કાર્યારંભ કરો. સફળતા મીલેગી.

ચોપાઇ ૩—ઉઘરે અંત ન હોઇ નિબાહૂ,
કાલનેમિ જિમિ રાવણરાહૂ ॥

સ્થાન—યહ ચોપાઇ બાલકાંડ કે આરંભ મેં સત્સંગ વર્ણન કે
પ્રસંગ મેં હૈ.

ફળ—ઇસકાર્ય મેં ભલાઈ નહિં હૈ, કાર્યકી સફળતામેં સંદેહ હૈ.

ચોપાઈ ૪—બિધિ બસ સુજન કુસંગત પરહીં,
ફનિમનિસમનિજ ગુન અનુસરહીં ॥

સ્થાન—યહ ચોપાઈ ભી બાલકાંડ કે આરંભ મેંહી સત્સંગ વર્ણન
કે પ્રસંગકા હૈ.

ફળ—ખોટે મનુષ્યોકી સંગ છોડદો, કાર્ય પૂર્ણ હોતેમેં સંદેહ હૈ.

ચોપાઈ ૫—મુદ મંગલમયસંત સમાજૂ,
જિમિજગ જંગમ તીરથ રાજૂ ॥

સ્થાન—યહ ચોપાઇ બાલકાંડ મેં સંતસમાજ રૂપી તીર્થ કે
વર્ણન મેં હૈ.

ફળ—પ્રશ્ન ઉત્તમ હૈ કાર્ય સિદ્ધ હોગા.

ચોપાઈ ૬—ગરલ સુધા રિપુ કરય મિતાઈ,
ગોપદ સિંધુ અનલ સિતલાઈ ॥

સ્થાન—યહ ચોપાઇ શ્રી હનુમાનજી કે લંકામેં પ્રવેશ કરને કે
સમય કા હૈ.

ફળ--પ્રશ્નુ બહુત શ્રેષ્ટ હૈ. કાર્ય સફલ હોગા.

ચોપાઈ ૭—બરૂન કુબેર સુરેશ સમીરા,
રન સનમુખ ધરિ કાહુન ધીરા ॥

સ્થાન—યહ ચોપાઇ લંકાકાંડમેં રાવણકી મૃત્યુ કે પ્રશ્ચાત્ મંદોદરી કે વિલાપ કે પ્રસંગમેં હૈ.

ફળ—કાર્ય પૂર્ણ હોને મેં સંદેહ હૈ.

ચોપાઈ ૮—હોઇ હઈ સોઇ જો રામ રચી રાખા,
કો કરિ તરફ બઢાવહિં સાખા ॥

સ્થાન—યહ ચોપાઈ બાલકાંડ કે અંતર્ગત શિવ અ.ર પારવતી કે સંવાદ મેં હૈ.

ફળ—કાર્ય હોને મેં સંદેહ હૈ. ભગવાન પર છોડ દેના શ્રેયસ્કર હૈ.

ચોપાઇ ૯—સુફલ મનોરથ હોહુ તુમ્હારે,
રામ લખન સુનિ ભયે સુખારે ॥

સ્થાન—યહ ચોપાઇ બાલકાંડ મેં પુષ્પ વાટિકાસેં પુષ્પ લાનેપર વિશ્વામિત્રજીકા આશિર્વાદ હૈ.

ફળ—પ્રશ્ન બહુત ઉત્તમ હૈ-કાર્ય સિદ્ધ હોગા.

કીર્તન (કેવળરામ કૃત)

થીર વૃત્તિ ના થાપી રે પંડ, તું ક્યાં રવડાવે પાપી—ટેક.
નિરગુણકુતો ઓળખ્યા નહિં ને માયા વૃત્તિ નહીં માપી,
સદ્દગુરૂકુતો સેવ્યા નહિં ને વિખીયા કાળ રહ્યો વ્યાપીરે. પંડ તું...૧
ગીત છંદ શણગારૂ ગાવે જાપ જપે દીન જાપી,
દેવ દેવળ કરે તું દરશન કાળાશ મનની ના કાપી રે. પંડ તું...૨
ઘાટ અનેક તું નાહ્યો ગંગા તીરથ વરત અરૂ તાપી,
મેલતો હજુ ન ગયો મનનો કીડી જંતુ પગ ચાંપી રે. પંડ તું...૩
પાત્ર કુતો પૂજ્યા નહીં ને નાણું કોડી નહીં આપા,
ફોગટ પાખંડ સઘળે ફરતો અવિદ્યા બુદ્ધિ આવી રે. પંડ તું...૪
કાન ફૂંકાવીને બાંધે કંઠી સાધુ તીલક લે છાપી,
કેવળ કહે જીવ બહુ કુટાયો મળી ન વસ્તુ અમાળી રે. પંડ તું...૫

અનુભવ નહીં તુને આવ્યોરે ગાંડુ, ગીત સમજ બીન ગાયો,
નહીં ખબર જો તારા તનકી નાદ બુંદ બંધાયો,
જીવ ઇશ્વરકુ પરોક્ષત જાણી ધામ અનેકમાં ધાયો રે. ગાંડુ...૧
મુલા તુલાકી માલમ નથી વરતી અવરતી વવાયો,
જડ ચેતનનો અધ્યાસ ન જાણ્યો દુનીયામાં થયો ડાહ્યોરે. ગાંડુ...૨
કરતા ક્રિયા ન જાણી કર્મકુ સ્થુળ સુક્ષ્મમાં ગુંથાયો,
જાગ્રતાદિ અવસ્થા ન જાણી ત્રિપુટીમાં લુંટાયો રે. ગાંડુ...૩
ભુત ભવિષ્ય વર્ત્તમાનકી ભ્રાંતિ કાયા ધરી બહુ કુટાયો,
મિથ્યા સુખ માયાનું તે માંહી અનર્થ બોજ ઉઠાયો રે. ગાંડુ...૪
વાણી પાર વસ્તુ ન જાણી મન ભૂત ભરમાયો,
કેવળ કહે જીવ પણે કૂટાયો પૂરણ બ્રહ્મ નહિ પાયો રે. ગાંડુ...૫

ખબર નહિં રે તેરે તનમેં, પાપી કયા દેખે દરપણુમેં,
માયા અવ્યાકૃત દરપણુ માંહી ઇશ પ્રતિબિંબ ઇન મેં,
દેખન હારા દોનુ થકી દૂરા જરા જોબન નહિં જન મેં. પાપી કયા. ૧
ઇશ્વર આંખ અવિદ્યા એહી ચિદાભાસ હે ચનમેં,
પ્રાણુ બુદ્ધિ દોયે પરીણામ પામે વ્યષ્ટિ સમષ્ટિ વનમેં. પાપી. ૨
માયા અવિદ્યા દોનુ મિથ્યા ધ્યેય ધ્યાતા નહિં ધ્યાનમેં,
પીંડ બ્રહ્માંડ દોય નહિં કલ્પના કાર્ય કારણુ નહિં કનમેં. પાપી. ૩
સોવરણુ એક અનેક આભુષણુ ભાત પડી ભીનભીનમેં,
કે ઘટ મઠતો મૃતિકાના ઘાટ નહિં ગગનમેં. પાપી. ૪
એક નિરંતર આતમ એહી દેશ રાત નહિં દનમેં,
કેવળ બ્રહ્મસદોદિત કહીયે જીવ ઈશ્વર નહીં જનમેં. પાપી. ૫

અનુભવ ભયા ઉદોતે પૂરણુ બ્રહ્મસ દો દીત પોતે,
શુદ્ધ બ્રહ્મ સકળ ઘટ સોઈ મન વાણી નહીં માયા,
નિરગુણુ નાથ અખંડ અવિનાશી જીવ ઇશ્વર નહીં જાયા. પૂરણુ. ૧

વિધિ નિષેધ રહી એક વસ્તુ ગુણુ શીલગુણ નહિં ગાયા,
અખિલાનંદ સ્વરૂપ છે આપે શિવ શકિત નહિં છાયા. પૂરણુ. ૨
ક્ષર અક્ષર નહિં ચાર ખાણી અવ્યકત વ્યકત નહિં આયા,
સાક્ષી સાક્ષ્ય ઘન ઘન સોઇ પાર અપાર નહિં પાયા. પૂરણુ. ૩
આવરણુ વિક્ષેપ નહિં જા કરી દૃષ્ટા દૃશ્ય નહિં દાયા,
અધિષ્ઠાન સેવેકો આપે લક્ષ્યાર્થ શુદ્ધ લાયા. પૂરણુ. ૪

એક કે ઘેર આયો બંદા એકકે ઘેર આયોજી,
દેખ એક ઘર છોડી દઈને અનેકમાં ભટકાયો. બંદા. ૧
એક અખંડ અજર અમર લક્ષ કુટસ્થ બ્રહ્મલાયોજી,
અનેક જીવ ઈશ માયા આવરણુ ગુણુ ઉભા કરી ગાયો. બંદા. ૨
ગુણુ તજી નિરગુણુ ગાયો પૂરણુ પદ નીપજાયોજી,
જગત ખોયા આપ જોયા મનકા સંશય સમાયો. બંદા. ૩
સોવરણુ કેરા ઘાટ સરવે નામ રૂપ ઠરાયોજી,
સોવરણુ એક રસ આપ સોઈ થયું નહીં કયાંથી ધાયો. બંદા. ૪
મૃતીકાકે ઘાટ મોટા કે ઘટ હવેલી ચણાયોજી,
નામ રૂપ ગુણુ ક્રિયા નાહીં ભોમી અખંડ સમાયો. બંદા. ૫
કરો શ્રીફળ સાકર કેરૂ ખવાય જેસો ખાયોજી,
કેવળ કહે અભ્યાસ કરતાં જીવ બ્રહ્મ મળી જાયો. બંદા. ૬

જીવતાં ઘર જુવો બંદા જીવતાં ઘર જુવોજી,
મુવા કેડે જે મોક્ષ માગે કાળા ગૃહનો કૂવો. બંદા. ૧
જાગ્રત દેહનું આચરણુ જાણી ખોટી વાસના ખુવોજી,
નાશવંતમેં તુમ કેસા નિરખો રૂપ જોઈ કયા રૂવો. બંદા. ૨
રચી સ્વપ્નમેં અનેક રચના માયીક ભ્રાંતિમાં મુવોજી,
અનેક સુખ દુઃખ માની આપે ભૂત ભવિષ્ય થયો જુવો. બંદા. ૩

ત્રિપુટીનો બાધ ત્યાગી નામરૂપ ગુણનુવોજી,
આપ અનુભવ આપો આપે દ્વૈત નહીં કયા હુવો. બંદા. ૪
ગુણ નહીં નિરગુણ ગોવિંદ પૂરણ આનંદ પૂવોજી,
સમજ કેવળ શુદ્ધ સોઇ બીજ નહિં કયા ખુવો. બંદા. ૫

ઉપદેશ (બ્રહ્માનંદ કૃત) ૧

(રાગ લાવણી)

રાજા રાણા અક્કડ શેના વિશાદશી તમ રાજતણી,
કઇ સત્તાપર કુદકા મારો લાખ કોટિના ભલે ધણી;
લાખતો મુઠી રાખ બરાબર ક્રોડ છોડશે સરવાળે,
સત્તા સુકા ઘાસ બરાબર બળી આસપાસે બાળે;
ચક્રવરતી મહારાજ ચાલીયા કાળચક્રની ફેરીએ,
સગાં દીઠાં મેં શાહઆલમનાં ભીખ માગતાં શેરીએ. સગાં. ૧
કયાં છે રાજ રાજન આગળના દિવ્ય કહું જે દેવસ્થાન,
શોધ્યાં ન મળે સ્થાન દશા કે, ન મળે શોધ્યાં નામનિશાન,
લેવો દાખલો ઇરાનનો જે, પૂર્વ પ્રજામાં પામ્યું માન,
ચોગમ જેની ધજા ઉડી રહી, રૂમ શામને હિંદુસ્તાન,
હાલ વીલું વેરાન ખંડીયર, શોક સાડી શું પહેરીએ. સગાં. ૨
કયાં જમશેદ ફરે હુન ખુશરો, કયાં અરદેશ બાબેગાન,
રૂસ્તમ જેવા શુરવીર કયાં, નહીં તુજને મુજને તે ભાન;
ખબર નહીં યુનાની સિકંદર, કે રૂમી સીઝર કયાં ગુમ?
હશે કહીંકતો હાથ જોડી, ઉભા કીરતાર કચેરીએ. સગાં. ૩
રામકૃષ્ણ, નરસિંહ, ફરશુરામ, દશ અવતારો થયા અલોપ,
વિક્રમ જેવા વીર રાજનો, ખમ્યા કાળનો કેવો કોપ,
કયાં મહંમદ ગઝની, કયાં અકબર, રજપૂત વીર શિવાજી કયાં,
રાજપાટના ધણી ધુરંધર, આજ યુદ્ધની બાજી કયાં,
રાજમહેલમાં ઢોર ફરેને, કબરતો કુતરે ઘેરીએ. સગાં. ૪

ક્યાં નેપોલિયન ચીલ ઝડપીયો, ઝીત્યાં પૂરવ પશ્ચિમખંડ,
જાતિ લોભનો ભોગ વિચારો, અંતે વળખ્યાં મારે પંડ,
સુણ્યાં પરાક્રમ એવાં બહુ બહુ, સ્વપ્નાં કે સાચે ઇતિહાસ,
નહીં સમજાતું નિશ્ચય પૂરવક, ઉડી ગયા જ્યાં શ્વાસોચ્છ્વાસ,
વિજય રૂપી એ સજો શું લાગ્યો, વિજયવાયુ બહુ ઝેરીએ. સગાં. ૫
ક્યાં છે કુટડી કલીયો પાતરાં, ક્યાં છે અંટની સ્હેલાણી,
જંતુ ખાય કે વળગે જાળાં, ભમરા કીટ કહો કહાણી,
કબર ગીધડાં ખણે ખોતરે, શિયાળ સમાધીપર બેસે,
સંત શરમથી નીચું જોયે, મહારાજા કોને કહેશે ?
રાજપતિ રજકણથી નાનો, છે આયુષ આખેરીએ. સગાં. ૬
દીઠાં સ્મારક સ્થાન ઘણાંએ, કીર્તિ કોટ આકાશ ચઢયાં,
ખરખરતાં પથ્થર બાકી, ચુના માટીએ જકડયાં,
દિલ્લી આગ્રા કનોજ કાશી, ઉજ્જૈન ઉજવળતાનાશી,
રૂમ શામને ઇરાન ઉજ્જડ, રડે ગળામાં લઇ ફાંશી,
તવારીખનાં ચિહ્ન ન કાંઈ, જાણે બધી મશ્કરીએ. સગાં. ૭
દીઠાં અયોધ્યા બેટ દ્વારકાં, નાથ દ્વારને હરદ્વારી,
ઘરને આંગણે સુરત દેખતાં, છાતી ધબકે છે મ્હારી,
ગુર્જર ગિરિ સૌરાષ્ટ્ર હાલ શા ? હાય ! કાળના કાળાકેર,
દખ્ખણ દુઃખમાં દેખી શત્રુની, આંખ વિષે પણ આવે ફેર,
હજી જોવી શી બાકી નિશાની, રહીરે વિનાશ કેરીએ. સગાં. ૮
કોટીગણા તુંથી મોટા તે, ખોટા પડી ગયા વીસરાઈ,
શી તારી સત્તારે રાજા, સિંહ સમીપ ચકલી તું ભાઈ,
રજકણ તું હિમાલય પાસે, વાયુ વાય જોર કરી,
ઇશ્વર જાણે ઉડી જશે ક્યાં, શોધ્યો મળવાનો ના કદી,
શક્તિ હુકેમ સત્તા પડછાયો, હાડ છાયા રૂપેરીએ. સગાં. ૯
દ્રવ્ય મટોડુ હિમ્મત મમતા, ડહાપણ કાદવનું ડોહ્યું,
માન પાન પાણી પરપોટા, કુળ અભિમાન કહું પોલું,

આગળ પાછળ જોને રાજા, સત્તાધીશ કે કોટી પતિ,
રંક ગમે એવો દરદી પણ, મરશે નહિં તે તારી વતી,
ભુલાઇ જવું મરવે એ બહુ દુઃખ, સરજ્યું કાળ ન મેરીએ. સગાં. ૧૦
કુલીન કુળમાં કજાત પુત્રો, પ્રગટ દીસે આ દુનિયામાં,
બળીઆ વંશજ જુવો બાયલા, રોગી નિરોગી જગ્યામાં,
સૃષ્ટિ નિયમ ફરતું ચક્કર એ, નીચેથી ઉંચે ચઢતું,
ચઢે તે થકી બમણે વેગે, પૃથ્વીપર પટકાઈ પડતું,
શી કહું કાળ અજય બલિહારી, વિદુર મુખી તુજ લ્હેરીએ. સગાં. ૧૧

આહાર નિદ્રા ભય મૈથુનાનિ સમાનિ ચૈતાનિ નૃણાં પશુનામ,
જ્ઞાનં નરાણાં મધિકો વિશેષો જ્ઞાનેન હીનાઃ પશુભિઃ સમાનાઃ

અર્થ—ભોજન, નિંદ્રા, ભય અને મૈથુન એ મનુષ્ય અને પશુઓને સમાન છે. મનુષ્યોને કેવળ જ્ઞાન વધારે છે. જ્ઞાન વગરનો નર પશુ સમાન છે.

સંતોષ

ગોધન, ગજધન, વાજિધન, ઔર રતન ધન ખાણ,
જાકે પાસે સંતોષધન, તાકે સબધન ધુરી સમાન.—૧
નજરસે દેખ પ્યારે, એ કયા દીખ્યા રહ્યા હૈ,
સબચીજ સબ જગામેં, ઇશ્વર સમા રહ્યા હૈ.—૨
પ્રભુને જબી વિચારા, જગકા હુઆ પસારા,
ચૌદે ભુવન નિયારા, મનસે બના રહા હૈ.—૩
કહી નર બના હૈ નારી, કહી દેવ દૈત ભારી,
પશુ પક્ષી રૂપ ધારી, બનબનકે આ રહા હૈ.—૪
ભુમિ વહી અગન હૈ, પાની વહી પવન હૈ,
સુરજ વહી ગગન હૈ, નિરગુણ ગુણા રહા હૈ.—૫
તજ ભેદભાવ મનમેં, વનમેં ઓહીહૈ તનમેં,
બ્રહ્માનંદ જો સ્વપ્નામાં, રચના રચ્યા રહા હૈ.—૬

સત્ ચિત્તરૂપ અખંડાલાલ, સાક્ષીરૂપે સમાયાજી,
સ્વભાવત્ જગત્ બનાયાલાલ, અવિદ્યા આદિ ઉપાયાજી, સત...૧
રચના અદ્ભુત રચાયાલાલ, [1]મુલા [2]તુલા બંધાયાજી, સત...૨
ત્રણમેં રૂપ ઠરાયાલાલ, ગુણાતીત કહેવાયાજી. સત્...૩
પાંચતત્ત્વ પહેલે ઉપાયાલાલ, પચીસ બીજી લાયાજી. સત્...૪
વ્યષ્ટિ સમષ્ટિ બંધાયાલાલ, જીવ ઇશ્વર ઠરાયાજી. સત્...૫
પંચકલેશ ફેલાયાલાલ, ભેદ પાંચ ભરમાયાજી. સત્...૬
કુટસ્થપણે કહેવાયાલાલ, ભ્રાંતિએ અથડાયાજી. સત...૭
એવા અનેક બ્રહ્માંડ નીપજાવ્યાલાલ, સ્થુળ, સૂક્ષ્મ કહેવાયાજી. સત્...૮
જડ ચૈતન્ય છવાયાલાલ, શુદ્ધબ્રહ્મ સુત્રાત્મા કહેવાયાજી. સત્...૯
સજાતિ વિજાતિ, સ્વગતલાલ, વૃત્તિએ વહેવરાયાજી. સત્...૧૦
અસ્તિ, ભાતિને પ્રિયલાલ, અધ્યાસ એમ ઠરાયાજી. સત...૧૧
આનર્વચની ખેલ બનાયાલાલ, બ્રહ્માનંદ મર્મ પાયાજી. સત્...૧૨

ભજન (કબીર સાહેબ કૃત)

સબ ઘટ મેરા સાંઈયા, સુની સેજ ન કોય;
બલિહારી વા ઘટકી, જા ઘટ પ્રગટ હોય.—૧
જયોં તીલ માંહી તેલ વહી, જયોં ચમકમેં આગ;
તેરા સાંઈ તુજમેં, જાગી શકે તો જાગ.—૨
જ્યાં ત્રીયા પિયર બસે, સુરતિ રહે પિયુમાંહી;
એસે જન જગમેં રહે, હરિકો ભુલત નાહીં.—૩
લીખા લીખી હૈ નહીં, દેખા દેખીકી બાત;
દુલ્હા દુલ્હીન મીલ ગયે, ફીકી પડી બરાત.—૪
લાલી મેરે લાલકી, જીત દેખું તીત લાલ;
લાલી દેખન મેં ગઈ, મૈં ભી હો ગઈ લાલ.—૫

૧. મુલા—આત્માને ઢાંકનાર. ૨. તુલા—ભ્રાંતિનું ઉત્થાન.

સખ્યા ચોગી

તનકો જોગી સબ કરે, મનકો વીરલા કોય;
સહેજે સબ સીદ્ધી પાઇયે, જો મન જોગી હોય—૧
મન માલા તન મેખલા, ભયકી કરે ભભુત;
અલખ મીલા સબ દેખતા, સો જોગી અવધુત—૨
હમતો જોગી મનહીકે, તનકે હૈતે ઔર;
મનકો જોગ લગાવતે, દશાભાઈ કછુ ઔર—૩
ભરમન ભાગા જીવકા, બહુતક ધરીયા ભેષ;
સદ્‌ગુરૂ મીલીયા બહારે, અંતર રહી ગયા લેખ—૪
અવધુ કયા સોવે તન મઠમેં, જાગ વિલોકને ઘટમેં. અવધુ—૫
તન મઠકી પરતીત ન કીજે, ઢાહિ પરે એક પલમેં;
હલચલ મેટ ખબર લે, ઘટકી ચીન્હે રમતા જલમેં. અવધુ—૬
મઠમેં પંચભુતકા વાસા, સાસા ધુત ખવીસા;
છીન છીન તોરી ચલનકો ચાહે, સમજેન બહુરાસીઆ—૭
શીરપર પંચવસે પરમેશ્વર, ઘટમેં સુક્ષ્મ બારી,
આપ અભ્યાસ લખે કોઈ વીરલા નીરખે ધ્રુવ કીતારી. અવધુ—૮
આશા મારી આસન ધરી, બેઠે અજંપા જાપ જગાવૈ;
આનંદ ધન ચેતનમય મુરતી, નાથ નિરંજન પાવૈ. અવધુ—૯

ધર્મદાસજી કે શબ્દ—(રાગ લાવણી)

ઘડા એક નીરકા ફૂટા, પત્ર એક ડારસેં ટૂટા;
અસેહી નર જાત જીંદગાની, અજહુ નહીં ચેત અભિમાની.

ભૂલ્યોજની દેખ તન ગોરા, જગતમેં જીવના થોરા;
નીકસી જબ પ્રાણુ જાવેગા, કોઈ નહીં કામ આવેગા.

સજન પરીવાર સુતદારા, સબૈ એક રોજ હોઈ ન્યારા;
તજો લોભમદ ચતુરાઇ, રહો નિશંક જગમાંહી.

સદા ન જાણીયે દેહી, લગાવો નામસેં નેહી;
કહે ધર્મદાસ કરજોરી, ચલો જહાં દેશ હૈ તોરી.
ઔર કાહી માગીયે કો, માગીઓ નિવારૈ;
અભીમત દાતાર કૌન, દુઃખદરિદ્ર ટારૈ.
તોહી માંગી માંગનો, ન માંગનો કહાયો;
જેજે તૈ નિહાલકીયે, ફૂલે ફીરત પાયો.

સંતકે–લક્ષણ

વિષય અલંપટ શિલગુના કર, પરદુઃખ દુઃખ સુખ સુખ દેખે પર;
સમ અભુત રીપુ વિમદ વીરાગી, લોભા મર્ષ હર્ષ ભય ત્યાગી.
કોમલ ચિત્ત દીનનપર દાયા, મન વચ કર્મ મમ ભકતી અમાયા,
સબહી માન પ્રદ આપુ અમાની, ભરત પ્રાન સમ મમતે પ્રાની.
વિગત કામ મમ નામ પરાયન, શાંતિ વીરતી વીનતિ મુદિતાયન,
શીતલતા સરલતા મૈત્રી, દ્વીજપદ પ્રીતિ ધર્મ જનઈત્રી.
એ સબ લક્ષન બસહી જાસુ ઉર, જાનહુ તાત સંત સંતતફુર,
શમ દમ નિયમ નીતિ નહીં ડોલહી, પરૂષ વચન કબહુ નહીં બોલહી.
નિંદા અસ્તુતિ ઉભય સમ, મમતા મમપદ કુંજ;
તે સજ્જન મમ પ્રાન પ્રિય, ગુન મંદીર સુખ પુંજ.

રહીમ કૃત–(ભજન)

ધરતી ઉપર શયન કરી, માગી મધુકરી ખાઈ;
યારો યારી છોડદો, વે રહીમ અબ નાહીં.
માલીકકી મરજી ભઈ, પલટી દીયો સંસાર;
ભાર ઝાંકી કૈ ભારમેં, રહી મન ઉતરે પાર.
અમરવેલી બીનુ મૂલકે, પ્રતિ પાલત જેતાહીં;
રહીમન ઐસે પ્રભુહીતજી, ખોજત ફીરીયે કાહી.
રન બન વ્યાધી વિપત્તિમેં, રહીમન મરે ઉન રોય;
જો રક્ષક જનની જઠર, સો હરિ ગયે ન સોય.

તે રહીમ મન આપુનો, કીન્હો ચારૂ ચકોર;
નિશિવાસર નિરખત રહી, કૃષ્ણ ચંદ્રકી ઓર.
રહીમન કોઉ કાકરૈ, જારી ચોર લબાર;
જો પત રાખન હાર હૈ, માખન ચાખન હાર.
ક્ષમા બડનકો ચાહીયે, છોટનકે ઉતપાત;
કા રહીમ પ્રભુકર ઘટેઉ, જો ભ્રગુ મારી લાત.

ગઝલ–ભગવાનને મૂકી બીજે, જન જાય છે શા કારણે,
બીજાં થકી શી ઓછ, દીઠી તમે એને બારણે.
ધન પામવાજ વિચાર છે, તો લક્ષ્મી એની નાર છે.
એજ પ્રમાણે

સત્સંગ યોગ

તાત સ્વર્ગ અપવર્ગ સુખ, ધરીયે તુલા એક સંગ;
તુલૈન તાહી સકલ મિલી, જો સુખ લવ સત્સંગ.
તે દિન ગયે આકારથી, સંગતિ ભઇ ન સંત;
પ્રેમ વિના પશુ જીવના, ભક્તિ વિના ભગવંત.
મથુરા ભાવૈ દ્વારકા, ભાવૈ જા જગન્નાથ;
સત્સંગતિ હરિભજન બિનુ, કછુ ન આવૈ હાથ.
વિષ તજી રામને જપસે અભાગે, કાણુડે લાલચકે લાગે;
રામકા નામ લઈ વિષ્ણુ સ્મરણ કરે,
રામકા નામ શિવ જોગ ધ્યાની.
રામકા નામ લઈ સિદ્ધ સાધક બને.
શુક શનકાદિ નારદ સુજ્ઞાની.
રામકા નામ લઇ કૃષ્ણગીતા કથી,
બાંધીયા સેત તબ મર્મ જાની.

કર્મ કરનાર હોય તે પણ જીવન મુક્ત હોય–(દૃષ્ટાંત)

કૃષ્ણ ભોગી, શુક ત્યાગી, રાજાનો જનક રાઘવૌ,
વસિષ્ઠ કર્મ કર્તાચ એતે જ્ઞાનીન્ સમા :

અભેદ જ્ઞાન

સમાશક્તં, યથાચિત્તં, જન્તોર્વિષય ગોચરે,
યદ્યેવં બ્રહ્મણિ સ્યાદ્ધૈ, કોનમુચ્યેત બંધનાત્ ॥૧॥

અર્થ—જેવી રીતે જીવોનું ચિત્ત વિષયોમાં આશક્ત છે, તેવી રીતે બ્રહ્મમાં આશક્ત થઈ જાય તો કયો પુરૂષ સંસાર બંધનથી ન છુટે ?

દેહો દેવાલયઃ પ્રોકતઃ સજીવઃ કેવલઃ શિવઃ,
તજેદ જ્ઞાન નિર્માલ્યં સોહં ભાવેન પુજ્યતે ॥૨॥

અર્થ—આ દેહ છે, તે દેવ મંદીર છે. જો કે આ દેહમાં ચેતન જીવ છે, એજ કેવલ શિવરૂપ છે. અજ્ઞાન રૂપિ શિવ નિર્માલ્યનો ત્યાગ કરીને સોહં ભાવ કરીને તેનું પુજન કરો.

અભેદ દર્શનં જ્ઞાનં ધ્યાનં નિર્વિષયં મનઃ ।
સ્નાનં મનોમલ ત્યાગઃ શૌચ મિંદ્રિય નિગ્રહઃ ॥૩॥

અર્થ—આત્માને સહુમાં એકરૂપ કરીને જોવું તેનું નામ જ્ઞાન છે; અને મનને વિષયોથી રહિત કરવું તે જ ધ્યાન છે. મનનો મેલ દૂર કરવો તેનું નામ સ્નાન છે. ઈંદ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો તેનું નામ શૌચ છે.

કપિલગીતામાંથી

ઇદં તીર્થં મીદં તીર્થં ભ્રમન્તિ તામસા જનાઃ ।
આત્મ તીર્થં ન જાનન્તિ કથં મોક્ષઃ શ્રૃણુ પ્રિયે ॥૪॥

અર્થ—મહાદેવજી પાર્વતીના પ્રત્યે કહે છે કે, હે પાર્વતી આ તીર્થં, પેલું તીર્થ, એવું જાણીને અજ્ઞાની જીવ ભમ્યા કરે છે, કેમકે તે આત્મરૂપી તીર્થને જાણતા નથી.

પઠંતિ ચતુરો વેદા ધર્મશાસ્ત્રણ્યને કશઃ ।
આત્માનં નૈવ જાનન્તિ દર્વી પાક રસં યથા ॥૫॥

અર્થ—ચારવેદ અને અનેક ધર્મશાસ્ત્ર ભણે પરંતુ જ્યાંસુધી આત્માને જાણ્યો નથી, ત્યાંસુધી જેમ કડછી રસોઈના સ્વાદને જાણતી નથી, તેમ તે પણ કાંઈ જાણતો નથી.

આસન નિરૂપણ

શિવ જાનતહૈ સબ યોગકલા, નિત સંગ શિવા પુનિહૈ અચલા,
દઢ આસનસે નહિં બિંદ ખસે, દર્ગ દેખત દંપતિ લોકહસે ॥૬॥

અર્થ—ત્રણ કલાક સુધી એક આસને મનમાં ઉદ્વેગવિના સ્થિર બેસાય ત્યારે આસન દઢ થયું કહેવાય. આસન દઢ થવાથી મહાદેવજી પાર્વતીને ડાબા પગની સાથલ ઉપર બેસારતા પણ વિકાર થતો નહોતો—જે આસન જીત ન હોય તે બ્રહ્મચર્ય વૃત પાળી શકે નહિ.

આસન જોકે કુલ ૮૪ છે. તેમાંથી ફક્ત, સિદ્ધાસન, પદ્માસન, સ્વસ્તિકાસન, પશ્ચિમાસન, આ મુખ્ય આસનમાંથી સુખથી બેસાય તે આસનથી બેસવું તે સુખાસન કહેવાય.

(૧) મહેનત કર્યા સિવાય ખાય છે તેના માટે ઉપદેશ

(રાગ-છપ્પય)

વગર મહેનતે ખાય પારકા માગી મેવા,
વગર મહેનતે ખાય હરાયા સાંઢો જેવા.
જીવે પારકું ખાઇ ડીલનો ડોળ વધારે,
દીલમાં દાનત બુરી હાથમાં માળા ધારે.
એ માલ પારકો ખાઇને નિજ મનમાં હરખાય છે,
દુનિયા મૂર્ખ બની એમને મળીદો ઝાંસે જાય છે.

(૨) (રાગ ગરબી)

નથી લટકતાં લુગડાં કે ઝાડે તૈયાર, વાવીકાંતે જોવણે થાય સરસ શણગાર.
સ્હેલા નથી ખાવા લાડુ, સંપતિના સ્હેલા નથી ખાવા લાડુ;
શું શું આવે માંહે આડુ, સંપતિના...
મળે જહાં તહાં જાવા જરૂરત, જોઇયે પગ નાવડું કે ગાડું;
સામાન ભેળો કરી રહે કે, કેટલીક વાર ફરે ઝાડું.
કામ ના આવે ભૂખ, ઉતાવળ સૂએ ચઢયું રહે ટાઢું;
ગોળા વાળે થાપડે, તો બને (ખુશામત) દેવું દરેકને ભાડું.
કરતા જોઇ વસ્ત્રમાં કર ઘાલી, હુંજ ઉપાડું ઉપાડું;

ખાવા બેસવું ખાંડાની ધારે, ત્યાંએ ભૂતો કહે પાકું.
ખાતાં ખાય પછી જીરવતાં પડતી પેટમાં વાઢું;
(અન્યાયથી મેળવે તો)
સંધર્યાં પછી તો વાટ જ જોવી, એ આવીને પડયું ધાડું.
આપ્યા ધીર્યાં ગયા અક્ષેખે, બોલાવતાં જુએ બાડું,
ખાધા છાના પકડાયાતો, ત્રાસ દે કે પેટ ફાડું.
અનુ અનુભવ સંભારી રાખી કર મનને હવે ધાડું.

(૩)

જગના મોટા શું છે સુખીયા, એ જાણી થજો દીન દુઃખીયા;
તન મનતો તોફાની કનડે, રંક રાયને સરખે.
ધન સાધન જન વધતાં, તેને વધુ ચઢાવે ચરખે;
અંત છોડવું પડશે, એ ભય જેમ વડાને ભારે.
તેમ અકિંચન જનને, આખર ચિંતા નહીં તલભારે;
મોટાને શ્રી હરિ સ્મરતાં, બધે બધી ભૂલવણી.
છોટાને તો માત્ર અનુ પ્રભુ પળપળ થતાં ધુંચવણી.

પ્રારબ્ધ (સાખી)

અજગર કરે ના ચાકરી, પંખી કરે નહિં કામ;
દાસ મલુકા એમ કહે કે, સબકે દાતા રામ...

કોઈના મનને શંકા થાય કે, રળ્યાવિના ખાઈએ શું ? તેના સમધાન માટે ઉપરની સાખી છે.

ચતુરાઇ ચુલ્હે પરૈ, ધુરે પરૈ આચાર;
તુલસી રઘુવર ભક્તિવિન, ચારો બરન ચમાર.

(૧) વૈરાગ્ય વિષે (રાગ ધોળ)

એવોરે દિવસ ક્યારે આવશે, ભૂલી જઇશ હું સઘળો આ સંસારજો;
ચિત્તવૃત્તિ ચોટી રેશે ચિદાત્મામાં, અળગા થાશે વિષય વિકારજો. એવોરે.
માત પ્રમાણે દેખીશ સઘળી માનીની,
કીચ પ્રમાણે જાણીશ ધાતુ સર્વજો;

પોતાવત હું દેખીશ સઘળાં પ્રાણીને,
મોહ તણો તો ટાળી નાંખીશ ગર્વ જો. એવોરે...૨
ઉર્મીઓ આનંદની ઉરમાં ઉઠશે,
ધોવાશે મન મેલ બધો નિરધાર જો;
સર્વ વિષયો વિષવત ચિત્તને લાગશે,
અંધ બને છે જેમાં નરને નાર જો. એવોરે...૩
પ્રિયતમ પ્રેમ રહેશે એકજ આપમાં,
પાપ પ્રપંચો જાશે સૌ જરૂર જો;
પ્રકૃતિ કાર્ય સહીત ઝટ લયને પામશે,
આત્યંતિક પ્રલયનું વધશે પૂર જો. એવોરે...૪
સુષુપ્તિ—સામ્ય—અવસ્થાને ભેદી કરી,
પરમ પ્રભુપદ થાશે સુખકર વાસ જો;
સાક્ષી રૂપે વર્તીશ સાવધ સર્વદા,
વિષયો દેખી ચિત્તથી થઈશ ઉદાસ જો. એવોરે...૫
ખાનપાનમાં અતિશય સુખ નહિં લાગશે,
મમતાનું તો ત્રુટી જાશે મૂળ જો;
સગાં સંબંધી વિસારે પડશે વળી,
લક્ષ ચોરાશી થઈ જાશે નિરમૂળ જો. એવોરે...૬
તદાકાર વૃત્તિ સ્થિત રહેશે સર્વદા,
દ્વૈત તણો તો નિશ્ચય થાશે નાશ જો;
જીવન મુક્ત દશા સુસ્થિરતા પામશે,
ઉપાધીઓનો અળગો થાશે પાસ જો. એવોરે...૭
રાતને દિવસ તો જ્યાં પડતાં નથી,
જરા જન્મ મૃત્યુનો જ્યાં નહિં વાસ જો;
નિશ્ચય સુખ અનુભવશું તે પદ પામીને,
જ્યાં છે કેવળ ચૈતન્યનો જ નિવાસ જો. એવોરે...૮

(૨) (રાગ—સીતાજીના મહિનાની દેશી)

આંબા આંબલી ને વડ વૃક્ષ, ઘટા જ્યાં જામી રહી;
ભાત ભાતના તરૂવર સાથ, લતા પલટી ગઈ.—૧

રંગ રંગનાં પુષ્પના છોડ પ્રફુલ્લ સોહામણા;
આપે મધુર પરિમલ નિત્ય લાવણ્યમાં ના મણા—૨

હરણ સસલાં કોયલ મયુર વિચરે શબ્દ ઉચરે;
જોતાં મનમાં ભાસે ભરપુર પ્રભુની લીલા ખરે.—૩

મંદ સુગંધ શિતળ સમીર આનંદ ફેલાવતો;
ભવ અટવીની દેખાડી પીડ વૈરાગ્ય જગાડતો—૪

જલ શીતલ નિર્મળ શુદ્ધ ઝરણમાં વહે જહાં;
બહુ ઉગેલ સુંદર તૃણ અલૌકીક છે અહાં—૫

નથી સંસારમાં કાંઈ સાર ઉપાધી અનેક છે;
સુચવે આવાં સ્થળ સુવિચાર વૈરાગ્ય વિવેકને.—૬

ચિત્ત જઇયે સુંદર વનમાંય નિવૃત્તિને પામવા,
બાળી વિષમય વિષયનાં બીજ સદા સુખીયા થવા—૭

ફલકંદનો કરશું અહાર વલ્કલ વસ્ત્ર પહેરશું;
ધરાતલ સજી શય્યા સાર મિથ્યા મોહ મેલશું—૮

ગંગાજલથી કરી નિત્ય સ્નાન આસન વાળી બેસશું;
કરી ગુહ્ય ગુહામાં વાસ જગત ભ્રમ ઠેલશું.—૯

આત્મારામ પ્રસાદે આનંદ નિરતિશય પામશું;
યોગ કલ્પતરૂ સેવી નિત્ય જ્ઞાનામૃત ચાખશું.—૧૦

રાયધનિકતણો મહિમાય કદી ન સંભળાય જ્યાં;
સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મ સમરાય ઉપાધિન ક્લેશ ત્યાં.—૧૧

છે સ્વાધીનતાનું ત્યાં સુખ નીડરતા છે ત્યાં ઘણી;
નથી કોઈ પ્રકારનું દુઃખ એકજ ઇષ્ટ છે ધણી.—૧૨

આત્મદેવની સ્તુતિ

હવે સતગુરૂજી શરણુ હું તમારે, પાપ તાપ સંકટ સર્વ તું નિવારે. હવે. ૧
સુર મુનિવર કરત જ્ઞાન, શિવ બ્રહ્માદિક ધરત ધ્યાનં;
નિગમ નેતિ નેતિ નિત્ય પોકારે........ હવે. ૨
આત્મારામ પૂરણુકામ, ભજત એકોહં બહુ શ્યામ,
સ્મરતાં નિજ પાવે ધામ, ત્રિવિધિતાપ નિવારે.— હવે. ૩

આત્મદેવની આરતિ

જય જય જય ગુરૂ દેવા, શરણાંગતને સુખજ આપી,
બતાવ્યા નિજ દેવા...જય. ૧
આ જગ સર્વ ભાસી રહ્યું છે તે તમારી છાયા,
સમજ્યા ત્યારે સુખ થયું છે ભૂલ્યા તે ભરમાયા,
સતચિત્ આનંદ રૂપે વ્યાપક કરૂં તમારી સેવા...જય. ૨
ભ્રાંતિએ ભરમાવ્યો મુજને આપ લીધો ઉગારી,
હુંપદ ટાળી હરિ કીધો જેમ સુર સરિમાં વારિ,
બ્રહ્માનંદ ભરપુરજ ભાસે મટયો કાળ કલેવા...જય. ૩
ત્વંપદ ટળતાં તત્પદ ભૂલ્યો અસિપદમાં લહે લાગી,
આત્મારામ આત્મારામ સુઝ્યા ભ્રમણા સર્વે ભાગી,
ગુરૂ ચરણમાં ગંગા ગોમતી કોટીક કાશી રેવા...જય. ૪

સંસારમાં કોઇ કોઇનું સગું નથી

મેં તો જોઇ જગત જોઈ જોઈ, મારો મળ્યો ન સંગી કોઈ;
મેં તો નીરખી પરખ્યા નિર્મોહી, મારો મળ્યો ન સંગી કોઇ. (૨)

સાખી

આ દુનિઆમાં સર્વે છે, સ્વારથનું સગું ભાઇ;
તેને અમે કેમ રહીએ મોહી, મારો મળ્યો ન સંગી કોઈ. ૧
જુઠી આ જગતની જંજાળમાં પડીને ભાઇ,
ખરી વસ્તુ ખોળી નહીં જોઈ.....મારો મળ્યો ન... ૨

માતા પિતા એની સુત ભાઇને ભોજાઇ;
પ્રભુ વિના સગું નહિં કોઈ......મારો મળ્યો ન સંગી કોઇ. ૩
જ્ઞાની ગુરૂ ગમ વિના જ્ઞાન ન આવે ભાઈ,
હરે આ ખોળ્યા વિના ખરૂં બેઠા ખોઈ...મારો મળ્યો ન... ૪
દીનના દયાળે દર્શન દીધાં ત્યારે,
હરે આ પૂરવનાં પાપ નાંખ્યાં ખોઈ...મારો મળ્યો ન... ૫
કહે દલપતસિંહ સાધુ સત્સંગ વિના,
હરે આ ભવસાગર જોયો મેં વલોઈ...મારો મળ્યો ન... ૬

(૧) આત્મદર્શન (સુંદર વિલાસમાંથી)

હૈ દીલમેં દિલદાર સહી અખીયાં ઉલટી કરી તાહી ચીતૈયે,
આબમેં ખાકમેં બાદમેં આતસ જાનમેં સુંદરજાની જનૈયે.
નૂરમેં નૂરહૈ તેજમેં તેજહી જ્યોતિમેં જ્યોતિ મિલે મિલિજૈયે,
કયા કહીયે કહેતે ન બનૈ કછુ જો કહીયે કહેત્તે ન લજૈયે.
સોનૈ રૂપૈ સીઝે કાજ તો કતરાજા છાંડે રાજ,
જડી બુટી ભૂલે મત કોઈ પહેલી રાડ બૈદકી હોઈ.
જડી બુટી અમર જો કરે તો બૈદ ધનંતર કાહે મરે;
કંત ગયા કુ કામિની ઝુરે, બીંદ ગયા કુ જોગી (ગોરખ).

(૨)

સ્વપ્ન સકળ સંસાર છે, સ્વપ્નાતીનો લોક,
સુંદર જાગ્યો સ્વપ્નતે, તબ સબ જાન્યો ફોક. ૨

અર્થ—સ્વપ્નામાં જે રચના રચી તે જાગ્રતમાં હોતી નથી, તેમ જાગ્રતની રચના સ્વપ્નામાં નથી, માટે બંને એક રૂપ છે અને કલ્પિત છે.

(૩) નારી નિંદાકો અંગ

કામિની[૧] કો તન[૨] માનો કહીયે સઘન[૩] બન,
ઉહાં કોઉ જાય સો તો ભૂલે હુ પરતુ હૈ;

૧ સ્ત્રી. ૨ શરીર. ૩ ઘેહરો.

કુંજર[૪] હેગતિ[૫] કટિકે[૬] હરિકો[૭] ભયતામેં,
એની કાલી નાગિની ફનીકો ધરતુ હૈ.
કુચ[૮] હૈ પહાર જહાં કામ ચોર રહે તહાં,
સાધી કે કટાક્ષ[૯] બાન પ્રાનકો હરતુ હૈ;
સુંદર કહત એક ઔર ડરજામેં અતિ,
રાક્ષસી બદન ખાઉ હી કરતુ હૈ...........૧
વિષહીકી ભૂમી માંહી વિષકે અંકુર ભયે,
નારી વિષ વેલી બઢી નખ સીખ દેખીયે;
વિષ હુકે ફૂલ ફલ લાગે જયું વિશેખીયે,
વિષ કે તંતુ પસાર ઉર જાય આંટી માર;
સભ નર વૃક્ષ પર લપેટહી લેખીયે,
સુંદર કહત કોઉ સંત તરૂ[૧૦] બચી ગયો,
તીનકે તો કહું લતા[૧૧] લાગી નહીં પેખીયે.........૨
ઉદરમેં નરક નરક અધ[૧૨] દ્વારીનમેં,
કુચનિમેં[૧૩] નરક નરક ભરી છાતી હૈ;
કંઠમેં નરક ગાલ ચાંબુક[૧૪] નરક બાબ,
મુખમેં નરક જીભ લારહુ ચુચાતી હૈ,
નાકમેં નરક આંખ કાનમેં નરક બહૈ,
હાથ પાંવ નખ સીખ નરક દીખાતી હૈ;
સુંદર કહત નારી નરક કો કુંડ યહ,
યહ નરકમેં જાઈ પરૈ સો નરક પાતી હૈ......૩
કામિનીકો અંગ અતિ મલિન મહા અશુદ્ધ;
રોમ રોમ મલિન મલિન સબ દ્વાર હૈ;
હાડ માંસ મજ્જા મેદ ચામસો લપેટ રાખ્યો,
ઠોર ઠોર રક્ત હુકે ભરેઇ ભંડાર હૈ.

૪ હાથી. ૫ ચાલ. ૬ કમર. ૭ સિંહ. ૮ સ્તન. ૯ આંખકે.
૧૦ ઝાડ. ૧૧ વેલ. ૧૨ નીચે. ૧૩ સ્તન. ૧૪ નાક.

મુત્રઉ પુરીથ[1] આત[2] એક મેક મીલી રહૈ,
ઔરે હી ઉદર[3] માંહી વિવિધ[4] વિકાર હૈ;
સુંદર કહત નારી નખ શીખ નિંદા રૂપ,
તાહી જો સરા હૈ સો તૌ બડોઇ ગંવાર હૈ.........૪

(૪) સ્વરૂપ વિસ્મારણકો અંગ (દોહા)

સુંદર ભૂલ્યો આપુકો, ખોઇ આપની ઠૌર,
દેહ માંહી મિલિ દેહસો, ભયો ઔર કો ઔર.
જો મણિ કાહુ કંઠમેં, ઢુંઢત પાવન નાહીં;
પૂછત ડોલત ઔરકો, સુંદર આપહી માંહી.

સુંદર ચેતન આપ યહ, ચાલત જડકી ચાલ,
જ્યોં લકડીકે અશ્વ ચઢી, કુદત ડોલત બાલ.
ભૂતનિ માંહી મીલ રહ્યો, તાતેં હોતહી ભૂત,
સુંદર ભૂલ્યો આપકો, ઉરઝાનો મન સુત.

(૫) જ્ઞાનકો અંગ

સુંદર જ્ઞાની જગતમેં, વિચરૈ સદા અલિપ્ત;
એ ગુણ જાને દેહકે, ભૂખે રહે કે તૃપ્ત.
નિંદા સ્તુતિ હૈ દેહકો, કર્મ શુભા શુભ દેહ;
સુંદર જ્ઞાની જ્ઞાનમય, કછુ હુ ન જાને એહ.

અજ્ઞ ક્રિયા સબ કરત હૈ, અહં બુદ્ધિ કો આનિ;
સુંદર જ્ઞાની કરત હૈ, અહંકાર બીનુ જાનિ.
સુંદર અજ્ઞ રૂતજ્ઞકે, અંતર હૈ બહુ ભાંતિ,
વાકે દિવસ અનુપ હૈ, વાહી અંધેરી રાતિ.

સુંદર જ્ઞાન પ્રકાશતે, ધોખા રહે ન કોઈ,
ભાવે ઘર ભીતર રહે, ભાવે વનમાં હોઈ.

---

૧ મેલો. ૨ ભીતર. ૩ પેટ. ૪ અનેક.

(૬) શૂરાતનકો અંગ

સૂનત નગારે ચોટ, વિકસૈ[૧] સમરમુખ[૨],
અધિક ઉત્સાહ[૩] ફૂલ્યો, માયહુ ન તનમેં[૪].
ફેરૈ જબ સાંગ[૫] તબ, કોઉ નહીં ધીર ધરૈ,
કાયર કંપાયમાન, હોત દેખી મનમેં.
કૂદકે પતંગ જૈસે, પરત પાવક[૬] માંહી,
ઐસે ટૂટ પડે બહુ સાવત[૭] કે ધનમેં[૮].
મારી ધમશાણુ કરી સુંદર જુહારૈ[૯] સામ,
સોઈ શૂરવીર રોપ રહી જાઈ રનમેં. ૧

હાથમેં ગહે ખડગ મારવેકો એકપગ,
તનમન આપનો સમરપન કીનો હૈ.
આગે કરી મીંચકોજુ[૧૦] પડયો ડાકીરન બીચ.
ટુક ટુક હોઈ કે ભગાઈ દલ દીનો હૈ.
ખાઈ લોન સામકો[૧૧] હરામખોર કૈસે હોઈ,
નામ યાદ જગતમેં જીત્યો પન[૧૨] તીનો[૧૩] હૈ.
સુંદર કહત ઐસો કૌન શૂરવીર નર,
શીશકો ઉતારકે સુજશ જાઈ લીનો હૈ. ૨

પાંવ રોપી રહે રનમાંહી રજપુત કોઉ,
હયગજ ગાજત જુરત જહાં દલ હૈ.
વાજત જુઝાઉ સહનાઈ સિંધુ રાગ પુનિ,
સુનતહી કાયરકી છુટી જાત કલ હૈ[૧૪].
ઝલકત બરછી તીરછી તલવાર ગહૈ,
માર માર કરત પરત ખલભલ હૈ.

---

૧ ખુલે. ૨ લડાઈકા મુખ. ૩ ખુશી. ૪ શરીરમેં. ૫ ભોરચા. ૬ આગ. ૭ યોદ્ધો. ૮ બીચમેં. ૯ રામ. ૧૦ મૃત્યુકો. ૧૧ પરમાત્મકો. ૧૨ અવસ્થા. ૧૩ બાલ, તરૂણ, બુઢાપો. ૧૪ હિંમત.

એસે જુધમેં અડીંગ[1] સુંદર સુભટ સોઈ,
ધરમાંહી સુરમા કહાવત સકલ હૈ. ૩

અસન બસન[2] બહુ ભુષન[3] સકલ અંગ,
સંપત્તિ[4] વિવિધ[5] ભાંતિ ભર્યો સબઘર હૈ.
શ્રવણુ[6] નગારો સુનિ છીનકમેં છાંડી જાત,
ઐસે નહીં જાનૈ કછુ મેરે ઉહાં મર હૈ.
મનમેં ઉછાહ રન માંહી ટુક ટુક હોઈ,
નિરભૈ નિશંક વાકે રંચ[7] હુ નડર હૈ.
સુંદર કહત કોઉ દેહકો મમત્વ નાહી,
શૂરમાકો દેખીયત શિશ બીનુ ધર હૈ. ૪

જૂઝવે કો ચાવ જાકે તાકી તાકી કરે ઘાવ,
આગે ધરી પાંવ ફાર પીછે ન સંભાર હૈ.
વોટ નહિં રાખૈ કછુ લોટ પોટ હોઈ જાઈ,
ચોટ નહિં ચુકૈ શિશ રિપુકો[8] ઉતાર દૈ.
હાથ લીએ હથિઆર તીછ ન લગાએ ધાર,
બાર નહિં લાગે સબ પીશુન[9] પ્રહાર હૈ.
સુંદર કહત તાહી નેકહુન સોચ પોચ,
સોઈ શૂરવીર ધીર મરજાય મારે હૈ. ૫

અધિક અજાન બાહુ મનમેં ઉછાહ કીયે,
દીયે ગજ[10] ઢાહ મુખ બરસત નર હૈ.
કાઢે જગ તરવાર વાર સબ ઠાઢે હોઈ,
અતિ વિકરાળ પુનિ દેખત કરૂર[11] હોઈ.
નેકન ઉસાસ લેત ફોજકુ ફીટાઈ દેત,
ખેવ[12] નહીં છાંડૈ મરી કરે ચકચુર હૈ.

---

૧ ડગે નહિ તે. ૨ કપડાંલત્તાં. ૩ રહમભાવ ૪ ધનદોલત. ૫ અનેક પ્રકારથી.
૬ કાન. ૭ લગાર. ૮ દુશ્મન. ૯ કુટીલ. ૧૦ હાથી. ૧૧ ક્રૂર. ૧૨ પાછો.

સુંદર કહત તાકી કીરતી પ્રસિદ્ધ હોઈ,
સોઈ શૂરવીર ધીર સામકે[1] હજુર હૈ. ૬

જ્ઞાનકો કવચ[2] અંગ કાહુસોન હોઈ ભંગ,
ટોપી શીશ ઝલકત પરમ વિવેક હૈ.
તન[3] વાજી[4] અસવાર લીયે સમશેર[5] સાર,
આગેહીકો પાંવ ધરે ભાગનેકી ટેક હૈ.
છુટત બંદુક બાન મચૈ જહાં ધમશાન[6],
દેખીકે પીશુન દલ મારત અનેક હૈ.
સુંદર સકલ લોકમાંહી તાકો જય જયકાર,
ઐસો શુરવીર કોઉ કોટીનમેં એક હૈ. ૭

શૂરવીર રિપુ સનમુખ દેખી હોટ કરે,
મારે તબ તાકી તાકી તરવાર તીરસો.
સાધુ આઠો જામ બેઠો મનહીસો જુધ્ધ કરૈ.
જાકો મુહ માથો નહીં દેખીયે શરીર સો.
શૂરવીર ભુમિ પર દુરિહીતે દૌરી લગે,
સાધુ સુન કોપ કરી રાખે ધરી ધીરસો.
સુંદર કહત તહાં કાહુકો ન પાંવ ટીકે,
સાધુકો સંગ્રામ[7] હૈ અધિક શૂરવીર સો. ૮

ખેંચે કરડી કમાન જ્ઞાનકો લગાયો બાન,
માર્યો મહા બલમન જગજીન રાંખ્યો હૈ.
તાકે આગ વાણી પંચ[8] જોધાઉ કતલ કીયે,
ઓર રહ્યો પર્યો સબ અરિદલ[9] ભાન્યો[10] હૈ.
ઐસો કોઉ સુભટ જગતમે ન દેખીયત,
જાકે આગે કાલહુસો કંપી કર્ઈ પસન્યો[11] હૈ.

---

૧ ભગવાન. ૨ બકતર. ૩ શરીર. ૪ ઘોડા. ૫ તલવાર. ૬ ધનઘોર. ૭ લડાઈ.
૮ કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ અને મદ. ૯ પૃથ્વી. ૧૦ સમક્રો. ૧૧ ભગોહૈ.

સુંદર કહત તાકી શોભા તીન લોક માંહી,
સાધુ સોન શૂરવીર કોઈ હમ જાન્યો હૈ. ૯
કામસો પ્રબલ મહા જીતે જીનં તીન લોક,
સોતો એક સાધુ કે વિચાર આગે હાર્યો હૈ.
ક્રોધસો કરાલ જાકે દેખતન ધીર ધરૈ,
સોઉ સાધુ ક્ષમા કે હથ્થાર સો વિદાર્યો હૈ.
લોભસો સુભટ સાધુ તોષસે[1] ગિરાય દિયો,
મોહસો નૃપતિ સાધુ જ્ઞાનસો પ્રહાર્યો હૈ.
સુંદર કહત ઐસો સાધુ કોઈ શૂરવીર,
તાકી તાકી સબહી પીશુન દલ માર્યો હૈ. ૧૦
મારે કામ ક્રાધ સબ લોભ મોહ પીસડારે,
ઈંદ્રિહુ કતલ કરી કીયો રજપુતો હૈ.
માર્યો મહામત મન મારે અહંકાર મીર,
મારે મદ મછરઉ ઐસો રન રૂતો હૈ.
મારી આશા તૃષ્ણા પુનિ પાપીની સાપિની દોઉ,
સબકો પ્રહાર કરી નિજ પદ પુતો હૈ,
સુંદર કહત ઐસો સાધુ શૂરવીર કોઈ,
વેરી સબ મારી કે નિશ્ચિંત હોઈ સુતો હૈ. ૧૧
કીયે જીન મન હાથ ઈંદ્રિનકો સબ સાથ,
ઘેરી ઘેરી અપનેહી નાથસો[2] લગાયો હૈ.
ઔર હુ અનેક વૈરી મારે સબ યુદ્ધ કરી,
કામ ક્રોધ લોભ મોહ ખોદ કૈ બહાયે હૈ.
કિયો હૈ સંગ્રામ જીન દિયો હૈ ભગાઈ દલ,
ઐસે મહા સુભટ સુગ્રંથનિમેં ગાયે હૈ.
સુંદર કહત ઔર શૂર યાંહિ ખપી ગયે,
સાધુ શૂરવીર વઇ જગતમેં આયે હૈ... ૧૨

૧ સંતોષ. ૨ નથની.

મહામત હાથીમન રાખ્યો હૈ પકરી જિન,
અતિહી પ્રચંડ[૧] ભમેં બહુત ગુમાનહૈ.
કામ ક્રોધ લોભ મોહ બાંધે ચારૌ પાંવ પુનિ,
છુટવે ન પાવૈ નૈક પ્રાણુ પીલવાન[૨] હૈ.
કબહુ જો કરે જોર સાવધાન સાંજ ભોર,[૩]
સદા એક હાથમેં અંકુશ ગુરૂ જ્ઞાનહૈ,
સુંદર કહત ઔર કાહુકે ન વશ હોઈ,
ઐસે કૌન શૂરવીર સાધુકે સમાન હૈ... ૧૩

(૭) આત્મા ચલાષ્ટક (કુંડળીયો છંદ)

પાની ચડસ સદા ચલૈ ચલૈ લાવ અરૂ બૈલ,
ખાંભી ચલતા દેખિયે કુપ ચલૈ નહી ગૈલ.
કુપ ચલૈ નહીં ગૈલ કહે સબ કૂવો ચાલૈ,
જ્યું ફીરતો નર કહે ફીરૈ આકાશ પતાલૈ.
સુંદર આતમ અચલ દેહ યહ ચલૈન છાનિ,
કુપ ઠૌર કો ઠૌર ચલતહૈ ચડસરૂ પાની. ... ૧

સૃષ્ટિ સવાઇ ચલત હૈ ચલૈન કબહુ રાહ,[૪]
અપને અપને કામકો ચલૈ ચોર અરૂ શાહ.
ચલૈ ચોર અરૂશાહ કહે સબ મારગ[૫] ચાલૈ,
જલ હાલત લાગે પવન કહૈ પતિબિંબહી હાલૈ.
સુંદર આતમ અચલ દેહ આવે અરૂ જાઇ,
રાહુ ઠૌરકો ઠૌર ચલતહૈ સૃષ્ટિ સવાઈ. ... ૨

તેલ જરૈ બાતી જરૈ દીપક જરૈ ન કોઈ,
દીપક જલતા સબ કહે ભારી અચરજ હોઈ.
ભારી અચરજ હોઈ જરૈ લકરી અરૂ ઘાસા,
અગ્નિ જરત સબ કહે હોઇ ઘર બડા તમાસા.

---

૧ બડો ભારી. ૨ હાથીવાન. ૩ સવાર. ૪ પૃથ્વી. ૫ રસ્તા.

સુંદર આતમ અજર જરે યહ દેહ વિજાતિ,
દીપક જરે ન કોઇ જરત હૈ તેલ રૂ બાતી.... ૩
બાદલ દૌરે જાતહૈ દૌરે દીસે ચંદ,
દેહ સંગ તે આતમા ચલત કહે મતિમંદ.
ચલત કહે મતિમંદ આતમા અચલ સદાહી,
હલત ચલત યહ દેહ થાપી આતમ માંહી.
સુંદર ચંચલ બુદ્ધિ સમુજી તાતે નહીં બૌરે,
દૌરત દીસે ચંદ જાતબાદલ દૌરે. ... ૪
ગંગા વહતી કહત હૈ ગંગાવાહી દૌર,
પાની વહી વહી જાત હૈ કહૈ ઔરકી ઓર.
કહે ઔરકી ઓર પરત હૈ દેખત ખાડી,
ગાડી ઉખલી કહે કહે ચલતી કો ગાડી.
સુંદર આતમ અચલ દેહ હલચલ વહી ભંગા,
પાની વહો વહી જાત વહે કબહુ નહીં ગંગા.... ૫
કોલ્હુ ચલતા સબ કહૈ સમુજત નહીં ઘટમાંહી,
પાટ લાટ મકરી ચલૈ બૈલ ચલૈ પુનિ જાહી.
બૈલ ચલૈ પુનિ જાહી ચલતહૈ હાંકન હારો,
પૈલી ગાલત ચલે ચલત સબ ઠાઠ વિચારો.
સુંદર આતમ અચલ દેહ ચંચલ હૈ મોલૂ,
સમુઝત નહીં ઘટમાંહી કહતહૈ ચાલત કોલૂ ... ૬
બીન જાને નર કહત ચાલ્યો જાય બજાર,
લોક ચલે સબ જાત હાટ ન હીલે લગાર.
હાટ ન હીલે લગાર વિચાર કછુ નહીં લહતે,
નદી તીરપૈ વૃક્ષ કહે પાનીમેં વહતે.
સુંદર આતમ અચલ દેહ યહ ચલૈ દીવાને,
ચલ્યો જાય બજાર કહત હૈ નર બીનુ જાને ... ૭

સબકોઉ ઐસે કહે કાટત હૈં હમ કાલ,
કાલ નાશ સબકો કરૈ વૃદ્ધ તરૂણુ અરૂ બાલ.
વૃદ્ધ તરૂણુ અરૂ બાલ સાલ સબહીનકો ભારી,
દેહ આપ માની કહત હૈ નર અરૂ નારી.
સુંદર આતમ અમર દેહ મરહ હૈ ધરખોઉ,
કાટત હૈ હમ કાલ કહત ઐસે સબ કોઉ. ... ૮

(૧) બોધનો અવધિ (પંચદશીમાંથી)

શિષ્ય—બોધનો અવધિ?

ગુરૂ—હું બ્રાહ્મણ છું, હું ક્ષત્રિય છું, હું વૈશ્ય છું, હું બ્રહ્મચારી છું, હું ગૃહસ્થાશ્રમી છું, હું વાનપ્રસ્થ છું, હું સંન્યાસી છું, એવી રીતે અજ્ઞાની પુરૂષોને સંશય અને વિપરીત ભાવના થાય છે. તે સર્વ પ્રકારની બુદ્ધિનો નાશ થઈ પરમાત્મામાં આત્મ બુદ્ધિ થાય ત્યારે પૂર્ણ જ્ઞાન થયું કહેવાય છે. તે બોધનો અવધિ છે.

(૨) ચિત્રદીપનું રહસ્ય

જેમ શુદ્ધ કપડું છે, તેમ સ્વસ્વરૂપ ચૈતન્ય છે. જેમ ચિત્રકાર કપડામાં ચિત્ર કલ્પે છે, તેમ માયા સ્વસ્વરૂપ ચૈતન્યમાં જગત્ રૂપી ચિત્ર કલ્પે છે. જેમ ચિત્રકારે કપડામાં ચિત્રબુદ્ધિ ન કરવાથી કેવળ શુદ્ધ કપડું રહી જાય છે, તેમ માયાનાં કલ્પેલાં ચિત્ર ન કરવાથી શુદ્ધ ચૈતન્ય રહે છે.

(૩) ધન સંપાદન બાબત

ધન સંપાદન વિષે ક્લેશ હૈ—તૈસેહી રક્ષણુ વિષે ક્લેશ હૈ ઔર નાશ વિષે દુઃખ હૈ ઔર ખર્ચ વિષે દુઃખ હૈ યાતે ક્લેશકારિ ધન તીનકુ ધિક્કાર હૈ.

ધન પ્રાપ્તિ કે વાસ્તે ચોરી, હિંસા, અસત્ય ભાષણુ, દંભ, કામના, ઔર ક્રોધ એ નવ અનર્થ છે ઔર પ્રાપ્તિ અર્થ વિષે મદ, (અભિમાન), ભેદ (સ્નેહકાત્યાગી) વૈર, અવિશ્વાસ, સ્પર્ધા (પરસુખકા

અસહન) ઔર સ્ત્રી, દ્યુત, અરૂ, મદ્ય, ગર્વ એ નવ અનર્થ છે. એવા પંદર અનર્થ થાય ત્યારે એક અર્થ સિદ્ધ થાય, માટે યહ અર્થ અનર્થકા મૂલ છે. જૈસે અનેક મલ્લન વિષે પ્રધાન મલ્લકે પરાજ્ય તૈ સર્વકા પરાજ્ય હોવૈ હૈ. તૈસે વ્યતીત ભયે સર્વ જન્મ વિષે સ્ત્રી પુરૂષકા સહવાસ હોવૈ હૈ. તીસતે જન્મ પ્રબલ વાસના તૈ સ્ત્રી વિષે શબ્દ (સ્વર), સ્પર્શ (આલિંગન)રૂપ, (વસ્ત્રાભુષણુ આદિક) રસ, (મુખ ચુંબનાદિ) ગંધ, (ફુલેલાદિક) ઇન પાંચ વિષયનકી પ્રાપ્તિ. તૈ સ્ત્રીરૂપ, વિષય સર્વ વિષયનમેં પ્રધાન (મુખ્ય) હૈ. ઔર અન્ય વિષય તીસકે ઉપકર્ણુ (સાધન) હૈ. યાતે સ્ત્રી વિષે દોષ દૃષ્ટિ કરી વૈરાગ્ય કે ઉદય ભયે સર્વ વિષયન વિષે વૈરાગ્ય હોવૈ હૈ.

(૧) ઉપશમ પ્રકરણુ–સર્ગ ૪૩ (યોગવસિષ્ઠમાંથી).

વૈરાગ્ય અને અભ્યાસ કરી જેણે ઇંદ્રિયો રૂપા શત્રુ વશ કીયા હૈ. સો અપણે આપ કરી આત્મપદને પામે છે. બીજા કોઇ ઉપાયથી પામતા નથી. શાસ્ત્ર વિચારતે રહિત પુરૂષ છે, તેને માટે વૈશ્નવ ભક્તિ કલ્પી છે. સો પ્રવૃત્તિકી સ્થિતિ નિમિત્ત પ્રથમ સુખજો અભ્યાસ જતનકા કહ્યા છે. તેનાથી રહિત પુરૂષ છે. તીનકો ગૌણુ પૂજાકા ક્રમ કહ્યા છે. કારણુ જો ઇંદ્રિયાં કો વશ નહીં કીયા, અને જેણે ઈંદ્રિયો વશ કરેલી છે. તેને ભેદ પૂજા સાથે શું પ્રયોજન છે. વિચાર ઉપશમ હુઆ વિના વિષ્ણુ ભક્તિ સિદ્ધ થતી નથી. તેથી વિચાર ઉપસમ સંયુક્ત થઈ આત્માની આરાધના કરવી. તેની સિદ્ધતાથી તું સિદ્ધ થઇશ. તીસકો સિદ્ધ નહીં કર્યાં તીનકો વનના ગર્દભ જાણુવા. જો પ્રાણી વિષ્ણુ કે આગે પ્રાર્થના કરે છે. સો અપણે ચિત્ત કે આગે કેમ નથી કરતા? સબ જીવોકે અંતર વિષ્ણુજી સ્થિત છે તેને ત્યાગી કરી જો બહાર વિષ્ણુ પરાયણુ થાય છે. તે બુદ્ધિવાન નહીં. સબસે ઉત્તમ જો પરમ સંપદાકા અર્થ છે તે મનકે નિગ્રહ કરી સિદ્ધ થાય છે. **સંપૂર્ણ પૃથ્વીકી નિધિ મળે પણુ**

મનકે નિગ્રહ સમાન હોતી નથી. મનરૂપી મચ્છ સંસાર સમુદ્ર વિષે ભમાવે છે. હે રામજી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશકો ચિરકાલ પર્યંત પૂજે અરૂ, મન, નિગ્રહ નહીં થયા તો જો દેવતા કૃપાલ હોવે તોપણુ સંસાર સમુદ્રથી નહીં તરાઈ શકતે માટે દશ્ય પદાર્થ જો ભાસતે હૈ તેને ઇંદ્રિયે કરી ત્યાગ કરીએ ત્યારે જન્મનો અભાવ જાણવો.

(૨) શરીર નગર વર્ણન—(સ્થિતિ પ્રકરણમાંથી)

વસિષ્ઠ—હે રામજી ઉત્તમ પદકા જીસને આશ્રય કિયા હૈ. એસા જો જીવન મુક્ત પુરૂષ હૈ, જિસકા કુંભાર ચક્રીકીનાંઈ પ્રારબ્ધ શેષ રહ્યા હૈ, સો પુરૂષ શરીરરૂપી નગર વિષે રાજ કરતા હૈ. અરૂ લેપાયમાન નહીં હોતા, તીસકો ભોગ અરૂ મોક્ષ દોનો સિદ્ધ હોતે હૈ. જૈસે ઇંદ્રકાવન સુખરૂપ હૈ, તૈસે ઉસકા શરીરરૂપી નગર સુખરૂપ હૈ. શરીર કે સુખ કરી સુખી નહીં હોતા, દુઃખ કરી દુઃખી નહીં હોતા હૈ. અપને સ્વરૂપ વિષે સ્થિત રહતા હૈ.

રામ—હે મુનિશ્વર શરીરરૂપી નગર કૈસા હૈ. અરૂ ઇસ વિષે રહી કે જોગી રાજ કૈસે કરતા હૈ. અરૂ સુખ કૈસો ભોગતા હૈ ?

વસિષ્ઠ—હે રામજી, જ્ઞાનીકા શરીરરૂપી નગર રમણિય હોતા હૈ. સર્વ ગુણ સંયુક્ત જ્ઞાન વાનકો અનંત આનંદ વિલાસ દિખાતા હૈ જૈસે સૂર્ય પ્રકાશકો ઉદય કરતા હૈ. તીસ નગરકા સ્વરૂપ ઔર લંછન શ્રવણ કર. શરીર વિષે ગંડી હૈ સો ઇંટો હૈ—અરૂ રૂધિર માંસ ચીકડ કે સ્થાન હૈ, અસ્થિ લકડીયાં સ્થંભે હૈ. અરૂ કીંવાટ પટ હૈ, અરૂ રોમ વનસ્પતિ હૈ. ઉદર ખાઇ હૈ, છાતી ચોક હૈ; નવ દ્વાર હૈ; તીન વિષે નેત્ર ઝરોખે હૈ, તીસ દ્વાર કરી ત્રિલોકીકા પ્રકાશ હોતા હૈ, હાથ ગલી હૈ, જીસ કરી લેતા દેતા હૈ, મુખ બડી કંદ્રા હૈ. ગ્રીવા શિષ મંદિર હૈ, અરૂ રેશા માલા હૈ. ભિન્ન ભિન્ન લાગી હુઇ હૈ. નાડી વિભાગ કરને કે સ્થાન હૈ. પ્રાણવાયુ આદિક કરી નાડી વિષે જીવ વિચરતે હૈ આત્મચિંતામણી રૂપી તીસ વિષે શ્રેષ્ટ બુદ્ધિરૂપી

સ્ત્રી રહતી હૈ. અરૂજિનને ઇંદ્રિયાં રૂપી વાનર બાંધી છોડે હૈ. ઇસને રૂપ જિસ વિષે મહા સુંદર ફૂલ હૈ ઐસા શરીર રૂપી પુર જ્ઞાનવાનકો મહા સુખ રૂપ હૈ. જો અજ્ઞાની હૈ, તિસકો શરીર રૂપી નગર અનંત દુઃખના ભંડાર રૂપ હૈ. અજ્ઞાન કરી કે શરીરકો નષ્ટ હુએ આપકો નષ્ટ હુઆ માનતા હૈ. અરૂ જ્ઞાનવાન ઇસકે નાશ હુએ નાશ નહી પાવતા જબ લગ રહતા હૈ તબલગ શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ ઇનકો ગ્રહણ કરતા હૈ. ઇષ્ટ રૂપ હોકે ભાસતે હૈ. અરૂ શરીરરૂપી નગર વિષે બ્રહ્મ તે રહીત નિષ્કંટક રાજ કરતા હૈ. લોભને રહીત હૈ. ઇસ કારન તેં શત્રુ કછુ લેતા નહિં. અરૂ ઉનકો અપને સ્થાન વિષે આને નહીં દેતા સો શત્રુ કૌન હૈ—કામ, ક્રોધ, માન, મોહાદિક અજ્ઞાન દેશ હૈ. તિનકે વિષે આપ પ્રવેશ નહીં કરતા સાવધાનહી રહતા હૈ સો અપના દેશ કોન હૈ? ઉદારતા, ધીરજ, સંતોષ, વૈરાગ્ય, સમતા, મૈત્રતા, મુદતા, ઉપેક્ષા જ્ઞાન દેશ હૈ તિસ વિષે અજ્ઞાનકો પ્રવેશ કરને નહિં દેતા. અરૂ આપ ધ્યાન રૂપી નગર વિષે રહેતા હૈ. સત્યતા ઔર એકતા દોનો સ્ત્રીયાં કો સાથ રખતા હૈ. તિન કરી સદાય શોભાયમાન રહતા હૈ. જૈસે ચંદ્રમા ચિત્રા, વિશાખા દોનો સ્ત્રીયાં કરી શોભતા હૈ. તેસે જ્ઞાનવાન સત્યતા અરૂ એકતા કરી શોભતા હૈ. મનરૂપી ઘોડેપર આરૂઢ હોકે તીર્થકે સ્નાનકો ગમન કરતા હૈ વિચારરૂપી તીસકો લગામ રખતા હૈ. અરૂ જીવ બ્રહ્મકી એકતારૂપી સંગમ તીર્થ વિષે સ્નાન કરતા હૈ. સદા આનંદમાન રહતા હૈ. ભોગ અરૂ મોક્ષ દોનો કરી સંપન્ન હોતા હૈ. જૈસે ઇંદ્ર અપને પુર વિષે શોભતા હૈ. તૈસે જ્ઞાનવાન દેહ વિષે શોભતા હૈ. જૈસે ઘટકે ફૂટે તે આકાશકી કછુ ન્યુનતા નહીં હોતી. તૈસે દેહકે નાશ હુએ જ્ઞાનીકી કછુ હાની નહીં હોતી. જ્યાંકા ત્યાં રહતા હૈ. જો દેહ હોતી હૈ. તોભી તિસ સાથ સ્પર્શ નહીં કરતા જૈસે ઘટસાથ આકાશ સ્પર્શ નહીં કરતા. સર્વક્રિયાકો કરતા ભોક્તા હૈ, પરંતુ કીસી કરી લેપ નહીં પાવતા. સદાય એકરસ ભગવાન

આત્મદેવ વિષે રહતા હૈ. વિમાન પર આરૂઢ હોકે શરીરરૂપ નગર વિષે વિચરતા હૈ તબ મૈત્રીરૂપ નેત્ર સાથ સબકો દેખતા સ્થિત હોતા હૈ. મૈત્રી ભાવ સદા તીસ વિષે રહતા હૈ. અરૂસત્યતા એકતા સદા તીસકે પાસ હૈ. તીસ કરી સદા આનંદમાન વિચરતા હૈ. અવર જીવકો દુઃખ રૂપી આરે સાથ કટા તે દેખતા હૈ જૈસે કોઉ પહાડ ઉપર ચઢી કે પૃથ્વી વિષે લોકોકો જલતા દેખે અરૂ આપ આનંદમાન હોવે. તૈસે જ્ઞાનવાન જીવકો દુઃખી દેખતા હૈ અરૂ આપ આનંદમાન હૈ. ઉસીકી દષ્ટિ વિષે તો સદા અદ્વૈત રૂપ હૈ. અરૂ આત્માનંદકી અપેક્ષા કરી અનાત્મ ધર્મકો દુઃખી દેખતા હૈ. ઉસકે નિશ્ચય વિષે જગત્ જીવકો ઉનહીં અરૂ ચારીં પ્રયોજન ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ તીનકે પૂર્ણતા કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ. કીસી ઉરતે ન્યુનતા નહીં સર્વ સંપદા સંપન્ન વિરાજમાન હોતા હૈ. જદ્યપિ ભોગો કો સેવતા હૈ તો ભી તીસકો દુઃખદાયક નહીં હોતે જૈસે ચોરકો જાનકે અપને વશવરતી કીયા તબ મિત્ર ભાવ હો જાતા હૈ. તૈસે ભોગ ઉસકો દુઃખ નહીં દેતે જબ ભોગકો જાનતા હૈ. જો યહ કછુ વસ્તુ નહિં. તબ સુખકા કારન હોતે હૈ જબ લગ ઈનકો સત્ય જાનકર આશકત હોતા હૈ, તબ લગ દુઃખકાકારન હોતા હૈ. હે રામજી, જૈસે કોઉ જાત્રાકે હૈ અરૂમાર્ગ વિષે સ્ત્રીયાં પુરૂષ મીલતે હૈ ઉનવિષે એકઠા બેઠના અરૂચલના ભી હોતા હૈ પરંતુ આપસમેં આસક્ત નહીં હોતે. આગે પાછે ચલે જાતે હૈ તૈસે જ્ઞાનવાનકો સંસાર કે પદાર્થ વિષે નહીં લગતા. જૈસે કોઉકાસીદ કીસી દેશ વિષે જાતા હૈ. અરૂ માર્ગ વિષે કોઈ સુંદર રમણીય ઈષ્ટ સ્થાન આતે હૈ. કોઈ મલીન કષ્ટકે સ્થાન આતે હૈ—પરંતુ રાગ, દ્વેષ કીસી વિષે નહીં કરતા જેસે તેસે દેખતા ચલે જાતા હૈ. તેસે જ્ઞાનવાન ભોગ ક્રિયા વિષે રાગ, દ્વેષ કરી બંધાયમાન નહીં હોતા. સર્વ સંશય તીસકે સમ્યક જ્ઞાન કરી શાંત હો જાતે હૈ, કોઉ પદાર્થ ઉસકો આશ્ચર્યતા કરી દીખાઈ નહીં દેતા વાસના કે સમુહ નષ્ટ હો જાતેહૈ. સ્વરૂપ સ્થિતિ સાવકી બાઈ

શોભતાહૈ. પરિપૂર્ણ હોકે સ્થિત હોતાહૈ. હે રામજી ઈન જીવકો ભોગકી ઈચ્છા દીન કરતી હૈ તીસ કરી આત્મપદતેં ગીરતેં હૈ. અનાત્મ વિષે પ્રાપ્ત હુએ કૃપણુ હો જાતા હૈ. તીનકો દેખકે આત્મ ઉત્તમ પદ આલંબી હસતે હૈ. જો યહ મિથ્યા દીન ભાવકો પ્રાપ્ત હુએ હૈ જૈસે સ્વામી હો કરી સ્ત્રી કે વશ હોવે સ્ત્રી સ્વામીકી નાઈ હોવૈ અરૂ ભરતા દીન હો જાવૈ અરૂ તીસકો દેખકે લોક હસતેં હૈ. તૈસે જ્ઞાનવાન ભોગકી તૃષ્ણા વાલેકે દેખકર હસતે હૈ. ચંચલ મનહી પરમ સિદ્ધાંત સુખને જીવકો ગીરાવતા હૈ. તાતેં મનરૂપી હસ્તી કો વિચાર રૂપી કુંદે સાથ વશ કરહુ તબ સિદ્ધ પદકો પ્રાપ્ત હોવેગા– જિસકા મન વિષયકી ઓર દોડતા હૈ. સો સંસાર રૂપી વિષકા બીજ બોવતા હૈ. તાતેં ઈસિ મનકો તાડનકર તબ શાંતિકો પ્રાપ્તિ હોવેગી. જો માની હોતા હૈ અરૂ કોઉ ઉસકા માન કરતા હૈ તબ યહ ઉપકાર કછુ નહિ માનતા જબ પ્રથમ ઉસકો તાડન કરતા હૈ, તબ બડે થોડે ઉપકાર કીયે તે પ્રસન્ન હોતા હૈ. જૈસે ધાન્ય જલ કરી પુરણ હોતે હૈ, તબ જલ કે સીંચણે કરી ઉન તે ઉપકાર નહીં હોતા. અરૂ જો જેઠ અશાડકી ધુપ કરી તપ્ત હોતે હૈ તબ થોડા જલ સીંચણે કરી ભી ઉનકો અમૃતવત હોતા હૈ. તૈસે જો પ્રથમ મનકા સન્માન કરીયે તબ મિત્રભાવ નહીં હોતા. જબ તાડનકરીકે પીછે સન્માન કરીયે તબ ઉપકાર માનીકે મિત્રભાવ હો રહેગા. સો તાડન કરના યહ હૈ. જો વિષયતેં સંયમ કરના જબ સંયમ કરી નિર્માન હુઆ તબ યહ સન્માન કરના જો સંસારકે પદાર્થ વિષે વરતાવના. તબ શત્રુભાવકો ત્યાગકે મિત્ર હો જાતા હૈ. જૈસે રાજાકો અવરદેશકા રાજ પ્રાપ્ત હોવૈ, તબ યહ કછુ પ્રસન્નતાકો પ્રાપ્ત નહીં હોતા પ્રથમ બંદી સ્થાન વિષે ડારીયે પાછે એક થોડા ગિરાસ દિજીયે, તીસ કરી પ્રસન્ન હોતા હૈ. તૈસે જબ મનકો તાડન કરીયે તબ થોડે સન્માન કરી ભી સુખદાયક હોતાહૈ. તાતેં હાથસો હાથ મીટકે અરૂ દંતસો દંત મીલાઇકે

અંગસો અંગ રોકીકે ઈંદ્રિયોકો જીત લે. ઇસ પુરૂષકે હૃદય વિષે મનરૂપી સર્પ કુંડળ મારી બૈઠા હૈ. અરૂ કલ્પનારૂપી વિષ કરી પૂર્ણ હૈ, જીસ પુરૂષને ઇસકો મરદન કીયા હૈ તીસકો મેરા નમસ્કાર હૈ.

(૩) અંતર ચિત્ત વર્ણન (નિર્વાણ પ્રકરણ ઉત્તરાર્ધ.)

સિદ્ધ—હે મુનિશ્વર યહ સંસારરૂપી નદી હૈ. અરૂ ઇસિકા બડા પ્રવાહ હૈ. સો કદાચિત્ત સૂકતા નહીં ચિત્ત રૂપ સમુદ્ર તેં પ્રવાહ નીકસતા હૈ. જન્મ-મરણ દોનો ઇસકે કિનારે હૈ. રાગ દ્વેષ રૂપી ઇસ વિષે તરંગ હૈ. અરૂ ભોગકી તૃષ્ણા ઇસ વિષે ચક્ર હૈ. તીસ વિષે મેં બડા દુઃખ પાયા હૈ. હે મુનિશ્વર અપણે સુખકે નિમિત્ત દેવકે સ્થાનો વિષેભી ગયા હો અરૂ દિવ્ય ભોગ ભોગે હૈ. જો સ્પર્શાદિક ભોગ હૈ સો સબ મેં ભોગે હૈ. પરંતુ શાંતિ મુજકો નહીં પ્રાપ્ત ભઇ. જિસ સુખકો મેં ચાહતાથા સો ન પાયા સો સૂણ જૈસે પપીહા મેઘકી બુંદકો ચાહતા હૈ. અરૂ મરૂથલકી ભૂમિકા વિષે ઉસકો શાંતિ નહીં હોતી, તૈસે મુઝકો વિષય કે સુખ વિષે શાંતિ પ્રાપ્ત ભઈ નહીં હે મુનિશ્વર ઈસ જગતકો અસાર જાણી કરી મેરા ચિત્ત વિરક્ત હુઆ હૈ. જો એતા કાલમેં ભોગ ભોગે—પરંતુ મુઝકો શાંતિ ન પ્રાપ્ત ભઇ અસત્ જાણી કરી મેં ફીર્યાં અરૂ વિચાર કરી જોયા. જો સાર હોવે તીસ વિષે સ્થિત હોઉં તબ મેં જાણ્યા જો સાર અપણા અનુભવરૂપ જ્ઞાન સંવિત્ત હૈ. અસે જાણી કરી મેં તીસ વિષે સ્થિત ભયા હો. હે મુનિશ્વર જિત્તે કછુ વિષય હૈ સો વિષ રૂપ હૈ. વિષકે પાન કીયે તેભી મૃતક હોતા હૈ. જેસે સ્ત્રી, ધન, આદિક સુખ હૈ સો મોહ અરૂ દુઃખકે દેણે હારે હૈ. ઐસા કવન પુરૂષ હૈ જો ઇન વિષે આયા સાવધાન રહતા હૈ યહ સ્વરૂપ તેં નષ્ટ કરને હારે હૈ. હે મુનિશ્વર દેહ રૂપી એક નદી હૈ. તીસ વિષે બુદ્ધિરૂપી એક મચ્છી રહતી હૈ. સો જબ શિર બહાર નીકાસતી હૈ અર્થ યહ જો ઇચ્છા કરતી હૈ. તબ ભોગરૂપી બગલા ઇસકો ખા જાતા હૈ. અર્થ—યહ

જો આત્મમાર્ગ તેં શૂન્ય કરતા હૈ. અરૂ યહ જો ભોગરૂપી ચોર હૈ જબ ઇનકા સંગ કરતા હૈ. તબ ઇસિકો લૂંટ લેતા હૈ. અર્થ યહ જો આત્મજ્ઞાન તેં સૂન્ય કરતા હૈ. જબ આત્મજ્ઞાન તેં સૂન્ય હુઆ તબ જન્મકા અંત નહીં આતા. અનેક શરીરકો ધારતા હૈ જૈસે ચક્ર ઉપર ચઢી હુઈ મૃતિકા અનેક વાસનકે આકારકો ધારતી હૈ. તૈસે આત્મ-જ્ઞાન તેં રહીત અનેક શરીરકો ધારતા હૈ. સો અબ મેં જાગ્યા હો મુઝકો અબ લૂંટી નહીં શકતે. હે મુનિશ્વર ભોગરૂપી બડે નાગ હૈ. અવર જો નાગ હૈ તીનકે ડસેથી શરીર મૃતક હોતા હૈ. અરૂ વિષય રૂપી સર્પ કે ફુતકારે કર મૃતક હોતા હૈ. અર્થ—યહ જો ઇચ્છા કરને કરી આત્મપદ તેં શૂન્ય હોતા હૈ. તાહે જબ ઇસિકો વિષયકી ઇચ્છા સાથ સંબંધ હોતા હૈ. તબ ઇસિકા ક્ષણ ક્ષણ વિષે નિરાદર હોતા હૈ જૈસે કદલી બનતેં રહીત હુઆ હસ્તી મહાવત કે વશ. આયા નિરાદરકો પાવતા હૈ. હે મુનિશ્વર જિસ શરીર કે નિમિત્ત યહ વિષયકી ઇચ્છા કરતા હૈ. સો શરીર ભી નાશરૂપ હૈ તીસ અહં પ્રતીત કરણી પરમ આપદાકા કારન હૈ. અરૂ શરીર વિષે અહં પ્રતીત ન કરણી પરમ સુખકા કારન હૈ. જૈસે સરપકે મુખમેં પડયા હુઆ દાદુર મચ્છરકો ખાણેકી ઇચ્છા કરતા હૈ સો મહામૂર્ખ હૈ. કીસીક્ષણ વિષે કાલ ઇસકો ગ્રાસી લેવેગા તાતેં ઇનિકી ઇચ્છા કરણી વ્યર્થ હૈ. અરૂ દુઃખકા કારણ હૈ. હે મુનિશ્વર બાલક અવસ્થા વિતીત હોતી હૈ તબ જુવા અવસ્થા આતી હૈ. જુવાતેં ઉપરાંત વૃદ્ધ અવસ્થા આતી હૈ. તબ જર્જરી ભાવકો પ્રાપ્ત હોતા હૈ. જૈસે વસંત ઋતુકી મંજરી જેઠ અશાડ વિષે સૂકી જાતી હૈ. તૈસે વૃદ્ધ અવસ્થા વિષે શરીર જર્જરી ભાવકો પ્રાપ્ત હોતા હૈ. અરૂ દુઃખ પાવતા હૈ. બાલક અવસ્થા ક્રીડા વિષે મગન હોતા હૈ. જોબન અવસ્થા વિષે કામાદિક કરી મગન હોતા હૈ. વૃદ્ધા અવસ્થા વિષે ચિંતા કરી મગન હોતા હૈ. ઇસ પ્રકાર તીનો અવસ્થા વિતિત હોતી હૈ. બહુરી મૃત્યુ હોતા હૈ. જીવકી અવધી ઇસ પ્રકાર પડી વિતિત હોતી હૈ. પરમપદતેં

અપ્રાપ્ત રહેતે હૈ. હે મુનિશ્વર યહ આયુર્બલા વિજલીકે ચમત્કારકી ન્યાઇ હૈ. તિસ ક્ષણ ભંગુર અવસ્થા વિષે જો ભોગની વાંછા કરતા હૈ સો મહા દુઃખકો પ્રાપ્ત હોતા હૈ. ઇન વિષે સુખ દેખ કરી કહે જો મેં સ્વસ્થ રહોંગા સો કદાચિત્ત ન હોવેગા જૈસે જલકે તરંગકી ગોદી વિષે બેઠી કરી સ્થિત હુઆ ચાહે સો નહીં રહેગા. અવસ્ય મરેગા તૈસે વિષય ભોગો કરી શાંતિ સુખ નહીં હોતા. જૈસે કોઉ મહા ધુપ કરી તપ્યા હુઆ સર્પ કે ફણી કી છાયા તળે બેઠી કરી સુખકી વાંછા કરે સો ન હોવેગા જબ આત્મજ્ઞાન રૂપી વૃક્ષકી છાયા તળે બેસે તબ શાંત સુખી હોવેગા જિન પુરૂષોને વિષયકી સેવના કરી હૈ સો પરમ દુઃખકો પ્રાપ્ત હોતે હૈ–જિનને આત્મપદકી સેવના કરી હૈ. સો પરમાનંદકો પ્રાપ્ત હોતે હૈ. જૈસે નદીકા પ્રવાહ અધોકો ચાલ્યા જાતા હૈ તૈસે મૂર્ખકા મન વિષયકી ઉર ધાવતા હૈ. યહ સંસાર માયા માત્ર હૈ. ઇસ વિષે શાંતિ કદાચિત્ પ્રાપ્ત નહીં હોતી તસે વિષય ભોગ કરી શાંતિ કદાચિત્ નહીં હોતી. જો આત્મ-પદતેં વિમુખ હૈ. સો વિષયકી ઉર ધાવતે હૈ. અરૂ જો આત્મપદ વિષે સ્થિત હૈ. સો વિષયકી ઉર નહીં દોડતે જૈસે સમુદ્ર વિષે તરંગ ઉપજી કરી નષ્ટ હોતા હૈ. જૈસે નદીકા વેગ સમુદ્રકી ઉર ગમન કરતા હૈ. અરૂ પથ્થરકી શિલા ગમન નહીં કરતી. તૈસે ભોગ રૂપી સમુદ્રકી ઉર અજ્ઞાન રૂપી નદી ગમન કરતી હૈ. જ્ઞાની રૂપી પથ્થરકી શિલા ગમન નહીં કરતી. હે મુનિશ્વર કમલ વિષે સુગંધ તબલગ હોતી હૈ. જબલગ સર્પકે મુખકા વાયુ નહીં લગા. તૈસે બુદ્ધિ વિષે તબલગ વિચાર છે. જબલગ ચિત્તરૂપી સર્પકે ભોગ ઇચ્છારૂપી વાયુ નહીં લગા. જબ લગતા હૈ તબ વિચારરૂપી સુગંધકો લે જાતી હૈ– અરૂ વિષ રૂપી તૃષ્ણાકો છોડ જાતી હૈ. અરૂ બાણ નિશાનકી ઉર ધાવતા હૈ. જબ જાતે હૈ તબ ફેરીઆણા કઠીણ હોતા હૈ–અર્થ– યહ જો અંતર મુખ હોણા કઠિણ હોતા હૈ. હે મુનિશ્વર યહ આશ્ચર્ય હૈ–જો પદાર્થ સુખદાયક નહીં તીનકી ઉર યહ

બડા જતન કરતા હૈ તોપણુ સિદ્ધિ નહીં હોતી અરૂ જો અજતન સિદ્ધિ આત્મપદ હૈ. તીસકો ત્યાગતા હૈ. જિનકો યહ સુખ જાણુતા હૈ. સો સબ દુઃખકે સ્થાન હૈ. જિસ અપણે હોણે કો યહ ભલા જાણુતા હૈ જિસ દેહકો યહ સુખરૂપ જાણુતા હૈ. સો અનર્થકા કારણુ હૈ જિસ દેહકો યહ સુખરૂપ જાણુતા હૈ, સો સર્વ રોગ કા મૂલ હૈ. જિસકો યહ ભોગ જાણુતા હૈ. સો ઇસકો દુઃખ દેણે હારે પરમ રોગ હૈ. જિનકો યહ સત્ય જાણુતા હૈ સો સબ મિથ્યા હૈ. જિનકો યહ સ્થિર જાણુતા હૈ સો સ્થિર નહીં ચલરૂપ હૈ. રસ જાણુતા હૈ. સો સબ વિરસ હૈ. જિનકો બાંધવ જાણુતા હૈ સો સબ અબાંધવ હૈ. દઢ બંધનરૂપ હૈ. અરૂ જિનકો યહ સુખ દેણે હારી સ્ત્રી જાણુતા હૈ. સો સર્પણી હૈ. સર્પીણી પરમ વિષકે દેણે હારી હૈ. તિસકા મૃત્યુ હોતા હૈ. બહુરી નહીં જીવતા. અર્થ—યહ જો આત્મપદ વિષે. સ્થિત હોતઃ. હે મુનિશ્વર મેં પરમ આપદાકા કારણુ દેહકો જાનતા હો ઇસિકે નિવૃત્ત હુએ પરમપદકો પ્રાપ્ત હોતા હૈ. જિસ પુત્ર, ધન આદિક કો યહ સંપદા જાણુતા હૈ. સો પરમ દુઃખરૂપ આપદા હૈ. ઇન વિષે સુખ કદાચિત્ત નહીં. યહે શ્રવણુ કરી વારતા મેં નહીં કહેતા દેખી કરી વિચાર કીયા હૈ. વિચાર કરી કે અનુભવ કરી કે કહ્યા હૈ. જો ઇસિ સંસાર માયા માત્ર હૈ. અરૂ બડેબડે સ્થાનો વિષે ભી મેં ગયા હો પરંતુ સાર પદાર્થ મુજકો દષ્ટિ નહીં આયા. સ્વર્ગ વિષે નંદન વનતેં આદિ કાષ્ટરૂપહી દષ્ટિ આયે હૈ. અરૂ પૃથ્વી વિષે આય કરી દેખ્યા તો પંચભૂતહી દષ્ટ આયે હૈ. અરૂ શરીર વિષે રક્ત, માંસ, હાડ, મૂત્ર આદિક દષ્ટ આયે હૈ. તાતેં દેખી કરી મેં તિસકો ધિક્કાર કહતા હો. જો ઐસે શરીર વિષે અહં પ્રત્યય કરતે હૈ. ઇસકી આયુર્બલા એસી હૈ જૈસે દોનો હાથ વિષે જલ લિજીયે સો ચલા જાતા હૈ. ઠહરતા નહીં અરૂ જૈસે જલ વિષે તરંગ બુંદબુંદે ઉપજી કરી નષ્ટ હોતે હૈ. જૈસે વિજળીકા ચમત્કાર કરી નષ્ટ હો જાતા હૈ. તૈસે યહ શરીર નાશવંત હૈ. અરૂ જો ઐસે શરીરકો પાઈ કરી

સુખકી તૃષ્ણા કરતેં હૈ. સો મહા મૂર્ખ હૈ. બાલક અવસ્થા તરંગકી ન્યાંઈ નષ્ટ હો જાતી હૈ. જોબન અવસ્થા વિજળી કે ચમત્કારવત્ છપન હોજાતી હૈ વૃદ્ધાવસ્થા વિષે કેશ શ્વેત હો જાતે હૈ. દંત ઘાસી કરી ગીર પડતેં હૈ. જૈસે નીચે સ્થાન વિષે જલ આવી, સ્થિત હોતા હૈ. તૈસે સબ રોગ વૃદ્ધા અવસ્થા વિષે આવી સ્થિત હોતા હૈ. અરૂ તૃષ્ણા દીન દીન બઢતી જાતી હૈ. હે મુનિશ્વર સબ પદાર્થ જર્જરી ભૂત હો જાતે હૈ. અરૂ તૃષ્ણા જવાન હોતી હૈ. જૈસે વસંત ઋતુકી મંજરી બઢતી જાતી હૈ અરૂ સુખ ભોગ પ્રાપ્ત હો કરી બીછુરી જાતે હૈ. તિનકા દુઃખ હોતા હૈ. હે મુનિશ્વર ઈસ પ્રકાર ઈન કો અસત્ય જાણી કરી મેં સ્વરૂપ વિષે સ્થિત ભયા હો. જબ પાંચે ઈંદ્રિયોંકે ઈષ્ટ વિષે બડી ઉત્તમ મૂર્તિ ધારી કે આની સ્થિત હોવે તોભી હમકો ખેંચી નહીં શકતે જૈસે મૂર્તિકી લીખી કમલની ભંવરકો ખેંચો નહીં શક્તી તૈસે હમ સારખે કો વિષય ચલાય નહીં શકતે હૈ મુનિશ્વર તુમ્હારા શરીર મેં અવજ્ઞા કરી ડારી દીયા હૈ. વિચાર કરી કે નહીં ડારા. જો બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રૂદ્રાદિક ત્રિકાલજ્ઞ હૈ. તોભી ઇસ ચર્મ દૃષ્ટિ કરી નહીં જાણી શકતે જબ વિચાર કરી દેખતે હૈ. તબ જાણુતેં હૈ. ઈસિ કારણુ તેં વિચાર વિના મેં તુમ્હારા શરીર ડારી દીયા હૈ. અબ તુમ ક્ષમા કરો વિચાર કરી કે ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાનકો જાણુતા હૈ અરૂ ઈન નેત્ર કરી સોઈ જાણુતા હૈ. જો અગ્ર ભાગ હોતા હૈ. વિશેષ નહીં જાણુતા. ઈસિ કારણુ કરી મુજતેં તુમ્હારા શરીર ગીરા હૈ.

(૪) દેવ અર્ચનકા વિધાન

વસિષ્ઠ—હે ભગવન્ દેવ અર્ચનકા વિધાન મુજકો કહો.

ઈશ્વર—હે બ્રાહ્મણ ઉત્તમ જો દેવ અર્ચનહૈ જિસકે કીયે તે સંસાર સમુદ્ર તરી જાઈયે સો શ્રૂન. ન દેવ પવનહૈ. ન સૂર્ય હૈ. ન અગ્નિ હૈ, ન ચંદ્રમા હૈ. ન બ્રાહ્મણુ હૈ, ન ક્ષત્રિય હૈ. ન તું ન મેં હો

ન દેહ ન ચિત્ત હૈ. ન કલ્પનારૂપ હૈ. અકર્મ અનાદિ, અનંત સંવિત્ત-રૂપ દેવ કહાતાં હૈ. તીસકા જો પૂજન હૈ સોઈ પૂજન હૈ. તિસ દેવકો સર્વત્ર જાનણા. જિસતે યહ સર્વ હુઆ હૈ. જો સત્તા શાંતરૂપ હૈ. સર્વ ઠોર વિષે તિસકો દેખણા યહી ઉસકા પૂજન હૈ. સો દેવ કૈસા હૈ અરૂ ઉસકી પૂજા કયા હૈ; અરૂ કયોં કરી હોતી હૈ, સો સૂણ. તીન ફૂલ હૈ. તીન ફૂલહુ સાથ તિસકી પૂજા હોતી હૈ. (૧) બોધ. (૨) સામ્ય. (૩) સમ એ તીનો પુષ્પ હૈ. બોધ નામ સમ્યક જ્ઞાનકા જો આત્મતત્ત્વકો જયોંકા ત્યૌં જાણણા અરૂ સામ્ય નામ હૈ જો સર્વ વિષે પૂર્ણ દેખણા. સમકા અર્થ–યહ જો ચિત્તકો નિવૃત્ત કરણા. આત્મતત્ત્વતેં ઈતર કછુ ન ફુરે. ઈન તીનો ફૂલ સાથ શિવ ચિહ્ન માત્ર શુદ્ધ દેવકી પૂજા હોતી હૈ. આકાર અર્ચન કરી અર્ચા નહીં હોતી. જો આત્મ સંવિત ચિહ્ન માત્ર હૈ, તિસકો ત્યાગ કરી અવર જડકી જો અરચા કરતેં હૈ, સો ચિર પર્યંત કલેશકે ભાગી હોતેં હૈ. આત્માદેવ સર્વના અંતર સ્થિત છે. તિસ દેવકી ચિંતવના કરો એસે દેવકે ધ્યાન વિષે સાવધાન રહો. સદા તિનહીકા આકાર રહણા યહ ઉસ દેવકા પૂજન હૈ. આત્માદેવના પૂજન દીપક કરી નહીં હોતા ન ધુપ કરી હોતાહૈ, ન પુષ્પ કરી હોતાહૈ. ન દાન કરી, ન લેપ કેશર કરી તિસકા પૂજન હોતા હૈ. અર્ઘ્યપાદાદિક જો પૂજાકી સામગ્રી હૈ. તિસ કરી દેવકા પૂજન નહીં હોતા. તિસકા પૂજન કલેશ વિના નિત્યહી હોતા હૈ. હે મુનિશ્વર! એક અમૃતરૂપી જો બોધ હૈ, તિસ દેવકાસ જાતિય પ્રતિત ધ્યાન કરણા–સો તિસકા પરમ પૂજન હૈ. હે મુનિશ્વર શુદ્ધ ચિહ્ન માત્ર જો દેવ હૈ સો અનુભવ રૂપ હૈ. તિસકા સર્વદા કાલ સર્વ પ્રકાર પૂજન કરો–દેખતા હૈ, સ્પર્શ કરતા હૈ, સુંઘતા હૈ, શ્રવણ કરતા હૈ, બોલતા હૈ, ચલતા હૈ, દેતા હૈ, લેતા હૈ, બૈઠતા હૈ ઈસિતે લે કરી જો કછુ ક્રિયા કરતા હૈ સો સઅ પ્રત્યક્ષ ચૈતન્ય સાક્ષી વિષે અર્પણ કરો. તિસી પરાયણ હોહુ ઈસિ પ્રકાર આત્મદેવકા પૂજન કરો. હે મુનિશ્વર આત્મા દેવકા જો ધ્યાન

કરણા યહી, ધુપ દીપ હૈ. અરૂ સર્વ સામગ્રી પૂજનકી યહી હૈ, ધ્યાનહી દેવકો પ્રસન્ન કરતા હૈ. તિસ કરી પરમાનંદ પ્રાપ્ત હોતા હૈ. અવર કરી દેવકી પ્રાપ્તી નહીં હોતી.

(૫) જીવ અહંકાર નાશ

રૂષિ—હે રાજા અહંકાર પુરૂપ પ્રયત્ન કરીકે નિવૃત્ત હોતા હૈ. સો શ્રવણ કર. પ્રથમ ભોગ વિષે દોષ દૃષ્ટિ કરણી. ભોગકી વાસના ન કરની અરૂ વારંવાર અપણે સ્વરૂપકી ભાવના કરણી વિચાર કરણા ઈસ કરીકે જીવ અહંકાર તેરા નિવૃત્ત હો જાવેગા. હે રાજા જબ તેરા અહંકાર નિવૃત્ત હો જાવેગા. તબ તેરે તાંઈ સર્વાત્માહી ભાસેગા અરૂ દુઃખતેં રહીત શાંત રૂપ સુપ્રકાશ હોવેગા. હે રાજન યહ લજ્જારૂપ ફાંસી જબલગ નિવૃત્ત નહીં હોતી. તબલગ આત્મા-પદકી પ્રાપ્તિ નહીં હોતી લજ્જા કહીયે મેંહો અરૂ મેરા હૈ. તૃષ્ણા અરૂ શોક દુઃખ અરૂ ભલા કહાવણેકી ઈચ્છા ઈત્યાદિક જો મોહકે સ્થાન હૈ. સો લજ્જા હૈ. તાતેં તું અહંમમતે રહીત હોઉ અરૂ રાજકા ત્યાગ કરકે એકાંત દેશ વિષે સ્થિત હોઉ અરૂ તેરે શત્રુ જો તેરે રાજ લેણેકી ઈચ્છા કરતેં હૈ તિનકો આપણા રાજ દેહી અરૂ ક્ષોભ તેં રહિત હો કરી પુત્ર, સ્ત્રી, બાંધવ ઈનકે મોહતેં રહિત હોઉ અરૂ મેરે મોહતેભી રહિત હોઉ અરૂ તિન શત્રુકે ઘરસે ભિક્ષા માંગ જો તેરે તાંઈ ભલા કહણેકી ઈચ્છા ન રહે. તાતેં ઉઠી ખડા હોઉ.

ધર્મનાં દશ અંગ

ધૃતિ, ક્ષમા, દમ, અસ્તેય, શૌચ, ઈંદ્રિયનિગ્રહ, બુદ્ધિ, વિદ્યા, સત્ય ને અક્રોધ એ ધર્મનાં અંગોનું સેવન કરવું જરૂરનું છે, ને એ સેવન કરે તેણે ધર્મ પાળ્યો એમ ગણાય.

ચૌદ વિદ્યાનાં નામ

બ્રહ્મજ્ઞાન, રસાયન, સ્વરજ્ઞાન, વેદ, જ્યોતિષ, વ્યાકરણ, ધનુર્વિદ્યા, નાવિકવિદ્યા, વૈદક, ખેતી, કોકવિદ્યા, અશ્વવિદ્યા, નૃત્યવિદ્યા અને નાટ્યવિદ્યા.

પતિપત્નીકા ભાવ (મહાકવિ ભવભૂતિ કૃત)

કાર્યેષુ મંત્રી, કરણેષુ દાસી, ધર્મેષુ પત્ની, ક્ષમાયા ચ ધાત્રી;
સ્નેહેષુ માતા, શયનેષુ વેશ્યા, રંગે સખી, લક્ષ્મણ પ્રિયામેં.

અર્થ—સ્ત્રી જબ અપને પતિકો રક્ષક, નેતા, ઔર અપને સુખ–દુઃખકા કારણ સમજતે હૈ. તબ મધુર ભાવમેં શાંતકા દ્દષ્ટાંત હૈ. પતિકો દેવતા સમજકર જબ પૂજા કરતી હૈ. સેવા કરતી હૈ. તબ મધુર ભાવમેં દાસ્યભાવ વર્તમાન રહતા હૈ. ઘરકા કામ ચલાનેકે લીયે જબ દોનો મીલકર કોઈ પરામર્શ કરતે હૈ. તબ વહાં સખ્ય ભાવ રહતા હૈ. પતિ દેવકે ભોજનકે લીયે બૈઠને પર જિસ યત્ન, આદર આગ્રહસેં સ્ત્રી ઉસે ખીલાતી હૈ; ઉસ તરહ ઇસ સંસારમેં માતાકો છોડકર દૂસરા કૌણ ખીલાતા હૈ. વહાં મધુરમેં વાત્સલ્યકા પ્રકાશ હોતા હૈ. મધુર મેં મધુર ભાવકા પ્રાકટ્ય ઉપર લખેલા શ્લોકમેં કવિને કહ્યા હૈ. અત એવ ભાવ શાખનેકે આધાર સંસારીક અનુરાગોમેં પતિપત્ની કાહી ભાવ ધાઢ તરહૈ.

(૧) રામચરિત્ર શિક્ષા સાર

પુરૂષોત્તમ શ્રીરામને લેકર માનવ રૂપ,
કહે ટર નહિં કરકે હમેં શિક્ષા દી બહુરૂપ;
હમકો રખના ચાહીયે સદા ઉસીકા ધ્યાન,
યદી તત્સેવક ભાવકા હૈ અમકો અભિમાન.
પિતા વચનસેં રાજ તજ કરકે વિપિન પ્રયાન,
દીખલાયા પિતુ ભક્તિકા શુભ આદર્શ મહાન;
શબરી કે આતિથ્યકો કર સ્વીકાર સહર્ષ,
કયા ન પતીત ઉદ્ધારકા દીખલાયા આદર્શ.
વનચર સેના સાથ લે સબળ શત્રુ નિજ જાન,
દીયા સંગઠન શક્તિકા પરિચય હમે મહાન;
રીપુ સોદર સહૃદય નીરખ દીયા ઉસે સન્માન,

રાજનીતિ સ.જન્યકા યહ આદર્શ મહાન્.
બ્રાહ્મણ કુલ સમ્ભુત ભી રાવણુ કર ઘાત,
જન પીડક સબ વધ્ય હૈ બતલાઇ યહ બાત;
બતલાયાં સંસારકો કર સીતાકા ત્યાગ,
રાજાકા સર્વસ્ય હૈ એક પ્રજા અનુરાગ.
ગુરૂ આજ્ઞાસે ભી નહીં કરકે પુનઃ વિવાહ,
એક પત્નીવૃતકી હમે દીખલાઇ હૈ રાહ;
હાય ભૂલતા જા રહા યહ આદર્શ સમાજ,
હમ પદપદ પર પા રહે અતઃ પરાભવ આજ.

(૨) પરમાર્થ રહસ્ય

શુદ્ધ ભાવકા અભિપ્રાય હૈ, સબ ભૂતોમેં ભગવાન દેખના યહી એક સ્વાર્થકા ભી સ્વાર્થ ઔર પ્રધાન પરમાર્થ હૈ. ગુડ કે કરેલે જૈસે ન તો કડવે હોતે હૈ ન ઉનમેં કાંટે રહતેહૈ. ઇસી પ્રકાર બ્રહ્મવૃત્તિસે કીયા હુઆ કર્મ બંધનકારક નહીં હોતા ચીની કે બને હુએ તુંબીકો કડવા કહનેવાલા ઠગા જાતા હૈ. ઇસી પ્રકાર સાધુઓકે કર્મકી નિંદા કરનેવાલાકા ભી અધઃપતન હોતા હૈ. કર્મ પ્રાકૃતિક ગુણોસે હોતે હૈ. પરંતુ જ્ઞાની પ્રકૃતિ કે ગુણોસે અતીત હોનેકે કારણુ કર્મસે સર્વથા નિર્લેપ રહતે હૈ. સમસ્ત દશ માત્રહી બ્રહ્મ હૈ. ઇસ વૃત્તિસે કર્મ કરને કે કારણુ ઉનકે કર્મ બ્રહ્મરૂપહી હો જાતે હૈ. કભી મોહમેં નહીં પડતે. સંતોકી મહીમા અગાધ હૈ ઇન સાધુઓકો વૃક્ષ પર્વત ન સમજકર આપ પૂર્ણ બ્રહ્મ સમજીયે ઇતિના કહકર શ્રીરામને કૃપા દષ્ટિસે સતીકી ઓર દેખા.

(૩) રામ સબમેં રમી રહ્યા હૈ.

શ્લોક—રમતે સર્વ ભૂતેષુ સ્થાવરેષુ ચરેષુચ;
અંતરાત્મ સ્વરૂપેણ યચ્ચરામેતિ કથ્યતે ॥

અર્થ—અર્થાત્ જો પરમાત્મા નિરાકાર રૂપ છે, સ્થાવર જંગમ સારે ભૂત પ્રાણીઓમેં રમણુ કર રહા હૈ વહી રામ હૈ.

પ્રાણી માત્ર કે નામમેં રામ યહ દો અક્ષરમાલામેં સૂત્ર કી તરહ પ્રોત હૈ, રામ શબ્દ પ્રાણી માત્રકે નામકા હેતુ હૈ. અર્થાત્ જીવ માત્ર કે નામોમેં યે દો અક્ષર રામ પાયે જાતે હૈ. કિસીભી વ્યક્તિકા કિતના ભી બડા નામ ક્યોં ન હો. અંતમે ઉસમેં દોહી અક્ષર બાકી રહ જાતે હૈ, શેષ સબ અક્ષર ઉડ જાતે હૈ. ઇસ વિષયકો ગણિતકી સહાયતા સે સ્પષ્ટ કીયા જાતા હૈ. પ્રત્યેક પુરૂષકો સંસારમેં ધર્મ, અર્થ, કામ ઔર મોક્ષ એ ચાર પ્રકારકે પુરૂષાર્થ સાધન કરને પડતે હૈ. ઇસ લિયે પ્રત્યેક નામકે અક્ષરોંકો પહલે ચાર ગુણા કરના હોગા એ પુરૂષાર્થ પંચભૂતોકી સહાયતાસે હોતા હૈ. ઈસિલિયે ઉસ ગુણન ફલકે સાથ પાંચ ઔર જોડ દેના ચાહિયે અબ પ્રત્યેક પુરૂષકો પુરૂષાર્થ સાધન કરતે હુએ સીતોષ્ણ સુખ દુઃખ ક્ષુતપિપાસા આદિ દ્વંદ્વ સહન કરને પડતે હૈ. ઈસિલિયે ઉસ યોગ ફલકો ફીર દોસે ગુણા કરના ચાહિયે. અબ ઉસ ગુણાન ફલકો ભગવત્ વાકયાનુસાર અષ્ટધા પ્રકૃતિ.

भूमिरापोऽनलोवायुःखं मनोबुद्धि रेवच ।
अहंकार इतीयं मे भिन्नाप्रकृतिरष्टधा ॥

અર્થ—વિભાગ કરને સે અવશ્યહી ચેતન સ્વરૂપં (રામ) એ દો અક્ષરાત્મક પુરૂષ હી અવશેષ રહેગા.

ઉદાહરણ—કોઈ પુરૂષનું નામ **દેવદત્ત** છે. તેને ચારગણા કરીએ તો ચાર અક્ષરનું નામ છે, તે ૧૬ થયા ને તેમાં પાંચ ઉમેર્યાં તો ૨૧ થયા. તેને બેગણા કરીએ તો ૪૨ થયા તેને આઠે ભાગીએ તો બાકી ર રહતે હૈ. ઔર એ દો અક્ષર રામ શબ્દ હૈ. દરેક નામમાં એ પ્રમાણે સમજવું જોઇએ.

(૪) રામ શબ્દનો અર્થ

રામ એ શબ્દમાં **ર, આ, મ** એ અક્ષરો રહ્યા છે. **ર**કાર એ અગ્નિનું બીજ છે અને તેનો શુભાશુભ કર્મને બાળી નાંખવાનો

છે. **આકાર** એ સૂર્યનું બીજ છે તેનો ગુણ મોહ અંધકારનો નાશ કરવાનો છે, અને **મકાર** એ ચંદ્રનું બીજ છે તેનો ગુણ ત્રિવિધ સંતાપને હરવાનો છે. **एकं सद्विप्रा बहुधा वदंति ।**

વસ્તુ એક છે પણ વિદ્વાન લોકો તેને બહુ પ્રકારે વર્ણવે છે.

(૧) ગીતા રહસ્ય

જેમ બ્રહ્માંડમાં દેવો અને અસુરો છે, તેમ પિંડમાં પણ છે. કેમકે બ્રહ્માંડ અને પિંડની રચના એકજ પ્રકારની છે. અર્થાત્ જે વસ્તુઓ બ્રહ્માંડમાં છે, તે વસ્તુઓ પિંડમાં પણ છે. તથા બહાર જેમ દેવાસુર સંગ્રામ સર્વદા ચાલ્યા કરે છે, તેમ પિંડમાં પણ તે સંગ્રામ નિરંતર ચાલ્યા કરે છે. પિંડમાં શુભ વૃત્તિઓ દૈવી સંપત તે દેવોને અશુભ વૃત્તિઓ આસુરી સંપત તે અસુરો છે. સંસ્કાર રૂપે રહેલી આસુરી સંપત તો તેવા પ્રબોધકોના અનાયાસે મળવાથી પ્રથમજ વૃદ્ધિ પામે છે; ને તેવે રૂપે રહેલી દૈવી સંપતનો મહાત્માઓના સત્સંગથી અને યોગ્ય પુરૂષ પ્રયત્નથી બહુધા પછીથી યોગ્ય વયમાંજ વૃદ્ધિ પામે છે; એટલે કે આસુરી સંપતનો પ્રાદુર્ભાવ પ્રાયશઃ એટલે પહેલો ને દૈવી સંપતનો પ્રાદુર્ભાવ પછીથી થાય છે, માટે શ્રી બૃહદારણ્યની શ્રુતિમાં દેવોને નાના અને અસુરોને મોટા કહેલા છે. સ્થુળ પદાર્થોમાં જીવની આશક્તિને સુદૃઢ કરી આસુરી સંપત તેને શનૈઃ શનૈઃ કલ્યાણના માર્ગમાં પ્રવેશ કરવાની અયોગ્યતાએ પહોંચાડે છે, ને તેથી ઉલટી રીતે દૈવી સંપત શનૈઃ શનૈઃ સ્થુળ પદાર્થોમાંથી જીવની આ શકિતનો ત્યાગ કરાવી ઉત્તરોત્તર તેને સૂક્ષ્મ પદાર્થોનું અનુસંધાન કરવાને યોગ્ય બનાવી અવિનાશી પદે પહોંચાડે છે. માટેજ શાસ્ત્રકારોએ આસુરી સંપતને હેય ને દૈવી સંપતને ઉપાદેય ગણી છે. એ દૈવી સંપત્‌ને આસુરી સંપત્ પ્રાણીઓના શરીરમાં પરસ્પરનો પરાજય કરવાને નિરંતર ઉદ્યમી છે. એ વિષયમાં શ્રી શંકર ભગવાન શ્રીછાંદોગ્યોપનિષદ્‌ના પ્રથમ અધ્યાય (પ્રપાઠક) ના દ્વિતીયખંડના પ્રથમ

મંત્રના પોતાના ભાષ્યમાં કહે છેકે, પ્રાણી માત્રના શરીરમાં અનાદિ કાળથી દેવો અને અસુરોનો સંગ્રામ ચાલે છે. શાસ્ત્રીય જ્ઞાન અને ક્રિયાના અનુષ્ઠાન વડે ઉચ્ચપણે પ્રકાશિત થયેલી ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિઓ તે દેવો છે, અને તેનાથી વિપરીત વિષયાસક્ત પ્રાણ પોષક વૃત્તિઓ એ સર્વે અસુરો છે. ઉભય પક્ષ પરસ્પરના વિષયોનું અપહરણ કરવામાં જાગ્રત રહી નિરંતર પરસ્પર સંગ્રામ કરે છે. વિષય ભોગની વાસના-વાળી ઇંદ્રિય વૃત્તિઓ સર્વદા પરમાત્મા વિષયક વૃત્તિઓનો પરાભવ કરવા ઇચ્છે છે, અને એવીજ રીતે પરમાત્મ વિષયક ઇંદ્રિય વૃત્તિઓ વિષય ભોગની વાસનારૂપ વૃત્તિઓને હણવા યત્ન કરે છે. એ પ્રમાણે જીવમાં બન્ને પ્રકારની વૃત્તિઓ રહી છે. પામર અને વિષયી જીવોને સત્ પુરૂષોના અને સત્ શાસ્ત્રનો સમાગમ નહિં હોવાથી તેમનામાં આસુરી વૃત્તિઓ બળવાન હોય છે, ને બહારથી આસુરજનોદ્વારા નિરંતર તે વિશેષ વૃદ્ધિ પામતી જાય છે, અને જિજ્ઞાસુઓમાં પૂર્વના શુભ સંસ્કારથી તથા સત્ શાસ્ત્રના અને સત્ પુરૂષના સમાગમથી દૈવી વૃત્તિઓ બળવાન હોય છે. તે દૈવી જનો તરફથી બહારથી પણ તેને પોષણ મળે છે, એટલે તે ઉત્તરોત્તર વિશેષ બળવાન થતી જાય છે. સત્ શાસ્ત્રના અને સત્ પુરૂષના ઉપદેશની પ્રવૃત્તિ પણ એવા જિજ્ઞાસુ પુરૂષો માટે જ છે. વિષયી તથા પામર માટે નથી. મનુષ્યને પશુ પક્ષીઓની વાતો કહી તે ઉપરથી બોધ આપવો એ જેમ શ્રોતા-ઓને આનંદકારકને વધારે અસર કરનાર થાય છે, તેમ બ્રહ્માંડમાંનાં સ્થુળ દૃષ્ટાંતો આપી પિંડમાંના સિદ્ધાંતો સમજાવવા એ પણ શ્રોતા-ઓને આનંદ દાતાને વિશેષ અસર કરનાર થાય છે, એવા ઉપદેશથી સામન્ય મનુષ્યોમાં ભક્તિભાવનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે, અને ખરા જિજ્ઞાસુઓને વિલક્ષણ આનંદ આપનાર જ્ઞાનમાર્ગની છુપી ગલી-કુંચીઓ હાથ આવે છે. આપણાં પુરાણો પણ પ્રાયશઃ આવાજ ધોરણ પર રચાયેલાં છે. તેમાં પણ મહાભારત કે જેને પાંચમા વેદનું નામ આપવામાં આવે છે, તેતો એ વિષયમાં સર્વથી વિશેષ આગળ પડે

છે. એ ઉત્કૃષ્ઠ મહાભારત રૂપ વૃક્ષમાં શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતા એ ફળ રૂપ છે. જેની રચના કરવામાં પરમ દયાળુ શ્રી વ્યાસ ભગવાને પોતાની અગાધ બુદ્ધિનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ કર્યો છે. એ શાસ્ત્રમાં તેમણે ઉપરથી કૌરવોના તથા પાંડવોના યુદ્ધનો પ્રસંગ અને અંતરથી આસુરી સંપતના તથા દૈવી સંપતના યુદ્ધનો પ્રસંગ વર્ણવ્યો છે.

ગીતા એ ગ્રંથ શ્રી મહાભારતના ભીષ્મપર્વ નામના છઠ્ઠા પર્વમાં પચીસમા અધ્યાયથી ૪૨ મા અધ્યાય પર્યંત છે, એ અઢાર અધ્યાયમાં ૭૦૦ શ્લોકોથી કર્મ, ઉપાસના ને જ્ઞાનનું તેમજ ત્વંપદ, તત્પદ ને ત્વંપદ, તત્પદની એકતા રૂપ બ્રહ્મપદનું બહુ ઉત્કૃષ્ઠ રીતે વર્ણન કર્યું છે. એ ૭૦૦ શ્લોકોમાં [૧]ધૃતરાષ્ટનો ૪૧ સંજયના ૮૪ અર્જુનના ને ૫૭૪ શ્લોકો શ્રીકૃષ્ણના કહેલા છે. આ શાસ્ત્ર વેદાંતનાં ત્રણ પ્રસ્થાનોમાંનું એક પ્રસ્થાન ગણાય છે.

દોહરો—ગુરૂ સમ સજ્જન નહીં, પ્રેમ સમો નહીં પંથ,
હરિ સમ જગમાં વસ્તુ નહીં, ગીતા સમ નહીં ગ્રંથ ॥

(૨) ગીતામાં દૈવી પાત્રોની સમજ

૧. પાંડુ—વર્ણહીન (રંગ રહિત) અથવા નિર્મળ તે વિવેકનું નામ છે, તેને બે રાણીઓ છે. કુંતી–દિવ્ય વિભુતિનું આકર્ષણ કરનારી શક્તિ–**મતિ** ને માદ્રી–ઉગ્રતાનું શમન કરીને શાંતિનો આવેશ ચઢાવનાર. **ક્ષમા**–ક્ષમા એ બુદ્ધિની બીજી દયાદિ શુભ વૃત્તિઓના રૂપ લક્ષણ રૂપ જાણવી. એમાં મતિને ત્રણ પુત્રો થયા, ને ક્ષમાને બે પુત્રો થયા; પણ તે વિવેકના સમાગમથી તો નહિંજ, કેમકે વિવેક તે જે નિત્યાનિત્યને પૃથક કરે, તેનો જડમતિની સાથે કે કે ક્ષમાની સાથે સાક્ષાત્ સંબંધ સંભવે નહિ. માટે તે સ્ત્રીઓના

૧ ધૃતરાષ્ટનો અર્થ શરીરરૂપી રાષ્ટને ધારણ કરી ભગવાને ગીતાનો આરંભ કર્યો છે. કારણકે ભગવાન નીરાકાર છે, તે વાણી બોલવાનું સાધન શરીર ધારણ કરી ગીતાનો બોધ અર્જુનને કર્યો છે.

પ્રાબલ્ય વડે આકર્ષાયેલાં પાંચ તત્ત્વોનાં સુક્ષ્મ પરમાણુંઓથી તેઓ ઉપજ્યા એમ નિરૂપણુ કર્યું છે. મતિનો મોટો પુત્ર સદ્‌ધર્મ (યુધિષ્ઠિર અધર્મની સાથે યુદ્ધ કરવા માટે સંગ્રામમાં સ્થિર રહેનાર) વ્યોમ તત્ત્વથી–વચલો સાહસ (ભીમ–અન્યને ભયંકર લાગે એવું કર્મ કરી શકનાર) વાયુ તત્ત્વથી ને નાનો મંદવીરાગ (અર્જુન–શ્વેત તેજ તત્ત્વથી ઉપજ્યા છે. ક્ષમાનો મોટો પુત્ર ઉપશમ (નકુળ–વિક્ષેપરૂપ સર્પનું ભક્ષણુ કરનાર) જળ તત્ત્વથી, ને નાનો પુત્ર ભક્તિ (સહદેવ–આત્મદેવની સાથે રહેનાર) પૃથ્વી તત્ત્વથી ઉત્પન્ન થયેલા છે. કારણનો સ્વભાવ કાર્યમાં આવે છે. એ નિયમે એ પાંચેમાં પોતપોતાના જનકનો સ્વભાવ પ્રધાનપણે વર્તે છે. વ્યોમ તત્ત્વ બળવાન છતાં સ્થિર સ્વભાવવાળું હોવાથી અને વાયુ તત્ત્વ પરાક્રમી છતાં અતિ ચંચળ હોવાથી તે બંને જેમાં પ્રધાનપણે વર્તે છે, એવા સદ્‌ધર્મ તથા સાહસને યુદ્ધમાં મુખ્ય નાયકની જગા નહિં આપતાં જેના મુળમાં અલૌકિક આકર્ષણ શક્તિ રહેલી છે; એવા મહા બળવાન ને નિયમિત પરાક્રમ દર્શાવનાર તેજ તત્ત્વથી ઉપજેલા મંદ વિરાગને મુખ્ય યોદ્ધાની જગા આપી છે. દૈવી સંપત્તિના સાચા સહાય આત્મા દેવજ (શ્રીકૃષ્ણ) છે, માટે તેમને મંદ વિરાગના સારથી કલપ્યા છે. સત્તા, સ્ફૂર્તિ આપવા વિના બીજી કાંઇ ક્રિયા કરનાર ન હોવાથી તેઓ યોદ્ધા રૂપે ગણાયા નથી. આત્માભિમુખી વૃત્તિ (દ્રૌપદી– દ્રુપદ–શિઘ્ર ગતિવાળા, તિવ્રવેગવાન શુદ્ધ પ્રેમની પુત્રી) એ પાંચેની સામાન્ય વૃત્તિ હોવાથી તેને પાંચેની પત્નિ ઠરાવી છે; અને ઉદાસીનતા (સુભદ્રા–સારી રીતે કલ્યાણ કરનારી) તે મંદ વિરાગની પત્નિરૂપેજ શોભે માટે તેને તેની પત્ની કલ્પી છે. આત્માભિમુખી વૃત્તિને પાંચે ભાઈઓથી દિવ્ય શબ્દાદિના જ્ઞાનરૂપ પાંચ (પ્રતિવિંધ્ય–સુત, સોમ, શ્રુત, કીર્તિ, શ્રુતિ, કર્મ, સતાનીક ને સુતસેન) પુત્રો થયા છે; અને મંદ વિરાગથી ઉદાસીનતાને પેટે સંયમની (અભિમન્યુની ચારે ભણી પ્રકાશ કરનારની એક વિષયમાં થનારાં ધારણા–ધ્યાનને સમાધિની)

ઉત્પત્તિ થઇ છે. દૈવી સંપત્તિના સૈન્યની વ્યૂહરચના એકાગ્રતાએ (ધૃષ્ટદ્યુમ્ન–ઉગ્રજ્યોતિએ અનેકાર્થપણાનો તિરસ્કાર કરનાર પ્રકાશે) કરી છે, તે પણ યોગ્યજ છે. એ સેનામાં શ્રદ્ધા (યુયુધાન–ચૈતન્યનો પ્રકાશ કરવાને અભિલાષવાન) વિર્ય–ઉત્સાહ (ઉત્મૌજા–જેનું ઉત્તમ બળ છે તે) સ્મૃતિ (ચેકિતાન–જાણનર) સમાધિ (વિરાટ–પદાર્થોને પ્રકાશીને શોભનાર) યમ (ધૃષ્ટકેતુ–આપદાઓનું નિવારણ કરનાર) નિયમ (શૈબ્ય–શૈવ્ય મંગળદાતા) આસન (કુંતીભોજ દિવ્ય વિભુતિનું આકર્ષણ કરનારી શક્તિનું પાલણ કરનાર) પ્રાણાયામ (યુધામન્યુ–ચૈતન્યની અભિવ્યક્તિ કરવી એજ જેની ક્રિયા છે તે) પ્રત્યાહાર (પુરૂજિત–ઇંદ્રિયોના સમુહને જીતનાર) શુદ્ધપ્રેમ (દ્રુપદ–શિઘ્રગતિવાળો તિવ્રવેગવાન) ને શાંતિ. (શિખંડી–સર્પરૂપ વિષયવાસનાને ગળી જનાર) એ મહા યોદ્ધાઓ છે; બંને પક્ષની સેનાઓ ધર્મનું અનુષ્ઠાન થઇ શકે એવા સ્થાનમાં એટલે અધિકારી મનુષ્ય શરીરના હૃદય પ્રદેશમાં યુદ્ધ કરવાને સજ થઈ હતી.

(૩) આસુરી પાત્રોની સમજ

ધૃતરાષ્ટ્ર—મોહ શરીર રૂપી દેશને મમતાપૂર્વક ધારણ કરનાર અનાદિ સંસારાશક્તિ એ આસુરી સંપતમાં મુખ્ય પદે છે; એને સારાસારના વિવેકરૂપ નેત્ર નથી માટે તેને આંધળો કલપ્યો છે. તેના કામ (દુર્યોધન–દુષ્ટ રીતે યુદ્ધ કરનાર–નીચ ક્રિયાવાળો) આદિ સો પુત્રો કહ્યા છે. એની સેનામાં અસ્મિતા (ભીષ્મ–ચિરકાલ રહેનાર) સંસ્કાર (દ્રોણ–દ્રવવાના સ્વભાવ યુક્ત) અવિદ્યા (કૃપ–એક વસ્તુમાં અન્યની કલ્પના કરાવનાર) રાગ (કર્ણ–પ્રવૃત્તિ કરાવનાર) દ્વેષ (વિકર્ણ–વિપરીત પ્રવૃત્તિ કરાવનાર) અભિનિવેશ (જયદ્રથ–અનુરાગ પામીને ઉત્કૃષ્ટરૂપે રહેનાર) વાસના (અશ્વત્થામા–સંચય થઇને રહેનાર) અશ્રદ્ધા (ભૂરિશ્રવા જેનું બહુપણું સાંભળવામાં આવે છે તે) વિષયો ભણી ઇંદ્રિયોનો વેગ (શલ્ય–સાલની પેઠે મર્મ સ્થાનમાં વ્યથા કરનાર) વિષય સેવનમાં તત્પરતા (કૃતવર્મા–કર્મનું રક્ષણ કરનાર) પ્રાસ વિષયના

રક્ષણુની ચિંતા (ભગદત્ત–પદાર્થમાં રહેલા સંસ્કારે આપેલ) ને સ્વાર્થ પરાયણુતા (શકુનિ–સમળી નામના પક્ષીના જેવું વર્તન) એ આદિ મહા યોદ્ધાઓ હતા. અસ્મિતા બંને સંપતમાં મુખ્ય ગણુાવાને યોગ્ય હોવાથી તેને પિતામહનું રૂપ આપ્યું છે. સંસ્કાર અને અવિદ્યા એ પ્રવૃત્તિના મુખ્ય હેતુઓ હોવાથી તેમને આચાર્યની સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. વાસનાનો ઉદય સંસ્કારમાંથી થાય છે, માટે વાસનાને સંસ્કારના પુત્રનું રૂપ આપ્યું છે.

(૪) ચિત્તને વિક્ષેપકા હેતુ (ગીતા અ. ૨–૪૫)

(પદાર્થોકા પરિગ્રહતા–પરિગ્રહતે તું રહિત હો.)

કૃપણુ પુરૂષ ઇસ લોકકે યત્કિંચિત વિષય જન્ય સુખ કે લોભ કરીકે તે ધનકા દાન કરતે નહીં. એ કારણુથી ધનનાં દાનાદિકો કરી જન્ય મહાન્ સુખકુ અનુભવ કરતા નહીં ને એકદા કરી મૂકેલા ધનથી પાપ કર્મ રૂપ નર્કના દુ:ખોકુ અનુભવ કરતા હૈ. રજો ગુણુ, તમોગુણુરૂપ મળકુ પરિત્યાગ કરીકે કેવળ શુદ્ધ સત્ત્વભાવકુ પ્રાપ્ત હોવેગા તે કાળ વિષે વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત હોવેગા. આ લોક ને સ્વર્ગ લોકકા પદાર્થ મિથ્યારૂપ જાણીકે તૃષ્ણાતેં રહિત હોવેગા. અશુદ્ધ અંત:કરણુ વિષે વૈરાગ્ય હોવે નહીં કિંતુ શુદ્ધ અંત:કરણુ વિષે વૈરાગ્ય હોવે હૈ. જ્યારે વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જાણુવું કે શુદ્ધ અંત:કરણુ છે. વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી અંત:કરણુ મલીન છે એમ જાણુવું. આ વાત (૫૨)મા શ્લોકની છે. હે અર્જુન તમારી બુદ્ધિ જે વખત પરમાત્મા દેવ વિષે સ્થિર થશે. તે વખત જીવ બ્રહ્મકે અભેદ જ્ઞાનકુ પ્રાપ્ત હોવેગા (૫૩) કામનું સ્વરૂપ (ઇચ્છા–તૃષ્ણા) ગીતા અ. ૪–૧૦ સ્વર્ગાદિક ફલકી પ્રાપ્તીકી જો તૃષ્ણા તેનું નામ રાગ ઔર સ્ત્રી, પુત્ર, ધનાદિક સર્વ વિષયોકા પરિત્યાગ કરીને જ્ઞાન માર્ગ વિષે સ્થિત હુવે અમારા કીસ પ્રકાર જીવન ચલેગા એવી રીતનો જે ત્રાસ તેનું નામ ભય–ઔર સર્વ વિષયોકા મૂળથી ઉચ્છેદ કરનાર જે જ્ઞાનમાર્ગ

છે, તે જ્ઞાન માર્ગ કેવી રીતે અમારા ભલા કરેગા કિંતુ નહીં કરેગા એવી રીતનો જે દ્વેષ તેનું નામ ક્રોધ. તે રાગ, ભય, ક્રોધ ત્રણે વિવેક કરીકે નિવૃત્ત થયા છે, તેને શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા જાણુવા.

ગીતા—અ. ૫–૧૫ જેમ કોઈ ચક્રવૃત્તિ રાજા જાગ્રત્ અવસ્થા વિષે મેં સર્વ પ્રજાકા ઈશ્વર છું, આ પ્રકારનું જ્ઞાન હોય છે તે જ્ઞાન જ્યારે નિદ્રારૂપ અજ્ઞાન કરીને આવૃત થાય છે, ત્યારે તે ચક્રવર્તી રાજાની સ્વપ્નાવસ્થા વિષે અનેક પ્રકારનાં દુઃખ દેખે છે; ત્યારે મેં અત્યંત દીન છું. મેં અત્યંત દુઃખી છું, યા પ્રકાર મોહકું પ્રાપ્ત થાય છે. તેમ જીવ પણ (અહંબ્રહ્માસ્મિ) ઈત્યાદિક વેદનાં વચનોથી આપણે બ્રહ્મભાવકુ નહીં જાણતા હુવા, તથા ઈશ્વરથી આપણેકુ જુદા માનતા હુવે, અર્થાત્ ઈશ્વરકુ સ્વામી માને છે, તથા પોતાને ઇશ્વરકા સેવક માનતે હુએ વારંવાર જન્મમરણરૂપ મોહકુ પ્રાપ્ત થાય છે.

ગીતા—અ. ૧૩–૩૨ **સર્વ વ્યાપક આકાશ અસંગ** સ્વભાવવાળા હોણે તે લેપાયમાન હોવે નહીં. તેસે સર્વ દેહો વિષે સ્થિત હુવાભી યહ આત્માદેવ અસંગ સ્વભાવવાળા હોણે તે લેપાયમાન હોવે નહીં.

દોહો—ઘટ દષ્ટા જો ઘટ નહીં પ્રત્યક્ષ હી ન્યારો દેખ,
તેમ દેહ દષ્ટા તું આત્મા ન્યારો ભિન્ન વિશેષ.

અર્થ—ઘડાને જોવાવાળો જેમ ઘડાથી નોખો હોય છે, તેમ દેહને જોવાવાળો પણ દેહથી નોખો હોય છે.

(૧) વજ્ર સૂચિ ઉપનિષદ્‌નો સાર

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય ને શુદ્ર આ ચાર વર્ણો છે. તેઓમાં બ્રાહ્મણ મુખ્ય છે એમ શાસ્ત્ર કહે છે; ત્યાં બ્રાહ્મણ કોણ છે? એમ પ્રશ્ન થાય છે. શું જીવ બ્રાહ્મણ છે? વા દેહ બ્રાહ્મણ છે? વા જાતિ

બ્રાહ્મણુ છે? વા પરોક્ષ જ્ઞાન બ્રાહ્મણુ છે? વા કર્મ બ્રાહ્મણુ છે? વા ધાર્મિક હોય તે બ્રાહ્મણુ છે? જવાબ.

જીવ બ્રાહ્મણુ નથી. કેમકે ભૂત, ભવિષ્યનાં અનેક શરીરોમાં તથા સર્વ શરીરોમાં તે એક રૂપ છે. દેહ બ્રાહ્મણુ નથી. કારણુ કે સર્વ પ્રાણીઓનાં શરીરો પંચભૂતનાં બનેલાં છે. તેઓમાં જરા મરણાદિ ધર્મોનું સમાનપણું દેખાય છે, તથા ધોળા શરીરવાળો બ્રાહ્મણુ, રાતા શરીરવાળો ક્ષત્રિય, પીળા શરીરવાળો વૈશ્ય ને કાળા શરીરવાળો ક્ષુદ્ર એવો નિયમ નથી. વળી શરીર બ્રાહ્મણુ હોય તો પિતાદિના શરીરના દહનમાં બ્રહ્મહત્યાદિ દોષનો સંભવ થાય પણુ તેમ થતું નથી.

જાતિ પણુ બ્રાહ્મણુ નથી. કેમકે અન્ય જાતિમાં ઉપજેલા ઘણા મહર્ષિઓ છે. જેમ વ્યાસજી ખારવાની કન્યામાં ને વસિષ્ઠજી ઉર્વશીમાં ઉપજ્યા હતા.

પરોક્ષ જ્ઞાન બ્રાહ્મણુ નથી. કારણુ કે ક્ષત્રિય આદિમાં પણુ જ્ઞાન હોય છે.

કર્મ બ્રાહ્મણુ નથી કેમકે સર્વ પ્રાણીઓમાં પ્રારબ્ધાદિ કર્મ હોય છે. વળી જે ધાર્મિક હોય તે બ્રાહ્મણુ એમ પણુ કહી શકાય નહિં. કારણુ કે ક્ષત્રિયાદિ પણુ ધાર્મિક હોય છે.

એવી રીતે જીવ આદિ બ્રાહ્મણુ નથી. જે કોઈ જાતિ, ગુણુ, ક્રિયા રહિત, છ ઉર્મિથી ને છ ભાવ વિકારથી રહિત સર્વ પ્રકારના દોષથી રહિત શમદમાદિ સંપન્ન તથા માત્સર્ય, તૃષ્ણા, આશા, મોહ, દંભ ને અહંકારથી રહિત છે તે બ્રાહ્મણુ છે, એમ શ્રુતિ, સ્મૃતિ, પુરાણુ ને ઈતિહાસનો અભિપ્રાય છે.

(૨) અધ્યાત્મ ઉપનિષદ્‌નો સાર

પૃથ્વી આદિ ભૂતોમાં મન આદિ ચાર અંતઃકરણોમાં તથા અન્યમાં જે તત્ત્વ વ્યાપીને રહ્યું છે, તે સર્વ ભૂતોનો અંતરાત્મા છે. દેહને ઇંદ્રિયાદિમાં જે હું ને મારૂં એવી ભ્રાંતિ છે, તે ભ્રાંતિ વિદ્વાને

બ્રહ્મનિષ્ઠા વડે દૂર કરવી જોઈએ. બુદ્ધિ અને તેની વૃત્તિના સાક્ષી રૂપ પોતાના પ્રત્યગાત્માને જાણીને તે હુંજ છું. એવી વૃત્તિ વડે તેનાથી ભિન્નમાં આત્માની બુદ્ધિ હોય તે તજીને (તેમાંથી હુંપણાની બુદ્ધિ તજીને) બ્રહ્મરૂપ થઈને કૃતાર્થ થા. હે મુને મહાકાશમાં ઘટાકાશની પેડે પરમાત્મામાં આત્માને વિલીન કરીને સર્વદા અખંડ ભાવ વડે શાંત થા. સ્વપ્રકાશ અધિષ્ઠાનમાં સ્થિત થઈ પિંડ બ્રહ્માંડમાંથી રાગ તજવો દેહાદિમાં આરૂઢ થયેલી હુંપણાની બુદ્ધિ ચિદાત્મામાં સ્થાપન કરી સર્વદા આત્મારૂપે સ્થિત થા સર્વત્ર બ્રહ્મમાત્રના અવલોકન રૂપ સદ્‌ભાવનાના દૃઢપણાથી વાસનાનો ક્ષય થાય છે. બ્રહ્મનિષ્ઠામાં કદી પણ પ્રમાદ કરવો નહીં. કેમકે તેમાં પ્રમાદ એ મૃત્યુ છે. એમ બ્રહ્મ-વેત્તાઓ કહે છે. પોતે બ્રહ્મા, પોતે વિષ્ણુ, પોતે ઇંદ્ર, પોતે શિવ ને પોતેજ આ સર્વ જગત્ છે. પોતાથી અન્ય કાંઇપણ નથી. પોતાના આત્મામાં આરોપિત સમગ્ર વસ્તુઓને દૂર કરવાથી પોતેજ અપરિ-છિન્ન, અદ્વિતીય ને અક્રિય પરબ્રહ્મ થાય છે. એક વસ્તુમાં આ વિશ્વ એવી મિથ્યા કલ્પના છે. નિર્વિકાર, નિરાકાર ને નિર્વિશેષમાં ભેદ કયાંથી? દૃષ્ટા, દર્શનને દૃશ્યાદિ ભાવ રહિત નિરામય પરિપૂર્ણ, અદ્વિતીય પરત્ત્વને નિર્વિશેષ ચિદાત્મામાં ભેદ કયાંથી? એક આત્મરૂપ પરતત્ત્વમાં ભેદ કર્તા કેવી રીતે રહી શકે? સુખમાત્ર સુષુપ્તિમાં ભેદ કોણે અનુભવ્યો છે? જગત્‌રૂપ આવિકલ્પ ચિત્તમાંથી ઉપજે છે. ચિત્તના અભાવમાં તે નથી. તેથી પ્રત્યગ ભિન્ન પરબ્રહ્મમાં ચિત્તને એકાગ્ર કરવું, વૈરાગનું ફળ જ્ઞાન, જ્ઞાનનું ફળ ઉપરામ ને ઉપરામનું ફળ સ્વાનંદના અનુભવથી થનારી શાંતિ છે. તેમાં જો ઉત્તરોત્તર ઉદય ન થાય તો પૂર્વ નિષ્ફળ જાણવું. માયા ઉપાધિવાળું જગતનું કારણ સર્વજ્ઞપણાના લક્ષણવાળું, પરોક્ષને સત્યાદિરૂપ તત્ત્વ તે તત્‌પદનું વાચ્ય છે. જે અંતઃકરણ ચેતન હું એવા જ્ઞાનને શબ્દના વિષયપણા વડે પ્રતીત થાય છે. તે ત્વં પદનો વાચ્યાર્થ છે. માયા ને અવિદ્યા જે ઇશ્વર તથા જીવનની ઉપાધિ છે, તેમનો બાધ કરીને

સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મ અનુભવાય છે. વેદાંત વાકયો વડે પ્રતિપાદીત અર્થનું અનુસંધાન તે શ્રવણ. યુક્તિ વડે સંભાવિતપણાનું અનુસંધાન તે મનન. અને તે બંને વડે સંશય રહિત થયેલા અર્થમાં સ્થાપન કરેલા ચિત્તની એકાગ્રતા તે નિદિધ્યાસન કહેવાય છે. ધ્યાતા ધ્યાનનો પરિત્યાગ કરી ક્રમથી ધ્યેયને જ વિષય કરનારી વાયુ વિનાના સ્થાનમાં રહેલા દીવા જેવી જે ચિત્તની અવસ્થા તે સમાધિ કહેવાય છે: ત્યારે આત્માને વિષય કરનારી વૃત્તિઓ તો અજ્ઞાત છે; પણ વ્યુત્થાન પામેલાના સ્મરણથી તે વૃત્તિઓના સદ્‌ભાવનું અનુમાન કરાય છે. આ અનાદિ સંસારમાં સંગ્રહ કરેલાં કરોડો કર્મો એ સમાધિ વડે વિલીન થાય છે, ને શુદ્ધ ધર્મ વૃદ્ધિ પામે છે. જેથી આ સમાધિ અશુકલ અકૃષ્ણરૂપ વા બ્રહ્મકારરૂપ અમૃતની અસંખ્ય ધારા રૂપે વરસે છે; તેથી યોગ વેત્તાઓ સમાધીને ધર્મમેઘ કહે છે. આ સમાધી વડે વાસનાઓનો સમુહ નિઃશેષ વિલીન થાય છેજ, તથા પુણ્ય–પાપનો સંચય મુળ સહિત ઉખડી ગયે છતાં તે તું છે. આ મહાવાકય પ્રતિબંધ વિનાનું થઇ પૂર્વે પરોક્ષ જ્ઞાન ઉપજાવતું હતું તે હવે સ્પષ્ટ અપરોક્ષ જ્ઞાન ઉપજાવે છે. ભોગ્યમાં વાસનાનો અનુદય તે વૈરાગ્યનો અવધિ, દેહાદિમાં અહંભાવના ઉદયનો અભાવ તે જ્ઞાનનો અવધિ ને લીન થયેલી વૃત્તિની અનુત્પત્તિ તે ઉપરતીની મર્યાદા કહેવાય છે. બ્રહ્મ અને આત્માના એકપણાને વિષય કરનારી વિકલ્પરહિત ચિહ્ન માત્ર વૃત્તિ તે પ્રજ્ઞા કહેવાય છે. તે પ્રજ્ઞા જેને સર્વદા હોય તે જીવનમુક્ત કહેવાય છે. દેહેંદ્રિયોમાં હું એવો ભાવ ને તેનાથી ભિન્નમાં આ એવો ભાવ જેને કદી પણ થતો નથી, તે જીવનમુક્ત કહેવાય છે. સત્‌પુરૂષો વડે પૂજાયા છતાં ને દુર્જનો વડે પીડા પામ્યા છતાં જેઓ સમભાવે રહે છે, તે જીવન-મુક્ત ગણાય છે, જેણે બ્રહ્મ તત્ત્વને અનુભવ્યું, તેને પૂર્વના રાગ, દ્વેષયુક્ત સંસાર હોતો નથી, ને જો પૂર્વના જેવો સંસાર હોય તો બ્રહ્મતત્ત્વ જાણ્યું નથી. જ્યાંસુધી સુખાદિનો અનુભવ થાય છે ત્યાં

સુધી પ્રારબ્ધ છે. હું બ્રહ્મ છું, આ વિજ્ઞાન વડે કરોડો કલ્પથી એકત્ર કરેલાં સંચિત્ વિલીન થાય છે. જાગૃતથી સ્વપ્નના કર્મની પેઠે, આકાશની પેઠે પોતાને અસંગ તથા ઉદાસીન જાણીને કદીપણ કોઈ પણ ભાવિ કર્મથી સંબંધ પામતો નથી. જેમ ગગન ઘટના યોગવડે મદ્યના ગંધથી લેપાતું નથી, તેમ આત્મા ઉપાધિના યોગવડે તેના ધર્મથી લેપાતો નથી. પ્રારબ્ધ કર્મ પોતાનું ફળ આપ્યા વિના જ્ઞાનથી નાશ પામતું નથી. હું અજર-અમર છું. એમ જે આત્માને જાણે છે, તે આત્મારૂપે રહેનારને પ્રારબ્ધ સંચિત્ કર્મ ક્યાંથી? દેહરૂપે સ્થિતિ હોય તો પ્રારબ્ધાદિ સિદ્ધ થાય; પણ દેહમાં આત્મભાવ ઈષ્ટ નથીજ. તેથીજ પ્રારબ્ધ મિથ્યા છે. આ શરીર કેમ સ્થિત થાય છે? એવી શંકાવાળા જડ મનુષ્યોને સમાધાન આપવા માટે શ્રુતિ બાહ્ય દૃષ્ટિ વડે પ્રારબ્ધ કહે છે; પણ વિદ્વાનોને દેહાદિનું સત્યપણું જણાવવા માટે કહેતી નથી. એવી રીતે શ્રી સદ્‌ગુરૂનો ઉપદેશ થયા પછી નિર્ગુણ, નિષ્ક્રિય, સૂક્ષ્મને નિરંજન પરમતત્ત્વને અપાંતર તમ મુનિએ અનુભવ્યું.

(૩) કઠ રૂદ્રોપનિષદ્‌નો સાર

આનંદમય કોષનો અધિષ્ઠાન બ્રહ્મ છે, તે સાર ભૂત છે. તેને અનુભવીને જ જ્ઞાતા સુખી થાય છે, જે પુરૂષ એ નિર્ભેદ ને અદ્વૈત બ્રહ્મમાં કિંચિત પણ ભેદ કલ્પે છે, તે પુરૂષને ભય થાય છે, તે સચ્ચિદાનંદ ઘન બ્રહ્મને પોતાના આત્મારૂપ જાણીને પુરૂષ કદીપણ ભય પામતો નથી. તપ્યતાપકરૂપે પ્રતીત થતું સર્વ જગત્ વેદાંત વાક્યો વડે ઉપજેલા જ્ઞાનથી પ્રત્યગાત્મરૂપે જણાય છે. એકજ બ્રહ્મ શુદ્ધ ચૈતન્ય, ઈશ્વર ચૈતન્ય, જીવ ચૈતન્ય, પ્રમાતા, પ્રમાણ, પ્રમેય ને ફલી આ સાત પ્રકારે વ્યવહારથી ભેદ પામે છે. માયા રૂપ ઉપાધીથી રહિત ચૈતન્ય શુદ્ધ કહેવાય છે. અવિદ્યાના સંબંધવાળું ચેતન જીવ કહેવાય છે. અંતઃકરણના સંબંધવાળું ચેતન પ્રમાતા કહેવાય છે, વૃત્તિના સંબંધવાળું ચેતન પ્રમાણ કહેવાય છે. પ્રમાણ વડે જાણવા

યોગ્ય પદાર્થના સંબંધવાળું ચેતન પ્રમેય કહેવાય છે. અને પ્રમેયના આકારે થયેલી વૃત્તિના સંબંધવાળું ચેતન ફળ કહેવાય છે. સર્વ ઉપાધિથી રહિત પોતાનો આત્મા છે. એમ જે ભાવના કરે છે; તે બ્રહ્મરૂપ થાય છે. સર્વ વેદાંતના સિદ્ધાંતનો સાર યથાર્થ કહું છું કે પોતે (જીવ ભાવે) મરીને પોતે (આત્મરૂપે) થઇને પોતેજ બ્રહ્મ જ અવશેષ રહે છે.

પાંચ પ્રકારની ભ્રાંતિ તથા તેનું નીવારણ

આ વિશ્વમાં પાંચ પ્રકારની ભ્રાંતિ છે. (૧) જીવ તથા ઇશ્વર ભિન્ન છે. (૨) કર્તા ભોક્તાપણું વસ્તુતાએ આત્મામાં રહ્યું છે. (૩) આત્મા ત્રણ શરીરોના સંયોગથી સંગી છે. (૪) જગત્ નું કારણ બ્રહ્મવિકારી છે. (૫) કારણથી ભિન્ન જગત્ સત્ય છે.

ભ્રાંતિઓનો ખુલાસો

(૧) બીંબ અને પ્રતિબીંબના જ્ઞાનવડે ઇશ્વર અને જીવના ભેદની ભ્રાંતિ દૂર થાય છે. (૨) સ્ફાટિકના દર્શન વડે આત્માના વાસ્તવિક કર્તા ભોક્તાપણાના બ્રહ્મની નિવૃત્તિ થઇ. (૩) ઘટાકાશ તથા મહાકાશના દર્શન વડે આત્માના સંગીપણાની ભ્રાંતિ નાશ પામી. (૪) કનકના અલંકારો જોવાથી કારણના વિકારીપણાની ભ્રાંતિ નિવૃત્ત થઇ. (૫) રજ્જુ સર્પના દર્શન વડે કારણથી ભિન્ન જગત્ના સત્યપણાનો ભ્રમ મટી ગયો. હું બ્રહ્મ છું ને જે આ કાંઇ દેખાય તે ગંધર્વનગર વા મૃગજલ જેવું મિથ્યા છે એમ ભાવના કરો.

બલિદાન રહસ્ય

પાંચ મકાર–મદ્ય, માંસ, મીન, મુદ્રા ઔર મૈથુનકે વાચ્યાર્થ શિષ્ટ પુરૂષોકું ઘૃણા ઉત્પન્ન કરાને વાલે જાણ પડતે હૈ. પરંતુ થોડા વિચાર કરને પર વેદ વિરૂદ્ધ નિંદ્ય આચારકા લેશ માત્ર ભી નહીં હૈ.

મદ્ય—(મદિરા) નો અર્થ—

(રાગ—કવિત)

ભરી હે જો સહસ્રા પદ્મરૂપી ભાજનમેં,
બની હૈ જો ચંદ્રકી કલા સુધા કે સ્રવસે.
તોષ દાયિની કરે ત્રિલોકકો અશોક ઐસી,
પાન યોગ સુરા હૈ છુડાવે કાલ રવસે.
હૈ સમર્થ વ્યર્થ કરદેને મેં અનર્થ—ફલ,
કહી હૈ ઉપાસકોને ઐસી અનુભવસે.
પુરે પરાર્થ મેં પ્રવીણ મુનિ પુંગવસબ,
ઇનકે પ્રભાવસે વિમુક્ત ભયે ભવસે.

માંસ—ક્રોધ, લોભ, મોહ આદિ પશુ વૃંદહને,
ધૈર્યસે વિવેક રૂપી ખડગ કો ચલાય કે.
તાકો માંસ ખાવે ધર્મ બુદ્ધિ કો બઢાવે,
મોક્ષ પદવી કો પાવે જગદંબીકા રીઝાય કે,
અવની કે અમરતે હૈ ઉગ્ર પુણ્યશાલી જન.
કરે ક્રિયા ઐસી દોષ હિંસા કો હટાય કે,
પુરણ પ્રતીત હૈ ના બનેગે પતીત કોઉ,
પંડીત પૃથ્વિમાં યહ પશુ માંસ ખાય કે.

મીન—વિષય વૈરાગ્ય રૂપી બાગુરા બીછાઈ દૈ કે,
ધિયર કૃતિકી પુની કૃતી કો અનુસરૈ.
દ્વેષ, મદ, માન, દંભ, મત્સર, પૈશુન આદિ,
પીન, મીન, વૃંદ, વિદ્યા, વહમી મેલૈ ધરૈ.
ઉનકો ફીર પ્રેમસે પકાવે ઓર ખાવે ખુબ,
બુદ્ધિ કો બઢાવે યમ કિંકરસે ના ડરૈ.
જલચર કે આમિષકી તૃષ્ણા કો ત્યાગ કરી,
ધર્મ મર્મ વેત્તા પાપ યુક્ત કર્મના કરૈ.

મુદ્રા—આશા, અરૂ, તૃષ્ણા, ભય, ઘૃણા, માન લજ્જા કોય,
જુગુપ્સા યમુદ્રા અષ્ટ ભારી કષ્ટ કારી હૈ.

બ્રહ્મ રૂપ પાવક મેં આઠો કો પકાય દેવે,
તાંત્રિક ક્રિયા કલાપ કે જો અધિકારી હૈ.
બાર બાર કરી કે અહાર સાર ગ્રહૈ વાકો,
ભુતલ મેં દિવ્ય ભાવના કે જો બીહારી હૈ.
મુદ્રા પીય માનનીય ઐસે મહી મંડલ મેં,
સ્વ–પર–ભેદ–ભાવ–ભિન્ન–અપર પુરૂષ હૈ.

મૈથુન—પર પદકો પહુંચી હૈ સૂક્ષ્માારૂપ નાડીકા જો,
સુષુમ્ણા હૈ નામ તાકો સુંદરી સમજીયે.
ચંદ્ર સૂર્ય યોગ મેં ઉસી કે સાથ સંગ કરી,
સુંદર સબ ભૂષણ લે શામાકો સજીયે,
ભેદ મતી ભૂલી ભાવ ભીતર ભરીયે ખુબ,
બારંબાર યે શશાંક વદની કો ભજીયે.
વિશ્વ વંદ્ય હોનેકી વાસના જગી હૈ જોતો,
બારબધુ અથવા પર વનીતાકો તજીયે.

ઉપર યુક્ત રીતીસે પંચ મકાર કે અધ્યાત્મિક રહસ્યકા ઉદ્‌ઘાટન કર ઉસકે ઉપર લગે હુએ કલંક પંકકા પ્રક્ષાલન પૂજ્યપાદ શ્રી સ્વામી તારાનંદ તીર્થને કીયા હૈ.

ગાયત્રી મંત્ર

ॐ भूर्भुवः स्वः ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य।
धीमहिधियो योनः प्रचोदयात् ॥

અર્થ—ૐકારકા લક્ષ્ય. **भूः** = બરાબર સત્. **भुवः** = ચિત્ત. **स्वः** = આનંદ સ્વરૂપ. **ततः** = તત્ત્વમસિ વાકયઘટક તત્ પદ લક્ષ. **सवितुः** = પદભી પરમેશ્વરકાહી બોધક હૈ. **वरेण्यंः** = વરણીય સર્વ શ્રેષ્ઠ. **भर्गः** = સર્વજ્ઞાનદ્વારા અવિદ્યા એવં તત્ કાર્યકા ભરજક દાહક. **देवस्यः** = સ્વયંજ્યોતિ સ્વરૂપ–પરબ્રહ્મકા. **धीमहिः** = હું ધ્યાન કરતે

હૈ વહ સ્વયં જ્યોતિ સ્વરૂપ કૌન હૈ એસી જિજ્ઞાસા હોનેપર કહા હૈ. **ધીયોયોનઃ પ્રચોદયાત્** = જો અમારી બુદ્ધિકો શુભ કર્મમેં પ્રવૃત્ત અર્થાત્ જો બ્રહ્માસે લેકર કીટ પર્યંત સબકી બુદ્ધિઓકા પ્રવર્તક અંતર્યામી પરબ્રહ્મ વહી હમારે ઇસ સંગાથમેં મન બુદ્ધિ આદિકા પ્રવર્તક હૈ.

ભૂતશુદ્ધિઃ—નિરાધારે, નિરાકારે, નિર્વિકલ્પે, નિરંજને, સર્વભૂત લયંદ્વા ભૂતશુદ્ધિ પ્રજાયતે. યહ શંકર ભાષ્ય હૈ. ગાયતં ત્રાયતે ઇતિ ગાયત્રી.

ગાયત્રી ઉપાસકકી ક્ષતિકા હેતુ કોઇભી પ્રતિગ્રહ નહીં હો શકતા ગાયત્રીકા ચતુર્થ પાદતો તુર્ય પરબ્રહ્મહી હૈ, ઇસકે સદશ તો દુનિયામેં કુછ હૈ હી નહીં. ગાયત્રી પુરશ્ચરણ પદ્ધતિમેં એક સંવાદ ઇસ તરહ લીખા હૈ.

યાજ્ઞવલ્કય ઋષિ બ્રહ્માજીકે સામને વિનમ્ર ભાવસે બોલે હે બ્રહ્માજી ગાયત્રીકા ગોત્ર કયા હૈ, અક્ષર કીતને હૈ; પાદ કીતને હૈ; કુક્ષી કીતને હૈ.

બ્રહ્માજી—હે યાજ્ઞવલ્કય ગાયત્રીકા સાંખ્યાયન ગોત્ર હૈ. બત્તીસ અક્ષર હૈ. ચાર પાદ હૈ.

અંતકા એકપાદ ન ગીનનેસે તીનપાદવાલી ગાયત્રી કહી જાતી હૈ. ચોવીસ અક્ષર હોતે હૈ.

ગાયત્રીકી આઠ કુક્ષી, સાત શિર હૈ, ઋગ્વેદ ગાયત્રીકા પ્રથમ પાદ હૈ, યજુર્વેદ દુસરા પાદ હૈ, સામવેદ તીસરા પાદ હૈ. અથર્વવેદ ચોથા પાદ હૈ.

પૂર્વદિશા પ્રથમ કુક્ષી હૈ, દક્ષિણ દિશા દુસરી કુક્ષી હૈ, પશ્ચિમ દિશા તીસરી કુક્ષી હૈ, ઉત્તર દિશા ચોથી કુક્ષી હૈ, ઉર્ધ્વ દિશા પંચમ કુક્ષી હૈ, અધઃ દિશા છટ્ટી કુક્ષી હૈ, અંતરિક્ષ દિશા સપ્તમ કુક્ષી હૈ, ઔર અવાંતર દિશા અષ્ટમકુક્ષી હૈ. વ્યાકરણ પ્રથમ શિર હૈ, શિક્ષા દ્વિતીય

શિર કલ્પ, તૃતીય નિરૂક્ત, ચોથા જ્યોતિષ, પાંચવા ઇતિહાસ પુરાણ છઠ્ઠા, ઉપનિષદ્ સાતમા શિર હૈ.

જિસ પ્રકાર ગાયત્રીકા આરંભ એક બિંદુસે હોતા હૈ, ઇસી પ્રકાર ઉષ્ણિકકા આરંભ દો બિંદુઓકે પરસ્પર સંબંધસે હોતા હૈ. અનુષ્ટુપ તીનબિંદુઓકે પરસ્પર સંબંધસે બૃહતી ચારકે, પંક્તિ પાંચ કે, ત્રિષ્ટુપ છહકે, ઔર જગતી સાત બિંદુઓકે પરસ્પર સંબંધસે આરંભ હોતા હૈ. પ્રત્યેક છંદકી મૂલાકૃતિ દૈવી હૈ. ઔર ક્રમશઃ ઉસકે વિસ્તારસે છંદોકે અનન્ય ભેદ હોતે હૈ.

જ્ઞાનયોગ સંબંધી

ત્યાગોહી મહતાં પૂજ્યઃ સદ્યો મોક્ષ પ્રદાયકઃ ।

અર્થ—અનાત્મ ચિંતાકા ન કરનાહી ત્યાગ હૈ. યહ મહાન-પુરૂષોકા પૂજ્ય હૈ. શિઘ્ર મોક્ષકો દેનેવાલા હૈ. જો સર્વ લોકોકા મૂલ હૈ. જો ચિત્ત નિરોધકા મૂલ હૈ. સો યહ આત્માહી બ્રહ્મવાદીયોકે સદા સેવન કરના ચાહીયે. યહી મૂલ બંધ હૈ, અન્ય ગુદા સંકોચ રૂપ મૂલબંધ જિજ્ઞાસુકો સેવ્ય નહીં હૈ. અપને હસ્તાદિ સંપૂર્ણ અંગોકો બ્રહ્મરૂપ સમજે ઈસ પ્રકાર સમજનેવાલા યોગી બ્રહ્મમેં હી લીન હોતા હૈ. ઈસ જ્ઞાનકે વિના કેવળ કટી આદી અંગોકી સમતા યા રૂજુતા સૂષ્ક વૃક્ષકી સરલતાકી તરહ વ્યર્થ હૈ. જ્ઞાનદષ્ટિસે સંપૂર્ણ જગત્‌કો બ્રહ્મરૂપ દેખે યહી દૃષ્ટિ પરં ઉદાર મોક્ષકો દેનેવાલી હૈ. નાસિકાકે અગ્ર ભાગકો વિષય કરનેવાલી દૃષ્ટિ મુમુક્ષુકો કર્તવ્ય નહીં હૈ. ચિત્તાદિ સર્વ પદાર્થોમેં બ્રહ્મભાવના કે પરીપાકસે સર્વ વૃત્તિઓકા નિરોધ હો જાતા હૈ. ઔર સર્વ વૃત્તિઓકે નિરોધસે પ્રાણકા ભી નિરોધ હોતા હૈ. યહી મુખ્ય પ્રાણવ્યામ હૈ. નેતિ, નેતિ શ્રુતી કે બલસે પ્રપંચકા અભાવ નિશ્ચય કરના રેચક પ્રાણાયા હૈ. બ્રહ્મૈવાહ મસ્મિ–ઇસ વૃત્તિકા નામ પૂરક હૈ. બ્રહ્મૈવાહ મસ્મિ–ઈસ વૃત્તિકા નિશ્ચળતા કુંભક પ્રાણાયમ હૈ. બ્રહ્મનિષ્ઠોકા યહી પ્રાણાયમ હૈ. કેવલ નાક દબાકર પ્રાણોકા રોકના અજ્ઞાનીઓકા પ્રાણાયમ હૈ.

ઉર્દ્ધ્વરેતા ભવેદ્યસ્તુ સ વેદો ન તુ માનસ:
મથિત્વા ચતુર્વેદાન સર્વ શાસ્ત્રાણી ચૈવહી.
સારસ્તુ યોગીભિ: પિતસ્તક્રં પિબન્તિપંડિતા:

અર્થ—વેદ ચતુષ્ટય તથા સબ શાસ્ત્રોકો મથ કર ઉસકા મકખન સ્વરૂપ સાર ભાગ તો યોગી ચાટ ગયે હૈ. ઔર ઉસકા અસાર ભાગ તક્ર (છાશ) પંડિત લોક પી રહે હૈ. શાસ્ત્ર પઢનેસે જો જ્ઞાન પ્રાપ્ત હોતા હૈ, વહ મિથ્યા તથા કોરી ડીંગ માત્ર હૈ. વહ પ્રકૃત જ્ઞાન નહીં બહારકી ઓર મુહ કીયે હુએ મન, બુદ્ધિ ઔર ઇંદ્રિયોકો સબબ હરિ વિપર્યોસે નિવૃત કરકે અંતર્મુખી કરતે હુએ સર્વવ્યાપી પરમાત્મામેં મીલાનેકા નામહી વાસ્તવિક જ્ઞાન હૈ. યહ જ્ઞાન યોગાભ્યાસકે વિના પ્રાપ્ત નહીં હોતા સાધારણ લોકોકા જો જ્ઞાન હૈ, વહ કેવલ ભ્રાન્ત જ્ઞાન હૈ.

જ્ઞાન યોગનાં આઠ અંગો આવી રીતનાં છે

(૧) દેહ ઇંદ્રિયોમાં વૈરાગ્ય તે યમ. (૨) પરમતત્ત્વમાં સતત્ પ્રેમ તે નિયમ. (૩) આત્માથી ભિન્ન સર્વ બાહ્ય વસ્તુઓમાં ઉદાસીનતા તે અસન. (૪) આ સર્વ જગત મિથ્યા છે એવી પ્રતીતિ તે પ્રાણાયામ. (૫) ચિત્તનો અંતર્મુખી ભાવ તે પ્રત્યાહાર. (૬) ચિત્તની ધ્યેયમાં સ્થિરતા તે ધારણા. (૭) હું ચિહ્ન માત્ર જ છું એવું ચિંતન તે ધ્યાન. (૮) ધ્યાનની સારી પેઠે વિસ્મૃતિ સમાધી કહેવાય છે.

સંપૂર્ણ યોગ

જબ યહ વિશ્વ કઈ તત્ત્વોકા, યોગ માત્ર કહલાતાહૈ;
તબ સબ ભોગી યોગી હૈ, યહ વિશ્વેશ્વર બતલાતા હૈ.
જન્મ–વૈરમેં મિત્રભાવ ક્યોં, દેખો ઉસકી અદ્‌ભુતતા;
યોગ વડવાનલકા કેસે, નદી નાથકો પાતા હૈ.
મહા ચપલતાકાભી હોતા, ધીર પનાસે મંજુલ મેલ;
ચપલકા નભ ધીર મેઘસે, કયોં સુયોગ હોતા હૈ.

પત્થરકેભી યોગ હૃદયકા, જિસમેં પ્રેમ પીગલાના હૈ,
ચંદ્રકાન્તકો ચારૂ ચંદ્ર ક્યોં, કલ્પાતા ચમકાતા હૈ.
જાતિ પાંતી કુછ નહીં, હો રહા જબ વિયોની સંયોગ યહાં,
અલી જાયા અલીનીમનમેં, ક્યોં નલીન પ્રેમ સરસાતાહૈ.
કાંત સુકોમલતામેં રહતા ક્યોં, કાઠિન્ય યોગ પુરા;
લલનાકા લાવણ્ય હૃદય પર, કૈસે બાણુ ચલાતા હૈ.
કૈસે રખતે યોગ એકહી, યુગલ રંગ બન લાલ–હરા;
હરિ હરિ નાસ્તિક મેંદીમેં, હરિ લાલી દરસાતા હૈ.
હૈ સતીત્વ સૌંદર્ય ગુણોકી, ક્યોં વિકલડી યોગ મીલા;
શ્રી સીતાકો પતિ વિયોગકા સંતત રોગ સતાતા હૈ.
પાપ પુણ્ય કે પાવન પદકા, યોગ કીસ તરહ આ મીલતા;
ક્યોં યહ રાવણુ હૈ વિમુક્ત જો મદમેં મોજ ઉડાતા હૈ.
વ્યાધ અજામિલ શબરી ગણિકા, ભક્તિ મુક્તિકે ભાગી હૈ,
તબ નિરોધ ક્યોં ચિત વૃત્તિકા, પૂરા યોગ કહાતા હૈ.
આત્મદર્શી સમ્મુખ જબ દોનોં, પાતક પુણ્ય બરાબર હૈ;
નિગમાગમકા યોગ મનુજકો તબ કૈસે બહકાતા હૈ.
માયા મયકી મંજુલ માયા, કભી ન જાની જા શકતી;
જો ઉસકો પા જાતા યહ, ફીર સ્વયં આપ ખોજાતા હૈ.

બ્રાહ્મણનું કર્તવ્ય સંબંધી ખાસ સુચના

ખરેખર જે પંડિતોની વિદ્યા પોતાને કે પુત્ર કલત્રને સુધારવા માટે નહીં પણુ માત્ર મોઢેથી ઉપદેશ કરવા કે વેચવા માટે જ વપરાતી હોય, તેમના ઉપર તો સર્વ કોઈને માટે સરજાયેલા ત્રિવિધ તાપ ઘટવાને બદલે ઉલટા બેવડા છ પ્રકારના લાગુ થઈ પડે છે, એટલે પછી ગોસ્વામિ તુલસીદાસજી જેવાનો અને રામચરિત માનસ જેવા અનુપમ ગ્રંથનો પણુ તેઓ નાશ કરવા–કરાવવા મથે અને તેમ કરીને સીધે સીધી રૌરવ નર્કની ટીકીટ ખરીદવા ઇચ્છે એમાં

નવાઈ નથી, પણ પરીણામ શું થયું? જુઓ શુદ્રનો રસોઇયાનો ધંધો, જુઓ કન્યા વિક્રયનાં કર્મ! જુઓ વિધવા પુત્રીઓ, બહેનો અને વહુઓ પર વરસાતા ત્રાસ અને દુઃખના દરિયા, બીજી જ્ઞાતિઓની વાત તેમની પાસે રહી પણ તમે બ્રાહ્મણ તો ઉંચી વર્ણ કહેવાઓ માટે એ ઋષિ મુનિઓનાં સંતાનો બચાવો એવાં પાપોના જ પ્રતાપે ભીખ, કુંવારાપણું, રસોઇયાપણું અને હલકાઈ ભોગવી રહેલા તથા કન્યાવિક્રયનાં કર્મ છડેચોક આદરીને, સીધે સીધા નર્કદ્વારમાં સીધાવી રહેલા તમારા જ્ઞાતિ બંધુઓને અને પેટા જ્ઞાતિઓને; અને સંભાળો, તમારા પિતૃદેવોના ધર્મ–કર્મને, આજ્ઞાઓને જે જે બ્રાહ્મણ પંડિતો ગોટપિટીયાઓની પેઠે લોભ લાલચમાં બહુ ન ફસાતાં સદ્‌વિદ્યાજ શીખવી રહેલા હોય તેમને ધન્ય છે; પણ જરા બ્રાહ્મણપણાના સર્વશ્રેષ્ટ આદર્શ પણ જુઓ. જુઓ આદર્શ દૃષ્ટાંતમાળામાં સમાયેલા અને આ યુગમાં જ બનેલા આદર્શરૂપ બ્રાહ્મણોના દાખલાઓ દેખાડી આપો કે, હજી પણ, બ્રહ્મર્ષિઓનું વિર્ય હયાત જ છે. દર્શાવી આપો કે, કનક કામિની અને સ્તુતિ નિંદાની ગુલામી પર લાત મારીને બ્રહ્મચર્ય, નિષ્કામ કર્મ, પરમાત્મ ભક્તિ, અનુભવ સિદ્ધ બ્રહ્મજ્ઞાન તથા ગુરૂપદને દીપાવનાર હજી પણ હિંદમાં પડયા છે જ. ગીતામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પોતે જ પરમાત્મ ભાવે કહી ચુકયા છે કે, જેઓ અનન્યભાવે મને જ સદા ઉપાસે છે તેવાઓનાં યોગ ક્ષેમ–પ્રાપ્તિ અને રક્ષા–હું જ વહન કરૂં છું. ઉપલા બનાવમાં એ જ રહસ્ય રહેલું છે. જેમ મેસ્મેરીઝમની લૌકીક વિદ્યા, ગણીતવિદ્યાની પેઠે નિયમસિદ્ધ છે, તે પ્રમાણે 'આ મેલી વિદ્યા (મનોબલનો દુરૂપયોગ) પણ નિયમસિદ્ધ છે; પરંતુ કુદરતના નિયમ પ્રમાણે તેવી વિદ્યા સાધનાર પોતાનું પ્રાણતત્ત્વ જલદી ગુમાવતો ચાલે છે, અને કોઈ વાર ઉંચ કક્ષાવાળાને નુકશાન કરવા જતાં આ વટેશ્વર મિશ્રની પેઠે પોતાનો જ જીવ ગુમાવી બેસે છે, તથા પછી પણ તેને મહા નર્કમાં જવું પડે છે. હવે બીજી તરફ જો એ જ

મનોબળની ખીલવણી અને સદ્ ઉપયોગ કરવાના નિયમો બરાબર સમજી તથા સાધી લેવામાં આવે, અને પછી પરમાત્મ કૃપા માટે મોક્ષેચ્છાના હેતુથી નિષ્કામ કર્મમાં એટલે કે કર્મયોગમાં સદુપયોગ કરાય તો એમાં અમુક-તમુક બાહ્ય વિધિઓનાં સજ્જડ બંધન કે અંતરાય નથી નડતાં. વળી એથી બીજાઓનું ભલું થવા સાથે સાધકનું પોતાનું પણ એટલું બધું કલ્યાણ થઇ જાય છે કેઃ—

સ્વલ્પમસ્ય ધર્મસ્ય ત્રાયતે મહતો ભયાત્ ॥

એમાં કહ્યા પ્રમાણે મહાન ભયથી (અર્થાત્ પરમ ધામની અપેક્ષાએ અનિત્ય જડ અને દુઃખમય એવા આ સંસાર સાગરમાં ડુબી જઈને ઠેઠ નર્ક ધામમાં જઈ વસવાના મહા ભયમાંથી) તે અવસ્ય તરી જાય છે.

બીજાનું બુરૂં કરવા જતાં પોતાનું જ બુરૂં થાય છે.

તે સંબંધી ઉપર આવી ગયેલા વટેશ્વરનું દષ્ટાંત-નીચે પ્રમાણે—

વટેશ્વર નામના એક તાંત્રિકે તુલસીદાસજી ઉપર મારણ પ્રયોગ સાધી, કાલ ભૈરવને હઠપૂર્વક ગોસ્વામીજી પાસે મોકલ્યો, પણ હનુમાનજી જેવાને તેમનું રક્ષણ કરતા જોતાં જ તે ભયભીત થઇને પાછો ફર્યો; અને પછી ભીંતમાં મૂકી મારનારને પોતાને જ સામું વાગે તેવું જ થયું. ભૈરવે તે વટેશ્વર મિશ્રનો જ પ્રાણ લીધો.

જુગાર

ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહ્યું છે કે-જુગારીઓમાં જુગાર તે હું છું. તો તે જુગાર કયો. તે સંબંધી ખુલાસો—

જુગાર ખેલવો—કયા જીવોસે ? નહીં, નહીં, બલ્કિ પ્રભુસે છીપ કર ? નહીં, જાહીર તૌરપર લાખો દીપકોકે પ્રકાશમેં તાકી કહીં ગલતીકો જગહ ન રહે. લિજિયે પ્રભુ આગયે ખેલ શુરૂ કિજીયે. લેકિન આપ દાવ પર કયા લગાયંગે ઉનકે સાથ કોઇ મામુલી બાજી તો લગાઇ નહીં જા શકતી. કયા ધનસે ખેલે ? નહીં, ધન તો સબ

ઇન્હીંકા હૈ. શક્તિસે? વહતો મીલીહી વહાંસેહૈ. વિદ્યાસે? વહતો ઉસ જ્ઞાનકે સમુદ્રકી કોઈ નન્હીંસી બુંદ હૈ ફિર આખીર કરે કયા? કયા ખેલના છોડદે? નહીં, કૈસે પુરી હોગી? અચ્છા જો કુછભી તુમ્હારે પાસ તુમ્હારા હૈ, ઉસે દાવ પર લગાદો. પ્રભુ ઇસ બાતકા ખ્યાલ નહીં કરરેંગે કી વહ ચીજ છોટી હૈ, યા બડી. ઉન્હેંતો કુછ ખેલનાહૈ. હા યાદ આગઇ હમારે પાસ એક ચીજ હૈ, જિસસે હમ ખેલ શકતે હૈ, ઔર વહ હૈ. હમારા અપના આપ (મૈં, મેરા, ખુદી, અહંકાર) આઇયે તો ફિર ઈસિસે ખેલના શુરૂ કરે. ઉધર પ્રભુભી તો કહ રહે હૈ, કી હમભી તો વહી ચીજ દાવ પર લગાયંગે જો તુમને લગાઈ હૈ બસતો ફેસલા હો ગયા. દોનો તરફસે મૈ, મેરા દાવ પર લગ ચુકા. ઇધિર હમારા મૈ, મેરા, ઉધર પ્રભુકા મૈ, મેરા કયા અચ્છા દાવ હૈ. અચ્છા ખેલ શુરૂ કિજિયે. પ્રભુકો જલ્દી જાના હૈ લેકિન ખુબ યાદ આઇ હૈ તરહ ફાયદાહી ફાયદા હૈ. આખીર કયોં નહો બડે જો સામને બૈઠે હૈ યહ ઉન્હોંને કૃપાકા બહાના બનાયા હૈ. આખીર જીત હમારી હી હુઈ. ખેલ ખતમ કિજિયે કયોંકિ અગર હમ હાર ગયે તો હમેં ઉસકે પ્રેમકા હાર મિલા. ઇસ લિયેકી હાર મેં મૈ, મેરા ગયા મૈ, મેરા, ખુદી ઔર, અહંકાર ઉસે જાનેસે હી પ્રભુ મીલતે હૈ. ગોયા ઇસ હાર મેં જીત હી મીલી કયૌં કી અપના આપ ખોકર હારે પ્રભુ સે જા મીલે ઔર અગર કહીં ભાગ્યવશ જીત ગયે તો કહના હી કયા હૈ? પ્રભુ કો હી પાલીયાલ્દો હાલત મેં જિત હારે તો ભી ઓર ન હારો તો ભી! નહીં, સચ બાતતો યહ હૈ કી હમકી હારે કયોં કી અગર જીતે તો ભી હમ ન રહે ઔર અગર હારે તો ભી ગયે!

વાહ! વાહ! કૈસા સુંદર જુઆ હૈ. હારે તો ભી ઉનકે નજદિક હો ગયે, ઔર જિતે તો વે પાસ આ ગયે. મેરી પ્રભુ સે પ્રાર્થના હૈ, કીવે જલદી હી સંસાર કે જીવો કો સંસારીક ઔર પરમાર્થીક જીવન કા સુખ પ્રદાન કરે યહ સંસાર લક્ષ્મી સે બના ઉસકે બાદ

પ્રભુકા નામ પ્રગટ હુઆ ઔર પ્રભુકા નામ પહલે હી થા તો લક્ષ્મીને સંસાર બનાયા ગોયા યે એક હૈ ઉનકો મેરા પ્રણામ હૈ.

દૈનિક કલ્યાણ સૂત્ર

તા. ૧ ડિસેંબર, ગુરૂવાર—નિશ્ચય કરો. મૈ પ્રભુ કી દયાસે સદા પૂર્ણ કામ હું મુઝે કુછ નહીં ચાહીયે, મુઝે ચાહીયે કેવલ શ્રી ભગવાન સો ભગવાન નિત્ય મેરે સાથ હૈ. આત્મા રૂપસે ભગવાન હી મેરે અંતરમે સ્થિત હૈ. આત્મા ભગવાનકા હી સ્વરૂપ હૈ. મૈ આત્મા સે અભિન્ન હું ફીર મુઝે કયા ચાહીયે. મૈ શુદ્ધ હું, બુદ્ધ હું, નિરંજન હું, નિર્વિકાર હું, નિર્લેપ હું, નિષ્કામ હું, પૂર્ણ કામ હું.

તા. ૨ ડિસેંબર, શુક્રવાર—નિશ્ચય કરો—જગત કી સારી સ્ત્રિયોં માતા ભગવતી હૈ, સભા મેરી પૂજનિયા હૈ, મેરી સ્ત્રી ભી મેરી ભોગ્યા નહીં હૈ, કેવલ ધર્મરક્ષાર્થ સંતાન ઉત્પાદન કરનેકે લીયે હી સ્ત્રી કે સાથ મૈ સહવાસ કરતા હું. સ્ત્રી મેરી ભોગ્ય બુદ્ધિ નહીં હૈ, ભગવાન મેં મેરી રતિ હૈ. ઇસિ લિયે મુઝમે કામ ભાવના કભી નહીં. આસક્તી મૈ કભી કામ કે વશ મેં નહીં હો શક્તા, મેરી ઇંદ્રિયાં મેરે મન કે વશમેં હૈ. મન બુદ્ધિ કે વશમે હૈ. બુદ્ધિ આત્મા કે વશમેં હૈ. આત્મા મેરા સ્વરૂપહી હૈ. મૈ સબકો આજ્ઞા દેતા હુ, તુમ લોગ કામ કે વશ મત હોઓ. બસ અબ કામકા મુઝપર કોઈ અસર નહીં હો શક્ત.

તા. ૩ ડિસેંબર, શનિવાર—નિશ્ચય કરો. ક્રોધ તો દુસરે પર હોતા હૈ, જગતમેં દુસરા તો કોઇ હૈ હી નહીં. સભી અપને સ્વરૂપ હૈ. મુખ મેં જીભ ભી હૈ, ઔર દાંત ભી દોનોહી મેરે અંગ હૈ. કભી ભૂલ સે યદી જીભ દાંત સે દબકર કટ જાતી હૈ. તો કયા મૈ દાંત કો તોડ દેના ચાહતા હુ. જીભ કટી તો મુઝકો પીડા હુઈ, ઔર દાંતો મેં તકલીફ હોગી તો ભી મુઝકો હી પીડા હોગી. ફીર

મૈં કીસ પર કૈસે ક્રોધ કરૂં. દુસરે મૈં તો ક્ષમાકા ભંડાર હું મેરે અંદર અપાર શાંતિ ભરી હૈ. ક્રોધ કભી મેરે મનમેં આહી નહીં શકતા.

તા. ૪ ડીસેંબર, રવિવાર—નિશ્ચય કરો-લોભકી વસ્તુ તો એક શ્રી નારાયણ હૈ. જગતમેં નારાયણકો છોડકર જો કુછ હૈ, સભી વિનાશી હૈ, સભી ક્ષણભંગુર હૈ, ફીર મૈ કીસ ચીજકા લોભ કરૂં? ઔર લોભ તો વહાં હોતા હૈ, જહાં અતૃપ્તિ હોતી હૈ. મૈંતો નિત્ય તૃપ્ત હું. મુજમેં કહી અસંતોષ હૈ હી નહીં. મુઝે કીસી વસ્તુકી ચાહ યા પરવા હૈ હી નહીં ફીર મુજમેં લોભ કહાંસે આ શકતા હૈ.

તા. ૫ ડીસેંબર, સોમવાર—નિશ્ચય કરો-મૈ કીસસે મમતા કરૂં. દુનિયામેં મેરા કૌન હૈ? જિસ શરીરકો મૈ બહુત મેરા મેરા કહતા હું ઉસે ભી તો આખાર છોડનાહી પડેગા. મેરા હોતા તો મેરે સાથ ન ચલતા. જબ શરીર હી મેરા નહીં તબ શરીરકા સંબંધી પદાર્થ મેરા કૌન હૈ? ઔર આત્માકી દષ્ટિસે દેખતા હુ તો સભી જગહ મેરા આત્માહી ફૈલા હુઆ હૈ. ફીર સબકો છોડકર થોડેસે વ્યક્તિઓમે ઔર પ્રદાર્થોંમેં મેરાપન કૈસે કરૂ. મેરા તો બસ મૈંહી હુ મૈં હુ આત્મા જબ દુસરા કોઇ હૈ નહીં તબ મમતા કીસસે ઔર કૈસે કરૂં?

તા. ૬ ડીસેંબર, મંગળવાર—નિશ્ચય કરો-અહંકાર તો અજ્ઞાનમેં હોતા હૈ, અજ્ઞાન મુજકો છુ નહીં શકતા મૈં કુછભી નહીં હુ. જો કુછ હૈ, સો આત્મા હી હૈ-પરમાત્મા હી હૈ. જબ અલગ હુ હી નહીં તબ અમુક કર્મ મૈને કીયા મૈં યહ કરૂંગા યહ નહીં કરૂંગા ઐસા કહને ઔર શોચનેવાલા મૈ કોન?

તા. ૭ ડીસેંબર, બુધવાર—નિશ્ચય કરો-મૈં નિત્ય હી સૌમ્ય હું મુઝમેં કભી ક્રૂરતા યા નિર્દયતા આહી નહીં શકતી નિર્દય કીસકે સાથ હોઉં? જબ સભી મેરે પરમાત્માકે સ્વરૂપ હૈ. પરાયા કોઇ હૈ નહીં. તબ નિર્દય વ્યવહાર કરકે કીસે દુઃખ પહુંચાઉં? દુસરે

કો જો દુઃખ હોતા હૈ વહ મુજકોહી તો હોતા હૈ ફીર દુસરેકો દુઃખ દેનેકી ભાવના કરકે મૈ કૈસે સુખી હો શકતા હું ?

તા. ૮ ડીસેંબર, ગુરૂવાર—નિશ્ચય કરો–જો કુછ મેરે પાસ હૈ સબ શ્રી ભગવાનકા હૈ, નમૈં સાથ લાયા ન સાથ લે જાઉંગા. ફીર ઉસે ભગવાનકી સેવામેં કયોં ન લગાઉ ? જહાં કહાં દીન, દુઃખી, અનાથ અસહાય હૈ. વહી ઉનકે રૂપમેં શ્રી ભગવાનહી અપની ચીજોસે અપની સેવા કરાના ચાહતે હૈ. મેરા તો સૌભાગ્ય હૈ. જો શ્રીભગવાન મુઝકો ઈસ કામમેં નિયુક્ત કરતે હૈ. ફીર મૈં કયોં ન ભગવાનકી વસ્તુસે ભગવાનકી સેવા કરૂંગા ? કયોં ન ભગવાન કી ચીજ ભગવાનકો દેકર સુખી હોઉંગા !

તા. ૯ ડીસેંબર, શુક્રવાર—નિશ્ચય કરો–મૈં તો નિત્ય આનંદમય હુ, આનંદમય હી જનમ્યા હુ, આનંદમેંહી રહતા હુ, આનંદમેંહી રહુંગા, આનંદ કભી મુઝસે અલગ હોહી નહીં શકતા, દુઃખ, શોક, વિશાદ મેરે પાસ આહી નહીં શકતે ઉનકો મેરે હૃદયમેં કભી સ્થાન મીલહી નહીં શકતા.

તા. ૧૦ ડીસેંબર, શનીવાર—નિશ્ચય કરો—કોઈ મુઝે ગાલી દેતા હૈ મેરા અપમાન કરતા હૈ તો ઇસસે વસ્તુતઃ મેરા કુછભી બીગડ નહીં જાતા. પ્રશંસા કરતા હૈ, સમ્માન કરતા હૈ, તો મુઝે કુછ મીલ નહીં જાતા. ફીર મૈ કયોં દુઃખી સુખી હોઉં ?

તા. ૧૧ ડીસેંબર, રવિવાર—નિશ્ચય કરો–કીસી બીમારીસે મૈં બીમાર નહીં હોતા. મૃત્યુસે મૈ મરતા નહીં અપમાનસે મૈં અપમાનીત નહીં હોતા. નિંદામેં મેરી નિંદા નહીં હોતી. યહ સબ વિકાર તો નામરૂપ હૈ. મૈં તો ઇનકા દૃષ્ટા નિર્વિકાર આત્મા હુ. ફીર મૈ ઈન વિકારોસે પ્રભાવિત હોકર કયોં દુઃખસુખ માનું ? કયોં અપને આનંદ સ્વરૂપસે વિચલિત હોઉં ?

તા. ૧૨ ડિસેંબર, સોમવાર—નિશ્ચય કરો–મુઝે જો સુખ દુઃખ મીલતે હૈ, યે પૂર્વકૃત કર્મ કે ભોગ માત્ર હૈ. દુસરા તો કોઈ

ઈનમેં નીમીત માત્ર બનતા હૈ. ફીર કોઈ યદિ મેરે દુઃખમેં નીમીત બનતા હૈ તો મૈં ઉસસે દ્વેષ કયોં કરૂં? ઉસે અપના વૈરી કયોં માનું? વહ બેચારા તો નિમિત્ત માત્ર હૈ!

તા. ૧૩ ડિસેંબર, મંગળવાર—નિશ્ચય કરો–જીવન કર્મમય હૈ. કર્મ કરને કે લિયેહી મિલા હૈ. કર્મમેં આલસ્ય ઔર પ્રમાદ હી મૃત્યુ હૈ. કર્મ આત્માકા સ્વરૂપ નહીં હૈ. પરંતુ યદી ઠીક રાસ્તેસે કર્મ માર્ગ પર ચલા જાય તો આત્માપર જો અજ્ઞાનકા પડદા પડા હૈ વહ જલદીહી ફટ શકતા હૈ. કર્મ બુરા નહીં હૈ, બુરી હૈ કર્મ ફલમેં ઔર કર્મમેં આશક્તિ.

તા. ૧૪ ડિસેંબર, બુધવાર—નિશ્ચય કરો–અપમાન જીતા હુઆ હી મનહી અસલી વૈરી હૈ, ઈસી વૈરી પર વિજય પ્રાપ્ત કરની ચાહીયે.

તા. ૧૫ ડિસેંબર, ગુરૂવાર—નિશ્ચય કરો– સંસારમેં ઘૃણાકા પાત્ર કોઇ નહીં હૈ. યદી કોઇ ઘૃણાકા પાત્ર હૈ તો બસ વહ કેવલ અપના કુવિચાર, ઔર કુકર્મહી હૈ. અપનેકે કુવિચાર ઔર કુકર્મોસે ઘૃણા કરની ચાહિયે. સારે પાપ કુવિચારોસેહી ઉત્પન્ન હોતે હૈ. દુસરેમેં પાપ હો તો ભી વહ ઘૃણાકા પાત્ર નહીં હૈ. કયોંકી જબતક અપનેમેં પાપ હૈ, તબતક હમ ઉસસે ઘૃણા કરહી નહીં શકતે ઔર જબ હમ નિષ્પાપહી હો ગયે તો ઘૃણા વૃત્તિહી નષ્ટ હો ગઇ કયોંકી ઘૃણાભીતો એક પાપ હૈ. હાઁ પાપોસે બચનેકે લીયે અપને યા પરાયે પાપોસે ઘૃણા કરનેમેં આપત્તિ નહીં હૈ, પરંતુ ઘૃણા પાપોસે કરની હૈ. પાપીસે નહીં.

તા. ૧૬ ડિસેંબર, શુક્રવાર—નિશ્ચય કરો–**સારી અસફલતાકા કારણ હૈ, ત્યાગકા અભાવ,** જહાં વાસ્તવિક ભાવ હૈ; યહાં, **સચ્ચી સફલતા હૈં. સફલતામેં** દેર હોના **અસફલતા નહીં હૈ, સફલતાકે માર્ગ પર ન ચલનાહી અસફલતાહૈ.** ત્યાગ કરો **સફલતા મીલેગી.**

તા. ૧૭ ડિસેંબર, શનિવાર—નિશ્ચય કરો—શ્રદ્ધા, ૯૯ નિશ્ચય ઔર ઇંદ્રિય સંયમ હી સિદ્ધિકી કુંજી હૈ, જહાં ઇન તીનોકા અભાવ હૈ, વહાં સદા અસિદ્ધિ કેહી દર્શન હોતે હૈ, ઈનમેં ભી શ્રદ્ધા સબસે પ્રધાન હૈ.

તા. ૧૮ ડિસેંબર, રવિવાર—નિશ્ચય કરો—કીસીકી ઉન્નતિ દેખકર જલના અપનેકો વિનાશ કે પથ પર ચઢાના હૈ.

તા. ૧૯ ડિસેંબર, સોમવાર—નિશ્ચય કરો–કીસીકી દુઃખ ભરી હાલત દેખકર પ્રસન્ન હોના અપનેકો વિનાશ કે પથ પર ચઢાના હૈ.

તા. ૨૦ ડિસેંબર, મંગળવાર—નિશ્ચય કરો. કીસીકો પાપ પથમેં જાતે દેખકર ઉસે ઉત્સાહ દીલાના અપનેકો વિનાશકે પથ પર ચઢાના હૈ.

તા. ૨૧ ડિસેંબર, બુધવાર—નિશ્ચય કરો. કીસીકો ધર્મ કે પથપર ચલતે દેખકર ઉસે નિરૂત્સાહીત કરના અપનેકો વિનાશ કે પથપર ચઢાના હૈ.

તા. ૨૨ ડિસેંબર, ગુરૂવાર—નિશ્ચય કરો. ભગવાન તુમ્હારે ભારીસે ભારી દોષોકો ભી ક્ષમા કરદેંગે, યદી તુમ ઉનકે લિયે પશ્ચાતાપ કરોંગે, ઔર ભવિષ્યમેં વૈસે દોષોકો કરના છોડ દોંગે.

તા. ૨૩ ડિસેંબર, શુક્રવાર—નિશ્ચય કરો. ભગવાન સદા તુમ્હારે સાથ હૈ, તુમ્હારી અંદરબહારકી પ્રત્યેક ક્રિયા ઉનકે સામને હોતી હૈ. તુમ ઉનસે છીપા કર કુછભી નહીં કર શકતે. અતએવ વહી કરો જો ભગવાનકી પ્રસન્નતાકા હેતુ હો.

તા. ૨૪ ડિસેંબર, શનિવાર—નિશ્ચય કરો. ભગવાનકી– સબ જીવો પર પૂર્ણ દયા હૈ, તુમ ભી ઉન્હી જીવોમેં સે એક જીવ હો, અતએવ તુમ ભગવાનકી દયા કે પૂર્ણ અધિકારી હો. અપને ઇસિ અધિકારકા સદ્ ઉપયોગ કરકે લાભ ઉઠાઓ.

તા. ૨૫ ડિસેંબર, રવિવાર—નિશ્ચય કરો. ભગવાનકી કૃપા— ઉસી પર ફલતી હૈ, જો ઉસ કૃપાકો માનતા હૈ, તુમભી વિશ્વાસ કરોંગે— માનોગે. તો તુમ્હે ભી ભગવત્ કૃપાકા પ્રભાવ પ્રત્યક્ષ દીખ પડેગા.

તા. ૨૬ ડિસેંબર, સોમવાર—નિશ્ચય કરો. કીસી કારણસે- ભી ઘમંડ કરના બહુત બુરા હૈ. ભગવાન દર્પહારી હૈ. વે મદચૂર કરતે હી હૈ.

તા. ૨૭ ડિસેંબર, મંગળવાર—નિશ્ચય કરો. નમ્રતા ઔર વિનય ભગવાનકો બહુત પ્યારી હૈ.

તા. ૨૮ ડિસેંબર, બુધવાર—નિશ્ચય કરો. સરલતા ઔર દયાસે ભગવાન ખીંચતે હૈ.

તા. ૨૯ ડિસેંબર, ગુરૂવાર—નિશ્ચય કરો. પ્રેમ તો ભગવાન- કો ખીંચહી લાતા હૈ.

તા. ૩૦ ડિસેંબર, શુક્રવાર—નિશ્ચય કરો. પ્રાર્થનામેં બડા બલ હૈ. ભગવત્ પ્રાર્થનાસે અસંભવ સંભવ હો શક્તા હૈ.

તા. ૩૧ ડિસેંબર, શનિવાર—નિશ્ચય કરો. વિષય ચિંતનસે બઢકર કોઈ હાની નહીં હૈ. ઔર ભગવાનકે ચિંતનસે બઢકર ઔર કોઈ લાભ નહીં હૈ.

રામાયણમાંથી શિક્ષા ગ્રહણ કરવાની તે

૧. શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદ ઘન એક પરમાત્માહી સર્વત્ર વ્યાપ્ત હૈ, ઔર અખિલ વિશ્વ! એવં વિશ્વકી ઘટના એ ઉસીકા સ્વરૂપ ઔર લીલા હૈ. ૨. પરમાત્મા સમય સમય પર અવતાર ધારણ કર પ્રેમ દ્વારા સાધુઓકા ઔર દંડ દ્વારા દુષ્ટોકા ઉદ્ધાર કરનેકે લીયે લોક કલ્યાણર્થે લીલા કરતે હૈ. ૩. ભગવાનકી શરણાગતીહી ઉદ્ધારકા સર્વોત્તમ ઉપાય હૈ. ઉદાહરણ-**વિભીષણ.** ૪. સત્યહી પરમ ધર્મ હૈ, સત્ય કે લીયે ધન, પ્રાણ, ઐશ્વર્ય સભીકા સુખપૂર્વક ત્યાગ કર ના ચાહીયે. ઉદાહરણ **શ્રી રામ:** ૫. મનુષ્ય જીવનકા પરમધ્યેય

– પરમાત્માકી પ્રાપ્તિ કરના હૈ, ઔર વહ ભગવત શરણાગતીપૂર્વક–સંસારકે સમસ્ત કર્મ ઈશ્વરાર્થ ત્યાગ વૃત્તિસે ફલાશક્તિ શૂન્ય હોકર કરનેસે સફલ હો શકતા હૈ. ૬. વર્ણાશ્રમ ધર્મકા પાલન કરના પરમ કર્તવ્ય હૈ. ૭. માતાપિતાકી સેવા, પુત્રકા પ્રધાન ધર્મ હૈ. ઉદાહરણ **શ્રીરામ, શ્રીલક્ષ્મણકુમાર.** ૮. સ્ત્રીઓકે લિયે પતિવૃત પરમધર્મ હૈ. **શ્રી સીતાજી.** ૯. પુરૂષકે લિયે એક પત્નિવ્રત પાલન અતિ આવંશ્યક હૈ–**શ્રીરામ..** ૧૦. ભાઇઓકે લિયે સર્વસ્વ ત્યાગ કર ઉન્હે સુખ પહુંચાનેકી ચેષ્ટા કરના પરમ કર્તવ્ય હૈ–**શ્રીરામ, ભરત, લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્ન.** ૧૧. ધર્માત્મા રાજાકે લિયે પ્રાણ દેકર ભી ઉસકી સેવા કરના પ્રજાકા પ્રધાન કર્તવ્ય હૈ, વનગમન કે સમય અયોધ્યાકી પ્રજા–લંકાકે યુદ્ધમેં વાનરી પ્રજાકા આત્મ બલિદાન. ૧૨. અન્યાયી, અધર્મી રાજાકે અન્યાયકા કભી સમર્થન ન કરના ચાહિયે સગે ભાઈ હોને પરભી ઉસકે વિરૂદ્ધ ખડે હોના ઉચિત હૈ–**વિભીષણ.** ૧૩. પ્રજા રંજન કે લિયે પ્રાણપ્રિય વસ્તુકાભી ત્યાગ કરના રાજાકા પ્રધાન ધર્મ હૈ. **શ્રીરામજી દ્વારા સીતા ત્યાગ.** ૧૪. પ્રજા હીતકે લિયે યજ્ઞાદિ કર્મોમેં સર્વસ્વ દાન દે ડાલના ચાહિયે–**દશરથ ઔર શ્રીરામ.** ૧૫. ધર્મ પર અત્યાચાર ઔર સ્ત્રી જાતિ પર જુલ્મ કરનેકો બડેસે બડે શક્તિશાલી સમ્રાટકા વિનાશ હોજાતા હૈ–**રાવણ.** ૧૬. મિત્ર કે લિયે પ્રાણદે તક તૈયાર રહના તથા ઉસકે સભી કાર્ય કરના. **શ્રીરામ, સુગ્રીવ** ઔર **શ્રીરામ વિભિષણ.** ૧૭. નિષ્કામ સેવાભાવસે સદા સર્વદા ભગવાનકે દાસત્વમેં લગા રહના–**શ્રીહનુમાનજી.** ૧૮. સૌત કે પુત્રો પરભી પ્રેમ કરના–**કૌશલ્યા, સુમિત્રા.** ૧૯. પ્રતિજ્ઞા પાલન કે લિયે સગે ભાઇ તકકા ઉસકે પ્રતિ હૃદયમેં પૂર્ણ પ્રેમ રખતે ભી ત્યાગ કરદેના–**શ્રીરામકે દ્વારા લક્ષ્મણ ત્યાગ.** ૨૦. બ્રાહ્મણ સાધુઓકા સદા દાન માનસે સત્કાર કરના–**શ્રીરામ.** ૨૧. અવકાશકે સમય ભગવત્ ચર્ચા યા સત્ચિંતન કરના શ્રી રામ આદિ ભાઇકી વાતચિત. **૨૨.** ગુરૂ, માતા,

પિતા, બડેભાઈ આદિકે ચરણોમેં પ્રણામ કરના. ૨૩. પિતરોંકો શ્રદ્ધાપૂર્વક તર્પણ શ્રાદ્ધ કરના. ૨૪. અન્યાયકા સર્વદા ઔર સર્વથા પ્રતિવાદ કરના-**શ્રી લક્ષ્મણ.** ૨૫. ધર્મ પાલનકે લિયે બડેસે બડા કષ્ટ સહન કરના-**શ્રીરામ લક્ષ્મણ, સીતા** અને **ભરત.** ૨૬. દ્વિજ માત્રકો નિત્ય ઠીક સમય પર સંધ્યા કરની ચાહીયે. ૨૭. સદા નિર્ભય રહેના ચાહિયે-**શ્રીરામ, લક્ષ્મણ.** ૨૮. બહુ વિવાહ કભી નહીં કરના ચાહીયે-**શ્રીરામ.** ૨૯. સાધુ સંત મહાત્માઓંકે ધર્મ કાર્યકી રક્ષાકે લિયે સદા તૈયાર રહના-**શ્રીરામ, લક્ષ્મણ.** ૩૦. અપના બુરા કરને વાલાકી પ્રતિભી અચ્છા વર્તાવ કરના-**શ્રીરામકા** વર્તાવ **કૈકેયી** પ્રતિ **શ્રીવસિષ્ઠકા** વર્તાવ **વિશ્વામિત્ર** પ્રતિ. ૩૧. સ્રીકે લિયે પર પુરૂષકા કીસીભી અવસ્થામેં જાન બુજ કર સ્પર્શ નહીં કરના લંકામેં **સીતાને હનુમાનકી** પીઠ પર ચઢ કર જાના અસ્વીકાર કીયા. ૩૨. પુરૂષોંકો પરસ્રીકે અંગ નહીં દેખના ચાહિયે. **લક્ષ્મણજીને** વરસો સાથ રહને પર **સીતાકે** અંગ નહીં દેખે. ઈસિસે વે ઉનકે ગહને તક નહીં પહચાન શકે. ૩૩. સાધારણસે સાધારણ જીવકે સાથ પ્રેમ કરના ચાહિયે-**શ્રીરામ.** ૩૪. ભગવાનકે ચરણોંકા આશ્રય લેકર પ્રેમસે ઉસકી ચરણ રજ લેકર મસ્તક પર ધારણ કરનેસે જડભી ચૈતન્ય હો શક્તા હૈ-**અહલ્યા.** ૩૫. બડોંકે બીચમેં અનધિકાર નહીં બોલના. **શત્રુઘ્ન.** ૩૬. નાસ્તિકવાદ કીસીકા નહીં માનના-**શ્રીરામને જાબાલી** સરીખે ઋષિ ઔર પિતાકે મંત્રીકી બાત નહીં માની.

રામાયણ-પંચદશી

કર્મપ્રધાન—કર્મપ્રધાન વિશ્વ કરી રાખા, જોજસ કરૈ સો તબફલ ચાખા.
અહિંસા—પરમ ધરમ શ્રુતિ વિદિત અહિંસા, પરનિંદાસમ અધન ગિરીશા.
સત્ય—ધરમન દુસર સત્ય સમાના, અગમ નિગમ પુરાણ લખાનાં.
અસ્તેય બ્રહ્મચર્ય—જનની સમ જાનહી પરનારી,
ધન પરાય વિષતે વિષ ભારી.

સંતોષ—સરલ સુભાવ ન મન કુટીલાઈ, જથા લાભ સંતોષ સદાઇ.

ભક્ત-મુખ્ય લક્ષણ પરોપકાર—

રામ ભગત પરહિત નીરત પરદુઃખ દુખી દયાલ,
ભગત શિરોમની ભરતતેં જની દરપહુ સુરપાલ.
પરહીત બસ જિનકે મનમાંહી તીન કહે જગ દુર્લભ કછુ નાહી.

જીવાત્મા સ્વરૂપ—ઈશ્વર અંશ જીવ અવિનાશી,
ચેતન અમલ સહજ સુખરાશિ.

નામ મહાત્મ—સોઇ ભવતર કછુ સંશય નાહીં,
નામ પ્રતાપ પ્રગટ કલી માહી.

સર્વાર્પણ ઔર નિષ્કામ ભજન.

બચન, કર્મ, મન, મોરીગતિ, ભજન કરહી નિષ્કામ,
તીનકે હૃદય કમલમહં કરઉ સદા વિશ્રામ.

શરણાંગત ભક્તકી શ્રેષ્ટતા.

સૂનુ મુનિ તોહી કહઉ સહરોષા, ભજહી જે મોહીતજી સકલભરોસા
કરઉ સદા તીનકે રખવારી, જિમિ બાલ કહી રાખ મહતારી.

સતત્ સ્મરણ.

કહ હનુમંત વિપત્તિ પ્રભુ સોઈ, જબતબ સુમિરન ભજન ન હોઈ.

સંસાર ભગવાનમય.

સીયરામ મય સબ જગજાનિ, કરઉ પ્રણામ જોરી જુગપાની;
સો અનન્ય જાકે અસિમતિ ન ટરૈ હનુમંત,
મૈ સેવક સચરાચર રૂપ રાશિ ભગવંતે.

નિર્વાણ ત્યાગ.

અરથ ન ધરમ નકામ રૂચિ, ગતિ નચહું નિર્વાન,
જનમ જનમ રતિ રામપદ યહ બરદાનુ ન આન.
મોરે મન પ્રભુ અસ વિશ્વાસા, રામ તે અધિક રામકર દાસા;
ગુરૂ ગોવિંદ દોનુ ખડે કીસકુ લાગુ પાય.
બલિહારી ગુરૂ દેવકી, જિને ગોવિંદ દીયો બતાય,

રામકૃપા તવ દરશન ભયઉ, તવ પ્રસાદ મન સંશય ગયઉ.
સંત વિશુદ્ધ મિલહી પર તેહી, ચિતવહી રામકૃપા કરિ જેહી;
અબમોહી ભા ભરોસ હનુમંતા, બિનુ હરિકૃપા મિલહી નહી સંતા.
બિન સતસંગ વિવેક ન હોઇ, રામકૃપા બીન સુલભન સોઈ,
જે નર દેખે સઘળે હરિ, પૂર્ણ ભક્તિ તો તેણે કરી.

ભક્તિ કલપી એટલા માટ મેં જાણ્યું સુધા મારગ જશે, ને સર્વાવાસ હરિને જાણુશે, સર્વાવાસ જાણ્યા વિન રામ કહો કેનું થયું છે કામ.

રામમહા મંત્ર—રામે રમેતિ રમેતિ રમે રામે મનોરમે,
શહસ્ત્રનામ તત્ તુલ્યં રામ નામે વરાનને.

લક્ષ્મણુ અને નિષાદનો સંવાદ.

ચો. ૧–બોલે લષણુ મધુર મૃદુ બાનિ, જ્ઞાન વિરાગ, ભક્તિરસ સાનિ,
કૌન કાહુ દુઃખસુખ કર દાતા, નિજકૃત કર્મભોગ સબ ભ્રાતા.

અર્થ—આ વખતે લક્ષ્મણુજી જ્ઞાન વિરાગ અને ભક્તિના રસથી ભરપુર મીઠી તથા કોમળ વાણી બોલ્યા કે હે ભાઈ? સંસારમાં કોણુ કોને સુખ દુઃખ આપવાવાળું છે? સર્વ પોતપોતાનાં કરેલાં કર્મ ભોગવે છે.

ચો. ૨–યોગ વિયોગ ભોગ ભલમંદા, હિત અનહિત મધ્યમ ભ્રમફંદા,
જનમ મરણુ જહાં લગી જગ જાલુ, સંપતિ વિપત્તિ કર્મ અરૂકાલુ.

અર્થ—સંયોગ, વિયોગ, ભોગ, ભલાઇ, બુરાઈ તેમજ મિત્ર શત્રુ અને ઉદાસીન એ સર્વ અજ્ઞાનના ફંદ છે. જ્યાં સુધી જન્મ મરણુની જાળ છે ત્યાં સુધી સંપત્તિવિપત્તિ તથા કર્મ અને કાળપણુ છે.

ચો. ૩–ધરણી, ધામ, ધનપૂર પરિવારૂ, સ્વર્ગ, નરક જહાંલગી વહેવારૂ,
દેખિય સુનિય ગુણીયે મનમાંહી, મોહમૂલ પરમારથ નાહી.

અર્થ—વળી પૃથ્વી, મકાન, દ્રવ્ય, નગર કુટુંબ, સ્વર્ગ નર્કઆદિ વહેવારો છે, તે સર્વને જોવાથી, સાંભળવાથી તથા મન વડે વિચાર

કરવાથી માલુમ પડશે કે તે સર્વની જડ અજ્ઞાનમાં છે, પણ તેમાં પરમાર્થ કહેતાં મોક્ષ સાધન કાંઇ નથી.

દોહો–સ્વપ્ને હોઈ ભિખારી નૃપ, રંક નાકપતિ હોઈ,
જાગે લાભ ન હાનિ કછુ, તિમિ પ્રપંચ જિય જોઈ.

અર્થ—જેમ સ્વપ્નામાં રાજા ભિખારી તથા ભિખારી ઈંદ્ર થઈ જાય છે, અને જાગ્યા પછી કંઈ લાભ હાનિ દેખાતાં નથી તેવોજ સંસારના પ્રપંચને મનમાં સમજવો જોઈએ. (અર્થાત્ સંસારનાં સુખદુઃખો સ્વપ્નવત મિથ્યા છે.)

ચો. ૪–અસ વિચારી નહીં કિજિયે રોસુ, બાદીકાહુ નહીં દિજિયે દોસુ;
મોહ નિશા સબ સોવ નિહારા, દેખઈ સ્વપ્ન અનેક પ્રકારા.

અર્થ—આ પ્રમાણે વિચાર કરી ક્રોધ કરવો જોઈએ નહીં, તથા કોઈને વૃથા દોષ આપવો જોઇએ નહીં. સર્વ અજ્ઞાનરૂપી રાત્રીમાં સુવાવાળાં છે, અને તેઓ અનેક પ્રકારનાં સ્વપ્નાંને જુએ છે.

ચો. ૫–ઇહિ જગ જામિની જાગહી જોગી, પરમારથી પ્રપંચ વિયોગી;
જાનિય તબહી જીવ જગ જાગા, જબ સબ વિષયવિલાસ વિરાગા.

અર્થ—આ સંસારરૂપ રાત્રિમાં યોગીઓ જાગે છે, કે જે પરમાર્થી મોક્ષના અર્થી છે; તથા પ્રપંચ વિનાના છે. વળી આ જીવને સંસારમાં ત્યારે જ જાગૃત સમજવો જોઈએ કે, જ્યારે તેને વિષય ભોગમાં વૈરાગ્ય થાય.

ચો. ૬–હોઈ વિવેક મોહ ભ્રમ ભાગા, તબ રઘુવીર ચરણ અનુરાગા;
સખા પરમ પરમારથ એહુ, મનકરમ બચન રામપદ નેહુ.

અર્થ—(કારણ કે જ્યારે) જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે અજ્ઞાન તથા સંદેહ દૂર થાય છે, અને ત્યારે રામચંદ્રજીના ચરણમાં પ્રીતિ થાય છે. હે મિત્ર પરમ પરમાર્થ અર્થાત્ પરમતત્ત્વ એજ છે કે; મન, કર્મ અને વચનથી રામચંદ્રજીના ચરણોમાં પ્રીતિ થાય.

ચો. ૭–રામ બ્રહ્મ પરમારથ રૂપા, અબીગત અખીલ અનાદિ અનુપા;
સકલ વિકાર રહિત ગત ભેદા, કહી નિત નેતિ નિરૂપહી વેદા.

અર્થ—રામચંદ્રજી પરબ્રહ્મ તથા પરમમોક્ષ રૂપ છે. તેઓની ગતિ કોઇએ જાણી નથી, તેઓ અનુભવ આદિવડે પણ જોવામાં આવતા નથી. વળી તેઓ અનાદિ અને ઉપમા રહિત છે, તેમજ સર્વ વિકારોથી (જન્મ મરણ તેમજ સુખદુઃખ વગેરેથી રહિત) અને ભેદથી પર છે. તથા વેદો નેતિ કહી તેમનું નિરૂપણ કરે છે.

દોહા–ભક્ત ભૂમિ ભુસુર સુરભિ સુરહી લાગી કૃપાલુ;
કરત ચરિત ધરી મનુજતનુ સુનત મીટહી જગજાલુ ॥

અર્થ—ભકત, પૃથ્વી, બ્રાહ્મણ, ગાય તથા દેવતાઓના હિત માટે કૃપાનિધાન ભગવાન મનુષ્યનું શરીર ધારણ કરી લીલા કરે છે, તે લીલાઓને સાંભળવાથી સંસાર જાળનો નાશ થઈ જાય છે.

સેવાનો ધર્મ અતિશય કઠણ છે

ચુપ રહેવાથી મૂર્ખતા ગણાય છે, બહુ વાત કરનારો ઉન્મત અથવા બહુ બોલો કહેવાય છે. ક્ષમાશીલ હોય તેને બીકણ અથવા ડરકુ કહેવામાં આવે છે, અને જો સહનશીલ ન હોય તો તેને હલકો કહેવામાં આવે છે, જો હંમેશાં પાસે બેસી રહે છે, તો અવિવેકી કહેવામાં આવે છે; દૂરને દૂર રહેતો અભિમાની કહેવામાં આવે છે, આથી સેવકનો ધર્મ અતિશય કઠણ છે. કે જે ધર્મ યોગીઓથી પાળી શકાતો નથી.

મરેલાને મારવાથી મોટાઇ મળતી નથી

વામમાર્ગી, કામી, કંજુસ, મૂર્ખ, અતિશય દરિદ્રી, યશહીન, અતિશય બુઢ્ઢો, સદારોગી, હંમેશાં ક્રોધ કરવાવાળો, રામચંદ્રજીથી વિમુખ, વેદ તથા સત્ પુરૂષો સાથે વિરોધ કરવાવાળો, પોતાના શરીરનું પાલણુ કરનારો, નિંદા કરનારો તથા પાપની ખાણરૂપ આ

બધા જીવતા છતાં મડદા જેવા છે, આ વાત અંગદે રાવણુ પાસે વિષ્ટિ કરવા ગયો ત્યારે કહી છે.

સ્વર વિજ્ઞાન

વિશ્વપિતા વિધાતાને મનુષ્ય કે જન્મ કે સમય મેંહી દેહકેસાથ એક એસા આશ્ચાર્યજનક કૌશલ પૂર્ણુ અપૂર્વ ઉપાય રચદિયા હૈ, જિસ જાન લેને પદ સંસારીક વિષયાક કીસીભી કાર્ય મેં અસફલ-તાકા દુઃખ નહીં હો શક્તા.

કાયા નગર મધેતુ મારતઃ ક્ષિતિપાલકઃ ॥

દેહરૂપી નગરમેં વાયુ રાજા કે સમાન હૈ,–પ્રાણવાયુ નિઃશ્વાસ, ઔર પ્રશ્વાસ ઈન દો નામોસે પુકારા જાતા હૈ, વાયુ ગ્રહણુકા નામ નિઃશ્વાસ ઔર વાયુ કે પરિત્યાગ કરનેકા નામ પ્રશ્વાસ હૈ. જીવકે જન્મસે મૃત્યુકે અંતિમ ક્ષણુતક નિરંતર શ્વાસ પ્રશ્વાસકી ક્રિયા હોતી રહેતી હૈ–યહ નિઃશ્વાસ નાસિકા કે દોનો છેદોસે એક હી સમય એક સાથ સમાન રૂપસે નહીં ચલા કરતા, કભી ડાભી ઔર કભી જમણી પુટસે ચલતા હૈ—કભી કભી એકાદ ઘડી તક એક હી સમય દોનો નાસિકાસે સમાન ભાવસે શ્વાસ પ્રવાહીત હોતા હૈ—ડાભી નાસા પુટકે શ્વાસકો ઈડામેં ચલના, જમણી બાજુના શ્વાસને પીગલામેં ચલના, ઔર દોનો પુટોસે સમાન ચલને પર ઉસે સુષુ-મ્ણુામેં ચલના કહેતે હૈ. એક નાસા પુટકો દબાકર દુસરેકિ દ્વારા શ્વાસકો બહાર નિકાલને પર યહ સાફ માલુમ હો જાતાહૈકી એક નાસિકાસે સરલતા પૂર્વક શ્વાસ પ્રવાહ ચલ રહા હૈ. ઔર દુસરા નાસાપુટ માનો બંધ હૈ. ઉસસે દુસરી નાસિકા કી તરહ સર-લતાપૂર્વક બહાર નહીં નીકલતા–જિસ નાસિકાસે સરલતાપૂર્વક શ્વાસ બહાર નીકલતા હો, ઉસ સમય ઉસી નાસીકાકા શ્વાસ કહના ચાહિયે કિસ નાસીકાસે શ્વાસ બહાર નીકલ રહા હૈ, ઇસકો પાઠક ઉપરયુક્ત પ્રકારસે સમજ શકતે હૈ. પ્રતિદિન પ્રાતઃકાલ સૂર્યોદય કે સમયસે

અઢાઈ અઢાઇ ઘડીકે હિસાબસે એક એક નાસિકાસે શ્વાસ ચલતા હૈ. ક્રમશઃ અભ્યાસ હોને પર બહુત આસાનીસે માલુમ હોને લગતા હૈ.

ઔષધવિના રોગ નિવારણ ઉપાય

અનિયમિત ક્રિયાકે કારણ જિસ તરહ માનવ દેહમેં રોગ ઉત્પન્ન હોતે હૈ. ઉસી તરહ ઔષધકે વિનાહી ભીતરી ક્રિયાઓ કે દ્વારા નિરોગ હોને કે ઉપાય ભગવાન કે બનાયે હુએ હૈ. હમ લોગ ઉસ ભગવત પ્રદત્ત સહજ કૌશલકો નહીં જાનતે, ઈસી કારણ દીર્ઘ કાલ તક રોગકા દુઃખ ભોગ તે હૈ, તથા વ્યર્થહી વૈદ્ય ડૉકટરોકો ધન દેતે હૈ.

(૧) **જ્વર**—જ્વરકા આક્રમણ હોને પર અથવા આક્રમણ હોને કી આશંકા હોને પર જિસ નાસિકાસે શ્વાસ ચલતા હો ઉસ નાસિકાકો બંધ કર દેના ચાહીયે. જબ તક જ્વર ન ઉતરે ઔર શરીર સ્વસ્થ નહો જાય તબતક ઉસ નાસિકાકો બંધહી રખના ચાહિયે એસા કરનેસે દસ પંદ્રહ દિનોમેં ઉતરને વાલા જ્વર પાંચ સાત દિનોમેં ઉત્તર જાયગા.

નાસિકા બંધ કરવાનો ઉપાય—ચોખ્ખું રૂ લઇને બારીક કપડામાં લપેટી નાકમાં આવે એવી પોટલી કરી તેને શીવી લેવી. અને જે નાસિકા બંધ કરવી હોય તેમાં ઘાલવી.

(૨) **આંતરીય જ્વર માટે**—શ્વેત અપરાજિતા અથવા પલાશ (ખાખરા) કે પાન કુછ હાથસે મલકર કપડેસે લપેટ કર એક પોટલી બના લેની ચાહિયે ઔર જિસદિન તાવની વારી હોય ઉસદિન સવારમાંથી ઉસે સુંઘને લગના ચાહિયે. આંતરીયો તાવ બંધ થઇ જશે.

(૩) **શિરદર્દ**—શિરદર્દ હોને પર દોનો હાથોકી કોણી પર ધોતી કે કિનારે અથવા રસીસે ખૂબ કસ કર બાંધ દેના. ઇસસે પાંચ સાત મિનિટ મેં હી શિરદર્દ જાતા રહેગા–કોણીપર ઈતને જોરસે બાંધના

ચાહિયે કી હાથ મેં અત્યંત દર્દ માલુમ હો. શિરદર્દ અચ્છા હોતે હી બાંહે ખોલદેની ચાહિયે.

(૪) **આદ્દાશી**—કપાલકે મધ્યસે ડાબી યા જમણી બાજુ આધે કપાલ ઔર મસ્તક મેં અત્યંત પીડા માલુમ થાય છે. પ્રાયઃ યહ પીડા સૂર્યોદય કે સમય આરંભ થાય છે. ઔર દિન ચઢને કે સાથ સાથ યહભી બઢ જાતા હૈ. દો પ્રહર કે બાદ ઘટની શરૂ હોતી હૈ. ઔર સામ તક પ્રાયઃનહીં રહતી ઇસ રોગકા આક્રમણ હોને પર જિસ તરફને કપાલ મેં દર્દ હો ઉપરં લીખે અનુસાર ઉસી તરફકી કોણી કે ઉપર જોરસે રસી બાંધ દેના ચાહિયે થોડી હી દેર મેં દર્દ શાંત હો જાયગા—રોગ જાતા રહેગા. દુસરે દીન યદિ દર્દ શરૂ હોય ઔર રોજ એકહી નાસિકાસે શ્વાસ ચલતે સમય શરૂ હોતા હોતો શીરદર્દ માલુમ હોતેહી ઉસ નાસીકાકો બંધ કર દેના ચાહીયે ઔર હાથકોભી બાંધ રખના ચાહીયે અધ કપાલી શિર દર્દ મેં ઇસિ ક્રિયાસે હોને વાલે આશ્ચાર્યજનક ફલકો દેખ કર આપ ચકિત રહ જાયંગે.

(૫) **શિરઃપીડા**—શિરઃપીડાગ્રસ્ત રોગીકો પ્રાતઃકાલ શય્યાથી ઉઠતેહી નાસીકાસે શીતલજલ પીના ચાહીયે. ઇસિસે મસ્તિષ્ક શીતલ રહેગા. શીર ભારિ ન હોગા—ઔર શરદી નહીં લગેગી યહ ક્રિયા વિશેષ કઠીન ભી નહીં હૈ. એક વાસણમેં ઠંડા જલ ભરકર ઉસમેં નાક ડુબાકર ધીરે ધીરે ગલેકે ભીતર જલ ખીંચના ચાહિયે. ક્રમશઃ અભ્યા-સસે યહ ક્રિયા સહજ હોજાયગી શિરપીડા હોને પર ચિકિત્સક રોગીકે આરોગ્યકી આશા છોડ દેતા હૈ. રોગીકોભી ભીષણ કષ્ટ હોતા હૈ પરંતુ ઇસિ ઉપાયસે કામ લેને પર નિશ્ચયહી આશાતીત લાભ પહોંચેગા.

(૬) **ઉદરામય**—અજીર્ણાદિ ભોજન જલ પાન આદિ જબ જો કુછ ખાના હો વહ જમણી નાકસે શ્વાસ ચલતે સમય ખાના ચાહીયે પ્રતિદિન ઇસ નિયમસે અહાર કરનેસે વહ બહુત આસાનીસે પચ જાયગા ઔર કભી અજીર્ણ રોગ નહીં હોગા. જો લોગ ઇસિ રોગસે કષ્ટપા રહે હૈ વેભી યદી ઇસ નિયમકે અનુસાર રોજ ભોજન

કરે તો ખાઈ હુઈ ચીજ પચ જાયગી ઔર ધીરે ધીરે ઉનકા રોગ દૂર હો જાયગા ભોજનકે બાદ થોડી દેર ડાબા પાસે સોના ચાહિયે જિનને સમય ન હો ઉન્હે એસા ઉપાય કરના કી જિસસે ભોજનકે બાદ દસ પંદ્રહ મિનિટ તક જમણી નાસિકાસે શ્વાસ ચલે અર્થાત્ પૂર્વોક્ત નિયમ અનુસાર રૂઈ દ્વારા ડાબી નાસિકા બંધ કરવી. ભારે ભોજન હોને પર ભી નિયમસે શિઘ્ર પચ જાતા હૈ. સ્થિરતા કે સાથ બેઠ કર એક ટક નાભી મંડલમેં દૃષ્ટિ જમાકર નાભી કંદકા ધ્યાન કરનેસે સાત દિવસમાં ઉદરામય રોગ દૂર હો જાતા હૈ. શ્વાસ રોક કર નાભિકો ખીંચ કર નાભિકી ગ્રંથીકો એકસો વાર મેરૂ દંડસે મિલાનેસે આમાદિ ઉદરામય જનિત સબ તરહકી પીડાયે દૂર હો જાતી હૈ ઔર જઠરાગ્નિ તથા પાચનશક્તિ બઢ જાતી હૈ.

(૭) **પ્લીહા**—રાતકો બીછોને પર સોકર ઔર સવેરે સય્યા ત્યાગ કે સમય હાથ ઔર પગકો સીકોડ કર છોડ દેના ચાહિયે. કભી ડાબી બાજુ કભી જમણી બાજુ ટેઢા મેઢા શરીર કરકે સારે શરીરકો સીકોડના ઔર ફેલાના ચાહિયે. પ્રતિદિન ચાર પાંચ મિનિટ એસા કરનેસે પ્લીહા, તીલ્લી લીવર રોગ દૂર હો જાગયા સર્વદા ઇસકા અભ્યાસ કરનેસે પ્લીહા યકૃત રોગની પીડા નહીં ભોગની પડેગી.

(૮) **દંતરોગ**—પ્રતિદિન જેટલી વાર મળમૂત્રકા ત્યાગ કરો તેટલી વાર દાંતોની દોનો પંક્તિઓકો મીલા કર જરા જોરસે દબાયે રખો. જબતક મલ યા મૂત્ર નીકલતા રહે તબતક દાંતોસે દાંત મીલા કર ઈસ પ્રકાર દબાયે રહના ચાહિયે. દો ચાર દિન એસા કરનેસે કમજોર દાંતોકી જડ મજબૂત હો જાયગી સદા ઇસકા અભ્યાસ કરનેસે દંતમૂલ દૃઢ હો જાતા હૈ. ઔર દાંત દીર્ઘકાલ તક કામ દેતે હૈ. તથા દાંતોમે કીસી પ્રકારકી બીમારીકા ડર નહીં હોતા.

(૯) **સ્નાયવિક વેદના**—છાતી, પીઠ યા બગલમેં ચાહે જિસ સ્થાનમેં સ્નાયવિક વેદના યા અન્ય કિસી પ્રકારકી વેદના માલુમ હોતે હી જિસ નાસિકાસે શ્વાસ ચલતાહો ઉસે બંધ કર દેના ચાહિયે-દો ચાર મિનિટ બાદ અવશ્યહી વેદના શાંત હો જાયગા.

(૧૦) દમ-યા-શ્વાસ-રોગ—જબ દમનું જોર વધે તબ જિસ નાસિકાએ શ્વાસ ચલતા હો ઉસે બંધ કરકે દુસરી નાસિકાસે શ્વાસ ચલા દેના ચાહિયે, દસ પંદ્રહ મિનિટમેં જોર કમ હો જાયગા. પ્રતિદિન ઇસિ પ્રકાર કરનેસે મહીને ભરમે પીડા શાંત હો જાયગી. દિનસેં જિતને હી અધિક સમય તક યહ ક્રિયા કી જાયગી ઇતનાહી શિઘ્ર યહ રોગ દૂર હોગા, દમકે સમાન કષ્ટદાયક રોગ કોઈ નહીં, દમકા જોર હોને પર યહ ક્રિયા કરનેસે વિના કીસી દવાકે બીમારી અછી હો જાતી હૈ.

(૧૧) વાત રોગ—પ્રતિદિન ભોજનકે બાદ કાંશકીસે શિર બહાના ચાહિયે, કાંશકીના દાંતા સિર પર સ્પર્શ કરે એ પ્રમાણે ચલાની ચાહિયે ઉસકે બાદ વીરાસન લગાકર અર્થાત્ દોનો પૈર પીછેકી ઓર મોડકર ઉનકે ઉપર દબાકર પંદર મિનિટ બેઠના ચાહિયે, પ્રતિદિન દોનો સમય ભોજનકે બાદ ઇસ પ્રકાર બૈઠનેસે કિતનાભી પુરાણા વાત કયોં ન હો નિશ્ચય હો અછા હો જાયગા, ઇસ પ્રકાર બૈઠ કર પાન તંમાકુ ખાનેસે ભી કોઈ હજ નહી; અગર સ્વસ્થ આદમી ઇસિ નિયમકા પાલન કરે તો ઉસકે વાત રોગ હોનેકી કોઈ આશંકા નહીં રહેંગી. રબ્બરની કાંસકી નહીં ચલાના ચાહિયે.

(૧૨) નેત્રરોગ—પ્રતિદિન સવેરે ઉઠતે હી સબસે પહલે મુહમેં જેટલા પાણી ભરા જા શકે તેટલા ભરકર દુસરે જલસે આંખોકો ૨૦ વીસ વખત ઝપટ મારકર ધોના ચાહિયે. પ્રતિદિન દોનો સમય ભોજનકે બાદ હાથ મુંહ ધોતે સમય કમસે કમ સાત-વાર આંખોમેં ઝલકા ઝપટા દેના ચાહિયે. જેટલીવાર મુહમેં જલ પાઓ. તેટલીવાર આંખ ઔર મુઢાને ધોના મત ભૂલો—યે કુછ નિયમ નેત્રોકે લિયે લાભદાયક હૈ, ઇનસે દૃષ્ટિ શક્તિ સતેજ હોતી હૈ. ઔર આંખોમેં કોઇ બીમારી હોનેકી સંભાવના નહીં રહેતી, નેત્ર મનુષ્યકે પરમ ધન હૈ, અત એવ-પ્રતિદિન નિયમ પાલન કરનેમેં આલસ નહીં કરના ચાહિયે.

ગર્ભાધાન સંસ્કાર સંબંધી કાંઇક

ઋતુસે ચારદિનસે લેકર સોળવે દિન તક ગર્ભધારણકા સમય હૈ, ઋતુ સ્નાતા સ્ત્રીકો સૂર્યચંદ્રકે સંયોગ કાલમેં પૃથ્વીતત્ત્વ યા જલતત્ત્વ ઉદય હોને પર શંખાવલી ઔર ગાયનું દૂધ પાનકર સ્વામીકે ડાભાપાસે શયનકર સ્વામીસે પુત્રકી કામના પ્રગટ કરની ચાહિયે, સૂર્યનાડી ઓર ચંદ્રનાડીકો એકત્ર કર ગર્ભાધાન કરનેસે પુત્ર ઉત્પન્ન હોતાહૈ, સૂર્યચંદ્રકા સંયોગ કરકે અર્થાત્ રાત્રીકે સમય જબ પુરૂષકી સૂર્યનાડી ચલતી હો, ઓર ઉસી સમય યદિ સ્ત્રીકી ચંદ્રનાડી ચલતી હો, તબ ઉસ સમય ગર્ભાધાન કરના ચાહિયે, જિસ સમય સુપુમ્ણા નાડી ચલતી હો અથવા સૂર્યનાડી ચલતીહો, ઔર ઉસી સમય અગ્નિતત્ત્વકા ઉદય હોતો ઉસ સમય ઋતુરક્ષા હોનેપર વંધ્યાનારી ભી પુત્રવતી હોતીહૈ, જિસ સમય સુષુમ્ણાનાડી જમણી નાસીકાસે પ્રવાહીત હો, ઉસ સમય ગર્ભાધાન હોનેસે પુત્ર ઉત્પન્ન હોતા હૈ, પરંતુ વહ હિનાઙ ઔર કૃશ હોતા હૈ–સ્ત્રી પુરૂષકે યદિ એકહી નાકસે શ્વાસ ચલતા હોતો ગર્ભ નહીં રહતા, જલ તત્ત્વ ઉદય હોનેકે સમય ગર્ભાધાન કરનેસે, ઉસ ગર્ભસે જો સંતાન ઉત્પન્ન હોતેહૈ, વહ ધની, સુખ, ઔર ભોગી હોતા હૈ. ઔર ઈસકી કીર્તિ દિગદિગન્તમેં ફૈલતી હૈ, પૃથ્વીતત્ત્વકા ઉદય હોનેપર ગર્ભ રહનેપર સંતાન અતિધની સુખી ઔર સૌભાગ્યશાળી હોતાહૈ; પૃથ્વીતત્ત્વકે ઉદય કાલમેં ગર્ભ રહનેસે પુત્ર ઔર જલતત્ત્વકે ઉદયકાલમેં કન્યા પૈંદા હોતીહૈ, અગ્નિ, વાયુ, ઔર આકાશતત્ત્વકે ઉદયકાલમેં ગર્ભ રહનેપર ગર્ભપાત હો જાતા હૈ અથવા જન્મીને તુર્ત મરી જાય છે.

અગ્નિ બુઝાનેકા કૌશલ

હમારે દેશમેં પ્રતિ વર્ષ આગ લગનેસે ન માલુમ કિતને લોગોકા સર્વસ્વ સ્વાહા હો જાતાહૈ, નિમ્ન લીખીત ઉપાયસે બહુત આસાનીસે ઔર આશ્ચર્યજનક રીતીસે અગ્નિ બુઝાઈ જા શક્તી હૈ,

અગ્નિ લગનેપર જિસ ઔર ઉસકી ગતિ હો ઉસદિશામેં ખડાહોકર, જિસ નાસીકાસે નિશ્વાસ ચલતા હો ઉસ નાસીકાસે વાયુ ખીંચકર નાસીકાદ્વારા જલ પીના ચાહિયે—એક છોટા લોટામેં ચાહે જિસસે જલ મગાકર યહ કાર્ય કીયા જા શક્તા હૈ. ઉસકે બાદ સાત રતી જલ.

ઉત્તરસ્યાં ચદિગભાગે મારીચોનામ રાક્ષસઃ ।
તસ્ય મૂત્ર પુરીષાભ્યા હુતો વન્હિ સ્તમ્ભ સ્વાહા ॥

ઇસ મંત્રસે અભિમંત્રીત કરકે અગ્નિમેં ડાલદેના ચાહિયે યહ કાર્ય ન કરને પરભી કેવલ ઉપરયુક્ત ઉપાયસે હી બડા લાભ હોતાહૈ, બહુતવાર પ્રયોગ કરકે ઇસકા આશ્ચર્યજનક પ્રભાવ હમને દેખાહૈ, ઔર અનેકોકી ધનસંપત્તિકી રક્ષા થઈ છે.

રક્તશુદ્ધ કરનેકા કૌશલ

નિયમપૂર્વક નિત્ય શીતલી કુંભક કરનેસે કુછ દિનોમેં શરીરકા રક્તશુદ્ધ ઔર શરીર જ્યોતિયુક્ત હો જાતા હૈ, શીતલી કુંભકકા નિયમ ઇસિ પ્રકાર હૈ.

જીભદ્વારા વાયુકો ખીંચના ચાહિયે, અર્થાત્ દોનો હોઠોકો સીકોડ કર બહારની હવા ધીરે ધીરે ખીંચની ચાહિયે, ઇસિ પ્રકાર અપને દમભર હવા ખીંચકર મોઢું બંધ કરકે લાળ નીગલનેકી તરહ હવાકો ઉદરમેં ભરના ચાહિયે, ફીર ક્ષણભર ઉસ વાયુકો કુંભકદ્વારા ધારણ કર દોનો નાકોંસે ઉસે નીકાલ દેના ચાહિયે. ઇસ રીતિસે વાર વાર વાયુ ખીંચનેસે કુછ દીનમેં રક્તસાફ ઔર શરીર કામદેવકે સમાન કાંતીપૂર્ણ હોજાતા હૈ, સીતલી કુંભક કરનેસે અજીર્ણ તથા કફ પિતાદિ રોગ પૈદા નહીં હોતે, ચર્મરોગ આદિમેં રક્ત શુદ્ધિકે લિયે સાલસાકા વ્યવહાર ન કર ઉસકે બદલે ઇસ ક્રિયાકો કરકે દેખો, સાલસાકી અપેક્ષા શીઘ્ર ઔર સ્થાયી સુફલ પ્રાપ્ત હોતાહૈ. નિત્ય રાતદિનમેં કમસેકમ તીન ચારવાર પાંચ સાતમિનિટ સ્થિર ભાવસે બૈઠકર ઇસ પ્રકાર મોઢાસે વાયુ ખીંચના. ઔર નાસિકાસે

નીકાલના ચાહિયે, યહ ક્રિયા જેટલી અધિક કી જાયગી એટલીહી શિઘ્ર લાભ હોતા હૈ ઇસમેં સંદેહ નહીં. ઐસે, કુડા કર્કટસે ભરે, દુષિત વાયુસે પૂર્ણ સ્થાનમેં વૃક્ષકે નીચે મીટ્ટીકે તેલકા (ગ્યાસ-તેલકી બત્તી) જ્યાં જલતાહો ઐસે ઘરમેં ઔર જબ ભોજન પચા ન હો તબ યહ ક્રિયા નહીં કરની ચાહીયે. ઇસ બાતપર વિશેષ ધ્યાન રખના ચાહિયેકી વાયુ રેચનકે બાદ હાંફના ન પડે, વિશુદ્ધવાયુ પૂર્ણ સ્થાનમેં સ્થિર આસનસે બૈઠકર ધીરે ધીરે રેચક ઔર પૂરક કાર્ય કરના ચાહિયે. ઇસ પ્રક્રિયાસે કઠિન શૂલ વેદના તથા છાતી, પેટ આદિકી કોઇભી ભીતરી વેદના અવસ્યહી દૂર હોજાતી હૈ.

કુછ ઉપયોગી સુચનાઓ

(૧) રસ્તા ચલને પર યા કીસી પ્રકારકી મહેનતકા કાર્ય કરનેપર જબ શરીર બહુતહી થક જાય, અથવા ઉસ કારણસે ધાતુ ગરમ હો જાય તો કુછ દેર જમણા પાસે સો જાના ચાહિયે. ઇસિસે શિઘ્રહી થોડે સમયમેં થકાવટ દૂર હો જાયગી. ઔર શરીર સ્વસ્થ હો જાયગા–

(૨) કદી ધુપમેં બહાર જવું હોયતો રૂમાલ, ચાદરદ્વારા દોનો કાનોકો ઢાંક દેના, ઇસસે ધુપમેં ચલનેપર ધુપજનિત કોઈ દોષ શરીરકો સ્પર્શ નહીં કરેગા. ઔર ન શરીર ગરમ ઔર દુઃખી હોગા, કાન પૂરા ઢંકાઈ જાય એ પ્રેમાણે કપડું બાંધવું જેથી કાનને હવા ન લાગે.

(૩) પ્રતિદિન આધઘંટે પદ્માસનસે બૈઠકર દાંતોકી જડમેં જીભકા અગ્રભાગ દબા કર રખનેસે સબ તરહકી વ્યાધિયાં નષ્ટ હો જાતી હૈ.

(૪) લલાટકે ઉપર પૂર્ણચંદ્ર જ્યોતિકા ધ્યાન કરનેસે આયુ બઢતી હૈ, ઔર કુષ્ટાદિરોગ દૂર હોતે હૈ, સર્વદા દૃષ્ટિકે આગે પિત્તવર્ણ ઉજ્વલ જ્યોતિકા ધ્યાન કરનેસે વિના ઔષધ સબ તરહકે

રોગ અચ્છે હો જાતા હૈ, ઔર દેહ વૃદ્ધાવસ્થા કે લક્ષણોંસે રહિત હો જાતી હૈ, શિર ગરમ હોને યા ઘુમને પર મસ્તકમેં શ્વેતવર્ણ ચંદ્રકા ધ્યાન કરનેસે પાંચ સાત મિનિટમેં પ્રત્યક્ષ ફલ દિખાઇ દેતા હૈ.

(૫) પ્યાસસે વ્યાકુલ હોને પર એસા ધ્યાન કરનાકી જીભકે ઉપર કોઇ ખટી ચીજ રખ્ખી હુઇ હૈ, શરીર ગરમ હોનેપર ઠંડી ચીજકા ઔર શીતલ હોને પર ગરમ ચીજકા ધ્યાન કરના ચાહિયે.

(૬) પ્રતિદિન દોનો સમય સ્થિર આસનસે બૈઠકે નાભિકી ઔર એક ટક દેખતે હુએ નાભિમેં વાયુ ધારણ ઔર નાભી કંદકા ધ્યાન કરનેસે અગ્નિમાન્દ, અસાધ્ય અજીર્ણ ઔર પ્રબલ અતિસાર ઇત્યાદિ સબ પ્રકારકે ઉદરામય અવશ્ય આરોગ્ય હો જાતા હૈ, ઔર પરિપાક શક્તિ તથા જઠરાગ્નિ બઢ જાતી હૈ.

(૭) સવેરે નિંદ તુટનેપર જિસ નાસિકાસે શ્વાસ ચલંતા હો, ઉસ ઔરકા હાથ મુખપર રખકર શય્યાસે ઉઠને પર મનો કામના સિદ્ધ હોતી હૈ.

(૮) રક્ત માર્ગકી જડ હાથમેં બાંધ રખનેસે ભૂતપ્રેત આદિ જનિત સબ પ્રકારકે જ્વર નષ્ટ હોતે હૈ.

(૯) આમલી કે પૌંધેકો ઉખાડ કર ઉસકી જડ ગર્ભિણી કે સામને કે શિર કે બાલો મેં ઇસ તરહ બાંધદેની ચાહિયે કી જીસમેં ઉસ જડકી ગંધ ઉસકી નાકમેં જા શકે એસા કરનેસે ગર્ભિણી તુરંત સુખસે પ્રસવ કરેગી, પરંતુ પ્રસવ હોતેહી બાલો સહિત ઉસ જડકો કાતરસે કાટકર ફેંક દેના ચાહિયે, અન્યથા પ્રસુતિકો નાડી તક બહાર નીકલ આનેકી સંભાવના રહતી હૈ. જિસ સમય ગર્ભિણી કો પ્રસવકી વેદનાસે અત્યંત કષ્ટ હો ઉસ સમય ગભરાહટ છોડકર ઉસ ઉપાયસે કામ લેના ચાહિયે, શ્વેતપુનર્નવાકી જડકા ચૂર્ણ જનનેન્દ્રિયકે ભીતર દેનેસે ભી ગર્ભિણી શિઘ્ર સુખસે પ્રસવ કર શકતી હૈ.

(૧૦) જો દિનમેં ડાબી નાસીકાસે ઔર રાતમેં જમણી નાસીકાસે શ્વાસ લેતા હૈ ઉસકે શરીરમેં કોઈ પીડા નહીં હોતી, આલસ્ય

દૂર હોતા હૈ, ઔર દિનોદિન ચેતના બઢતી હૈ, દસ પંદ્રહદિન રૂઈ દ્વારા એસા અભ્યાસ કરનેસે પીછે આપને આપહી ઇસી નિયમસે શ્વાસ ચલને લગતા હૈ.

(૧૧) પ્રાતઃકાલ ઔર તીસરે પ્રહર કાગજી લીંબુકા પતા સુંઘનેસે પુરાના ઔર ભીતહી જ્વર છુટ જાતા હૈ.

(૧૨) પ્રતિદિન એકાગ્ર હોકર શ્વેત, કૃષ્ણ, ઔર રક્તવર્ણાદિકા ધ્યાન કરનેસે દેહ કે સમસ્ત વિકાર નષ્ટ હોતે હૈ, ઇસી કારણ બ્રહ્મા, વિશ્નુ, ઔર મહેશ્વર હિંદુઓકે નિત્ય ધ્યેય હૈ, બ્રાહ્મણ નિયમિત રૂપસે ત્રિકાલ સંધ્યા કરનેકે કારણ સર્વ રોગ વિમુક્ત હોકર સ્વસ્થ શરીર હોકર જીવન યાપન કરતે હૈ, દુઃખકી બાત હૈ કી આજકલ અધિકાંશ દ્વિજ સંધ્યાદિ કરકે અપને સમયકા અપવ્યય કરના નહીં ચાહતે, ઔર જો લોક કરતે હૈ વે ભી ઠીકઠીક કરના નહીં જાનતે, સંધ્યાકા ઉદ્દેશ દૂર રહ્યા, વે સંધ્યા ગાયત્રીકા અર્થતક નહી જાનતે, પ્રાણાયમ આદિ ભી વિધિપૂર્વક નહીં કીયે જાતે, સંધ્યા કે સંસ્કૃત વાક્યોકોં બસ પઢ જાનાભર જાનતેહૈ, ઇસકે સિવાય સંધ્યાદિ કે દ્વારા વે ક્યા કર રહે હૈ, ખાક, પથ્થર, શિર, પૈર કુછ ભી નહીં સમજતે હૈ, હમારા વિશ્વાસ હૈ કી ભાવ હૃદયગમ હુએ વિના ભક્તિ નહીં આસક્તી, સંધ્યા મેં પ્રાણાયામકી જો વિધિ લીખી હૈ ઉસમેં પ્રાણાયામકી ક્રિયા ઔર બ્રહ્મા વિશ્નુ તથા શિવ કે ધ્યાનમેં ક્રમશઃ લોહીત, કૃષ્ણ, ઔર શ્વેતવર્ણકા ધ્યાન—યે દો મુખ્ય ક્રિયાયે હોતી હૈ, ઈનમેસે પ્રત્યેક ક્રિયામેં ક્યા ક્યા ગુણ હૈ, ઇસે કોઈ નહીં જાનતા, ફીર ત્રિસંધ્યાકી ગાયત્રીકે ધ્યાનમેં ભી ઉન્હી વર્ણોકા ધ્યાન હોતા હૈ, હમલોગ આર્ય ઋષિઓંકી સંધ્યા પૂજાકા મહાન ઉદ્દેશ અપની સ્થૂલ બુદ્ધિ કે કારણ નહીં સમજને પર ભી અપની સૂક્ષ્મ બુદ્ધિકી મુન્સીયાના ચાલસે ઉન સબકો પાગલકા પ્રલાપ કહકર અસ્વિકાર કર બૈઠતેહી, નિશ્ચય જાનો હિંદુ દેવી દેવતાઓકી નાના મૂર્તિઆં, નાના વર્ણજો શાસ્ત્રમેં નિર્દિષ્ટ હૈ. વ્યર્થ નહીં હૈ. સ્વસ્થ શરીર—શરીર યદી સ્વસ્થ ન રહા

ઔર દીર્ઘ જીવી ન હુએ તો ન ધર્મ સાધન હોગા ઔર ન અર્થોપાર્જનહી હોગા, અસીમજ્ઞાન સંપન્ન આર્ય ઋષિઓને શરીર સ્વસ્થ રખને ઔર પરમાર્થ સાધન કરનેકે સહજ ઉપાય સ્વરૂપ દેવી દેવતાઓકે અનેકવર્ણોંકા નિર્દેશ કિયા હૈ, સંધ્યા ઉપાસના કે સમય શ્વેત, રક્ત, ઔર શ્યામાદિ વર્ણોંકા ધ્યાન કીયા જાતા હૈ. જિસસે વાયુ, પિત્ત, ઔર કફ ઇન તીન ધાતુઓંકા સામ્ય હોતા હૈ, ઔર શરીર સ્વસ્થ રહતા હૈ, ઇસી કારણ પ્રાચીન સમય કે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય કીતને અનિયમસે રહનેપર ભી સ્વસ્થ રહતેથે ઔર દીર્ઘજીવી હોતેથે, પ્રાઃતકાલ નિંદ તુટને પર શિર; સ્થિત શ્વેત કમલમેં શ્વેતવર્ણ ગુરૂદેવ ઔર રક્તવર્ણ ઉનકી શક્તિકા ધ્યાન કરનેકી વિધિ હૈ, ઇસસે શરીર કીતના સ્વસ્થ રહતા હૈ ઇસ બાતકો વિલાયતી બાબુ લોગ કયા સમજેંગે, જો હો, કોઇ યદિ બ્રહ્મા, વિશ્નુ, શિવમૂર્તિ અથવા ગુરૂ ઔર ઉનકી શક્તિકા ધ્યાન કરકે, પૌતલીક, જડો પાસક અથવા કુસંસ્કારાછન હોકર અંધ તમસમેં ગીરનેકે લિયે રાજી ન હો તો વહ નયી સભ્યતા કે અમલ—ધવલ યા લોકમેં રહ કરહી કમસેકમ શ્વેત, રક્ત, ઔર શ્યામ વર્ણકા ધ્યાન કરેગા તો વહભી આશાતીત લાભ ઉઠા શક્તા હૈ, વર્ણકા ધ્યાન કરનેસે તો વર્ણ ઔર કાલા હોગા નહીં, બલકી બિસ્કુટ, પાવ રોટી ખાનેવાલા જીર્ણ શીર્ણ વિવર્ણ શરીર સ્વર્ણ સદશ હો જાયગા, જોહો મૈં સબસે ઇસ બાતકી પરીક્ષા કરનેકી પ્રાર્થના કરતા હું.

(૧૩) પુરૂષકી જમણી નાસીકાસે ઔર સ્ત્રીકી ડાબી નાસીકાસે નિશ્વાસ ચલતે સમય દાંપત્ય સંભોગ સુખ ભોગના ચાહિયે, ઇસિસે દોનોકા શરીર ઠીક રહતા હૈ. ઔર દાંપત્ય પ્રેમ બઢતા હૈ.

(૧૪) સંભોગ કે બાદ સ્ત્રી પુરૂષ દોનોંકો જીભપર શીતલ જલ પી લેના ચાહીયે. ઇસિસે શરીર સ્વસ્થ રહતા હૈ.

(૧૫) પ્રતિદિન એક તોલા ઘીમાં આઠ દસ ગોળ મીર્ચ (મરીયાં કાળાં) તલ કર ઉસ ઘીકો પીલેનેસે રક્ત શુદ્ધ ઔર શરીર પુષ્ટ હોતા હૈ.

અહંકાર કે નાશકા ઉપાય–નમસ્કાર

અહંકાર દુર હોગા ઉસકે વિરોધી વસ્તુકા અવલંબન કરનેસે, અહંકારકા વિરોધી કયા હૈ? વહ હૈ નમસ્કાર મૈં મૈં કરનેકા નામ હૈ, અહંકાર, ઔર નમઃ નમઃ કરનેકા નામ હૈ નમસ્કાર, નમોનમઃ કરનેકા મતલબ હૈ, ન મમ યહી હૈ. નમઃ (વૈદિક વ્યાકરણકે અનુસાર મમ શબ્દકા અંતિમમ વિસર્ગમેં પરિણુત હો જાતા હૈ) અત એવ નમઃ નમઃના રૂપ હૈ. ન મમ ન મમ અર્થાત્ મેરા નહિં, મેરા નહિં, અનુરાગ મેં તલ્લિન હોકર ભક્ત ભગવાનકે ચરણોમેં સદા નમો નમઃ કીયા કરતા હૈ, મેરા મેરા કરકે ઉસકા મન જો જન્મ જન્માંતર મલીન હોતા આયા હૈ, વહ મન નમઃ નમઃ કરકે નિર્મલ હો જાતા હૈ, ભક્ત અનુરાગ કે શ્રોતમેં નમસ્કાર કરકે અહંકાર રૂપી પર્વતકો બહા દેતા હૈ, અહંકાર નાશ કરનેકે લીયે નમસ્કાર બ્રહ્માસ્ત્ર હૈ, જો ભગવત્ ચરણોમેં ઇસ પ્રકાર નમો નમઃ કરતા હૈ વહ મહા તપસ્યા કરતા હૈ, વહ મહા યોગાભ્યાસહી કરતા હૈ, જીવકો ઇસ નમો નમઃ કી શિક્ષા દેનેકે લિયે હી અનેક મંત્રોકે અંતમેં શાસ્ત્રોમેં નમઃ શબ્દકા વ્યવહાર કિયા ગયા હૈ; જૈસે શિવાય નમઃ રામાયનમઃ નારાયણાયનમઃ ઇત્યાદિ ઇન મંત્રોકે અર્થ પર જિતનાહી વિચાર કીયા જાતા હૈ, હૃદય ઉતનાહી ભક્તિ રસસે પૂર્ણ હોતા હૈ.

ચંદ્રની સોળકળાનાં નામ–સોમચક્ર

(૧) કૃપા, (૨) મૃદુતા, (૩) ધૈર્ય, (૪) વૈરાગ્ય, (૫) ધૃતિ, (૬) સંપત, (૭) હાસ્ય, (૮) રોમાંચ, (૯) વિષય, (૧૦) ધ્યાન, (૧૧) સુસ્થિરતા, (૧૨) ગાંભિર્ય, (૧૩) ઉદ્યમ, (૧૪) અક્ષોભ, (૧૫) ઔદાર્ય અને (૧૬) એકાગ્રતા.

આજ્ઞા ચક્ર કે નીચે તાલુ મુલમેં એક ગુપ્ત ચક્ર હૈ, યહ દ્વાદશ દલ યુક્ત રક્તવર્ણ પદ્મ કહા જાતા હૈ, ઇસ પદ્મમેં પંચ સૂક્ષ્મ ભૂતોકે પંચીકરણ દ્વારા પંચ સ્થૂલ ભૂતોકા ઉદ્ભાવન હોતા હૈ,

ઇસકે એક એક દલમેં ક્રમસે, શ્રદ્ધા, સંતોષ, સંભ્રમ, અપરાધ, દંભ, માન, સ્નેહ, શોક, ખેદ, શુદ્ધતા, અરતી ઔર ઉર્મિ એ બારહ વૃત્તિયાં ઉદ્‌ભવિત હોતી હૈ.

પ્રાણહી શરીર રૂપી પુરીમેં વસનેકે કારણ પુરૂષ કહા જાતા હૈ, પ્રાણહી વસુ, રૂદ્ર ઔર આદિત્ય ભેદોસે પ્રકટ હોતા હૈ. પ્રાણકી એક સંજ્ઞા અર્ક હૈ.

પ્રાણઅર્ક: ઇસ સ્થુલ દેહકો પ્રાણહી અર્ચનીય યા પૂજ્ય બનાતા હૈ, પ્રાણકે જાતેહી ઇસમેં તિરસ્કાર બુદ્ધિ ઉત્પન્ન હો જાતી હૈ. ઔર ઇસે ફેંક દીયા જાતા હૈ. ઇસિ કારણ પ્રાણકો અર્ક કહતે હૈ. પ્રાણહી અમૃત હૈ. **અમૃતમ્ વૈ પ્રાણ:**

ઇસિ મૃતપિંડકો અમૃત તત્ત્વસે સંયુક્ત રખનેવાલા પ્રાણહી હૈ, જો કુછભી જગતમેં વા શરીરમેં પ્રજ્ઞાન હૈ વહ પ્રાણહી હૈ, પ્રાણકી સત્તાસેહી મશકસે બ્રહ્મપર્યંત સબ ચૈતન્ય અનુસ્યુત હૈ. દો જાગનેવાલે દેવ=પ્રાણાપાન.

પ્રાણ ઔર ઋષિ

પ્રાણોકી સંજ્ઞા ઋષિભી હૈ અર્થાત્ સાત ઋષિહી સાત પ્રાણ હૈ, દો કાન ગૌતમ ઔર ભરદ્વાજ હૈ, દો આંખે વિશ્વામિત્ર ઔર જમદગ્નિ હૈ, દો નાસીકારંધ્ર વસિષ્ઠ ઔર કશ્યપ હૈ, વાક્ અત્રિ હૈ, યહ શિરદેવ કોષ હૈ, ઇસેહી સ્વર્ગ લોકભી કહતે હૈ સનાતન યોગ વિદ્યા પ્રાણવિદ્યાકાહી દુસરા નામ હૈ. પ્રાણકે ઋષિઓકા જ્ઞાનહી યોગ સંપ્રાપ્તિ હૈ. જો કુછભી જગતમેં બહાર ઔર ભીતર હૈ, કુછભી પ્રાણસે વ્યતિરિક્ત નહીં હૈ. પ્રાણ ઔર અપાનકો દેવતાઓંકા વૈદ કહા ગયા હૈ. યહી અશ્વિનીકુમાર હૈ. **રેતો વૈ પ્રાણ:**

ઇસ રેતકા શરીરમેં સમ્યક પાચનહી બ્રહ્મચર્ય હૈ; યહી પરમ તપ હૈ. ઇસ બ્રહ્મોદનકે પરિપકવ હોનેસે અમૃત તત્ત્વ ઉત્પન્ન હોતા હૈ.

જીવનમુક્તાકા નિશ્ચય

જીવન મુક્તાકા નિશ્ચય—વેદાંત શ્રવણકા ફલ, બંધ હોવૈ તો બંધકી નિવૃત્તિરૂપ મોક્ષ હોવૈ; બંધ નહીં માટે મોક્ષભી નહીં. અજ્ઞાન હોવૈ તો તાકા જ્ઞાનસેહી નાશ હોવૈ અજ્ઞાન હૈ નહીં માટે તાકા નાશક જ્ઞાનભી નહીં એમ જાણીને કર્તવ્યકુ તજૈ.

આત્મામેં બંધ નહીં માટે મોક્ષ નિમિત્ત ભી કર્તવ્ય નહી. એવી રીતે આત્માકુ નિત્ય મુક્ત જાણી કે જબ નિશ્ચલ હોવૈ (સબ કર્તવ્ય ત્યાગે) તબ નિશ્ચલ લહીયે. અક્રિય બ્રહ્મ સ્વરૂપ વિદેહ મોક્ષકુ પ્રાપ્ત હોવૈ.

જબ ઉત્તમ આચાર્ય મીલે તબ વેદાંત વાકયકા ઉપદેશ કરે, તીન વેદાંત વાકયકે શ્રવણસે ઐસા જ્ઞાન થાય છે.

જ્ઞાન બે પ્રકારનાં ૧ અપરોક્ષ, ૨ પરોક્ષ.

પરોક્ષ જ્ઞાન વિષયોમાં દોષ દૃષ્ટિથી થાય છે, તે જ્યાં સુધી વિષયોમાં દોષ દૃષ્ટિ હોય, ત્યાં સુધી વૈરાગ્ય રહે છે. દોષદૃષ્ટિ જાય છે તેની સંગાથે વૈરાગ્ય પણ જતો રહે છે.

અપરોક્ષ જ્ઞાન સર્વ ઠેકાણે પોતાવત જોવાથી થાય છે, એટલે સર્વ ઠેકાણે ચૈતન્ય આત્મા વિના દૃશ્ય પદાર્થ સર્વ મિથ્યા છે, એમ જે જોવું તે.

દોહો—પોતાનો દેહ આદ્ય દેઇને, મિથ્યા દેખે સર્વને;
ચૈતન્ય તો સઘળે સરખું, તો કોણ ધરે દેહ ગર્વને ॥

અર્થ—પોતાનો દેહ જેવો પંચભૂતનો છે, તેવો બ્રહ્માથી તે કીટપર્યંત પ્રાણી માત્રનો છે, એમ જાણીને ભેદ બુદ્ધિનો ત્યાગ કરવો.

ચોપાઈ

આતમ વિમુખ બુદ્ધિ જન જોઈ, ઇચ્છાતાહી વિષયકી હોઈ;
તાસુ ચંચલ બુદ્ધિબખાની, સુખ આભાસ હોઈ તબહાનિ. ૧

જબ અભિલષિત પદાર્થ પાવૈ તબ મતિ છન વિછેપ નસાવૈ;
તામૈ વહી આનંદ પ્રતિબિંબા પુનિ છનમેં બહુચાહ વિડંબા[1]. ૨
તાતૈ વહી થીરતાકીહાનિ સો આનંદ પ્રતિબિંબ નસાની;
વિષય સંગ આનંદ જો હોઈ બીન સતગુરૂ યહ લખે ન કોઇ. ૩

અર્થ—વિડંબા કહિયે આનંદકે પ્રતિબિંબકુ ઠગને વાલે આત્મ સ્વરૂપ આનંદકે પ્રતિબિંબકુ અનુભવ કરીકે પુરૂષકુ વિષયમાં આનંદ કી ભ્રાંતિ કહી હૈ, સો સૂકા હાડકાને ચાવીને અપને મસોડેકે રૂધિરકા આસ્વાદન કરી શ્વાનકુ હાડકામાં રૂધિરકી ભ્રાંતિ થાય છે તેની માફક આત્માથી વિમુખ જે પુરૂષની બુદ્ધિ છે, તેને વિષયની ઇચ્છા થાય છે. વિષયનું સાધન સ્ત્રી, પુત્ર, ધન ઈત્યાદિક; એ વિષયની ઇચ્છાથી ચંચળ રહે છે, એ ચંચળ બુદ્ધિમાં આત્મસ્વરૂપ આનંદકા પ્રતિબિંબ નહીં હોવે હૈ. જે વિષયની ઇચ્છા થઈ હોય, તે વિષય જો તેને પ્રાપ્ત થઈ જાય, તે વખત એ પુરૂષકી બુદ્ધિ ક્ષણ માત્ર થીર હોઇ કે અંતરમુખ બુદ્ધિકી વૃત્તિ થાય છે, તે અંતરમુખ બુદ્ધિ વિષે આત્માકા સ્વરૂપ જો આનંદ તેનું પ્રતિબિંબ થાય છે. તે આત્મસ્વરૂપ આનંદકે પ્રતિબિંબકુ અનુભવ કરીકે પુરૂષકુ ભ્રાંતિ થાય છે, જે મેરેકુ વિષયસે આનંદકા લાભ થયા, પરંતુ વિષયમાં આનંદ હૈ નહીં; જો વિષયમાં આનંદ હોય તો સુષુપ્તિ વખતે આનંદનું ભાન ન થવું જોઈએ, કારણકે સુષુપ્તિ વિષે કોઈ વિષયકા સંબંધ નથી.

દશ નામાપરાધ

દોહો—રામ રામ સબકો કહે, દશરિત કહે ન કોય ।
એકવાર દશરિત કહે; તો કોટી યજ્ઞ ફળ હોય ।।

અર્થ—દશ અપરાધનસે વિના રામ નામકુ કોઇ નહીં કહતા—અપરાધનાં નામ (૧) સત્પુરૂષકી નિંદા, (૨) અસાધુ પુરૂષ કે પાસ નામ કે મહિમાકી કથા, (૩) વિષ્ણુકા શિવસે ભેદ, (૪) શિવકા વિષ્ણુસે

૧. વિડંબા = વિટંબણા.

ભેદ, (૫) શ્રુતિવાક્યમેં અશ્રદ્ધા, (૬) શાસ્ત્ર વાક્યમેં અશ્રદ્ધા, (૭) ગુરૂવાક્યમેં અશ્રદ્ધા, (૮) નામ વિષે અર્થવાદકા (મહિમાકી સ્તુતિકા) ભ્રમ, (૯) અનેક પાપકાનાશક નામ મેરે પાસ છે, એ વિશ્વાસથી ખોટાં કર્મનાં આચરણ અને સારાં કર્મનો ત્યાગ. (૧૦) અન્યધર્મોસે (અન્યદેવન કે નામોસે) તુલ્યતા ભગવત નામ વિષે જાણવી. એ દશ શિવ ઔર વિષ્ણુ કે આપ વિષે નામાપરાધ છે.

જ્ઞાન મેળવવા બાબત એક દૃષ્ટાંત

એક ખેડુતનું નદી કિનારે ખેતર હતું, તેમાં જુવાર વાવેલી હોવાથી માળો ઘાલી તે જીવડાં ઉડાડતો હતો—એક દિવસ તે નદી કિનારે કોતરમાં મળ ત્યાગ કરવા ગયો. ત્યાંથી તેને એક હાંડી ભેખડ ઊખડી તેમાંથી હાથ આવી તેની અંદર લાલ પથ્થર ભરેલા હતા, તેને તે પથ્થર સમજીને તેનો ઉપયોગ જીવડાં ઉડાડવામાં કરવા લાગ્યો. એક દિવસ તેની સ્ત્રી તેના પુરૂષ માટે ખાવાનું લઈને આવી. તેની સાથે તેનો એક નાનો છોકરો આવ્યો હતો. તેને આ પથરા ગમ્યાથી રમવા સારૂ ઘેર લઈ ગયો. તે દહાડે તેના ઘરમાં મીઠું થઇ રહેલું તેથી તેમજ મીઠું લાવવા ઘરમાં બીજું સાધન નહો હોવાથી આ લાલ પથરો લઈ તે સ્ત્રી એક દુકાને ગઈ અને આ પથરો આપી મીઠું માગ્યું. એ વખતે આ દુકાન ઉપર એક ઝવેરી બેઠો હતો, તેણે આ લાલ પથરો જોયો તો તે પથરો પથ્થર નથી પણ હીરો છે—એમ તેની ખાત્રી થઈ એટલે તે દુકાનદાર પાસેથી તે પથરો લીધો અને તેને જે જોઈએ તે પોતાના નામે આપવાનું કહ્યું, અને તેના ઘરનું ઠામ ઠેકાણું પૂછી લીધું. ને તેજ વખતે તેણે તે બાઈને કહ્યું કે આ લાલ પથ્થર બદલ મારા ઘરમાં જેટલું ધન હશે તેટલું મોકલીશ, અને તે પ્રમાણે તેણે ધન મોકલ્યું પણ ખરૂં. આ ધનમાંથી બાઈએ થોડા જ દિવસમાં એક સરસ મકાન બંધાવી

દીધું, અને પુરૂષને ઘેર આવવા જણાવ્યું પણ તેણે કહ્યું જીવડાં જુવાર ખાઇ જાય. બાઈ તેને સમજાવી ઘેર લાવી. ઘેર મકાન દેખી પુરૂષ ચકિત થયો અને મકાન કેવી રીતે ને કયાંથી ધન લાવી બનાવ્યું તે પૂછતાં તેણે પેલા એક લાલ પથરાની કિંમતનું ધન મળ્યું તેમાંથી બંધાવ્યું. એટલે પુરૂષે આવા બીજા પથરા નાંખી દીધેલા તેથી પસ્તાવો કરવા લાગ્યો. કારણ કે તે નદીમાં પડવાથી હાથ આવે તેમ ન હોતા.

આતો એક દૃષ્ટાંત છે. તે ઉપરથી સિદ્ધાંત નીચે પ્રમાણે—

પુત્ર, કલત્ર, સુમિત્ર ચરિત્ર, ધરાધન ધામહૈ બંધનજીકો;
બારહીબાર વિષય ફલખાત, અઘાત ન જાત સુધારસ ફીકો,
આન અવસાન તજો અભિમાન, કહું સુનકાન ભજોસિયપીકો
પાય પરમપદ હાથ સોજાત ગઈ, સોગઈ અબરાખ રહીકો.

અર્થ—પુત્ર, સ્ત્રી, સારો ભાઇબંધ, ચારિત્ર, પૃથ્વી, ધન અને ધામ આ સૌ બંધનકારક છે—કારણ તેમાં રહી વારંવાર વિષય ભોગ ભોગવે છે, અને પરમપદ અમરતનો રસ ફીકો લાગે છે. મોત આવી પહોંચે ત્યાં સુધી અભિમાન તજતો નથી ને સીતારામને ભજવાનું કાને સાંભળતો નથી. તેથી મનુષ્ય જન્મ જે પરમપદ મેળવવા મળેલો તે શરીરરૂપી હાંડીમાં શ્વાસોશ્વાસરૂપી લાલો ભરેલી છે, તે વિષયરૂપ પક્ષીને ઉડાડવામાં ખોઈ નાંખે છે—પોતાનું કર્તવ્ય સમજતો નથી પણ પાછળથી પસ્તાવો કરે શું વળે માટે જે ઉંમર ગઈ તે ગઈ પણ જે રહી તેનો ઉપયોગ હરિસ્મરણમાં કરીલ્યો.

વિવાહના પ્રકાર

લગ્નના આઠ પ્રકાર છે તે નીચે મુજબઃ—

(૧) બ્રાહ્મ વિવાહ, (૨) દૈવ વિવાહ, (૩) આર્ષ, (૪) પ્રજાપત્ય, (૫) આસુર, (૬) ગાંધર્વ, (૭) રાક્ષસ, (૮) પૈશાચ.

(૧) **બ્રાહ્મ વિવાહ**—જે કન્યા દાતા, વિદ્વાન સારા ગુણવાળા યોગ્ય વરને યથા વિધિ પૂજા કરી ઘેર તેડાવી યથા શક્તિ કન્યાને વસ્ત્રાભૂષણ પહેરાવી સંકલ્પ કરી આપે તેથી જે પ્રજા ઉત્પન્ન થાય, ને દશ પૂર્વજો થઈ ગયેલા ને દશ થવાના છે તે, ને એકવીસમો પંડે એમ એકવીસ પેઢીને તારે છે.

(૨) **દૈવ વિવાહ**—શ્રોતયજ્ઞ એટલે સોમયાગ ચતુર્માસાદિ યજ્ઞમાં પ્રવિણ ઋત્વિગને શણગારેલી કન્યાનું દાન આપે તે.

(૩) **આર્ષ વિવાહ**—એક અથવા બે બળદ અને ગાય વર પાસેથી કિંમત તરીકે નહિં પણ કન્યાને માટે જ લઇ યથા વિધિ કન્યાદાન દે તે.

(૪) **પ્રજાપત્ય વિવાહ**—તમે બે સ્ત્રી પુરૂષ ભેળા ધર્મનું આચરણ કરજો. એમ કહી કન્યાદાન દેવું તે.

(૫) **આસુર વિવાહ**—કન્યાના બાપને નાણું આપી જે લગ્ન થાય છે તે.

(૬) **ગાંધર્વ વિવાહ**—વર અને કન્યા પરસ્પર પ્રીતિથી કામાસક્ત થઇ અનુરાગી સ્વયંવર કરે તે.

(૭) **રાક્ષસ વિવાહ**—કન્યાના પિતરાદિને મારી અથવા તેનાં અંગભંગ કરી પરાણે પરણે તે.

(૮) **પૈશાચ વિવાહ**—સુતેલી અને મદાદિકથી વિવ્હળ થઇ મા બાપથી છાની કન્યા પરણે તે.

ભોજન મૈથુનકી કથા કરત લુગાઈ લોક;
તાકી બાત ન કરત હૈ જિનકે વશ સબ ભોગ.

અર્થ—રામથી વૈર અને સીતાથી પ્રીતિ એવી રાવણની ભક્તિ ભોગનીજ ભક્તિથી પરિણામ મહા રોગોના સંજોગો થવાના.

લગ્ન વખતની પ્રતિજ્ઞાએ

વર—હે વરાનને! હું ઐશ્વર્ય સુસંતાનાદિ સૌભાગ્યને માટે તારો હાથ ગ્રહણ કરૂં છું, તું મુજ (પતિ) સાથે જરા અવસ્થા સુધી સુખપૂર્વક રહે. સકલ ઐશ્વર્યયુક્ત, ન્યાયકારી સર્વ જગતની ઉત્પત્તિ કરનાર અને જગતને ધારણ કરનાર પરમાત્માએ તેમ આ સર્વ યજ્ઞ મંડપમાં બેઠેલા સભ્યો તને ગૃહસ્થાશ્રમના અનુષ્ઠાનને માટે મને અર્પણ કરે છે. આજથી આપણે બન્ને એકબીજાના હાથમાં અર્પણ કરાઈ ચુક્યાં છીએ, અને તેથી એકબીજા પ્રતિ કદીપણ અપ્રિય આચરણ નહીં કરીએ. હે પ્રિયે! ઐશ્વર્યયુક્ત હું તમારા હાથને ગ્રહણ કરૂં છું, તથા ધર્મયુક્ત માર્ગનો પ્રેરક હું તમારા હાથને ગ્રહણ કરી ચુકયો છું. તમે ધર્મથી મારાં પત્નિ છો અને હું ધર્મથી તમારો ગૃહપતિ છું. આપણ બન્ને મળીને ઘરનાં કાર્યોની સિદ્ધિ કરીશું. હે કન્યે! સર્વ જગતના પાવન કરવાવાળા પરમાત્માએ તમોને મને અર્પણ કર્યાં છે. તમો જગત્ ભરમાં મારી પોષણ કરવા યોગ્ય પત્નિ હો. હે પ્રજાવતી! તમો મારી સાથે સો શરદ ઋતુ એટલે સો વર્ષ સુધી સુખપૂર્વક જીવન ધારણ કરો.

હે કલ્યાણકારિ! જેમ મનથી કુળની વૃદ્ધિને દેખતો હું આ તમારા રૂપને પ્રીતિથી પ્રાપ્ત થાઉં છું, તેમ તમો પણ મારી સાથે પ્રેમથી મળી જઈને અનુકૂળ વ્યવહારને પ્રાપ્ત થાઓ. મનથી હું કોઈ વાતને નહીં છુપાવું. તેમ કોઇપણ પદાર્થનો ચોરીથી ભોગ પણ નહિં કરૂં. પુરૂષાર્થે થાકયા છતાં ઉત્કૃષ્ટ વ્યવહારમાં વિઘ્નરૂપ દૂર્વ્યસનની પુરૂષના બંધનોને દૂર કરતો રહીશ. એજ પ્રમાણે તમે પણ વર્ત્યા કરો. તમે પૃથ્વીની સમાન ગૃહસ્થાશ્રમના ગર્ભાદિ વ્યવહારોને ધારણ કરનારાં છો અને હું સૂર્યના સમાન છું. આપણ બન્ને પ્રસન્નતાપૂર્વક લગ્ન કરીયે અને ઉત્તમ પ્રજાને ઉત્પન્ન કરીયે. બહુ પુત્રોને પ્રાપ્ત કરીયે કે જે પુત્રો જરા અવસ્થાના અંત સુધી જીવિત રહે.

આપણુ બન્ને એક બીજાથી પ્રસન્ન અને એક બીજામાં રૂચિયુક્ત રહીયે. ઉત્તમ પ્રકારથી મનન કરતાં કરતાં સો વર્ષ પર્યંત આનંદથી જીવતાં રહીયે અને સો વર્ષ સુધી પ્રિય વચનોને સાંભળતાં રહીયે.

હે દેવિ આ પત્થરની ઉપર ચઢો અને ધર્મ કાર્ય વગેરેમાં એ પત્થરની માફક તમો દૃઢ રહો. વળી કલહ કરનારને દબાવીને સ્થિર રહો.

કન્યા—ન્યાયકારી નિયંતા અગ્નિસ્વરૂપ પૂજનિય ઇશ્વરની હું પૂજા કરૂં છું. તે ન્યાયકારી પરમાત્મા અમને અમારા પિતાના કુળમાંથી છોડાવે પરંતુ પતિના સહવાસમાંથી કદાપિ ન છોડાવે. મારા પતિ લાંબી જીંદગીવાળા થાઓ, અને મારા કુટુંબનાં મનુષ્યો ધનધાન્યથી સુખી થાઓ. હે પતિ! મારો અને તમારો પરસ્પર અનુરાગ હો, અને તેમાં પૂજનિય પરમાત્મા આપણુને સહાય કરો.

વર—દશ્યમાન સર્વ પૃથ્વી આદિની જે તને સ્થૂળ સૃષ્ટિની પૂર્વ કારણરૂપથી વિદ્યમાન ઉત્પાદન કરનારી વિદ્વાન લોકો કહે છે. જે તારામાંથી પૃથ્વી આદિ ઉત્પન્ન થયાં છે, અને વળી આ સર્વ જગત્ તારામાં ઉત્પન્ન થઇને વિદ્યમાન જણાય છે. હું આજથી તારા તરફ ગુણ પ્રભાવ સ્તુતિનું ગાન કર્યા કરીશ કે જે કથન સાંભળવાથી સ્ત્રીઓને માટે ઘણી કીર્તિ આપનારૂં છે. આ કન્યા પિતા, ભ્રાતા આદિને છોડીને પતિના ગૃહ સંબંધી દીક્ષાનો સ્વીકાર કરી ચૂકી છે. તે મુજ (પતિ) સાથે સર્વદા રહે, કે જેથી અમો બન્ને મળીને વેગવાળી ધારાઓની સમાન એટલે જેમ જળનો પ્રવાહ પોતાની સામે આવનાર તૃણાદિને દબાવીને આગળ વહે છે તેમ અમારા કામાદિ શત્રુઓને દબાવીને અમે આગળ વધીએ.

હે વરાનને! જે પ્રમાણે સૂર્યની કાંતિ અથવા વિજળી સૂર્યલોક અથવા પૃથ્વી આદિમાં નિશ્ચળ છે, જે પ્રમાણે પૃથ્વી પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર છે અને જે પ્રમાણે આવિશ્વનો પ્રવાહ સ્થિર છે; તે પ્રમાણે તું મારી સ્ત્રી પતિ કુળમાં સદા સ્થિર રહે.

કન્યા—હે સ્વામિન્! જે પ્રમાણે આપ મારી પાસે દૃઢ સંકલ્પ કરીને સ્થિર રહો છો અથવા હું આપને સ્થિર દૃઢ જોઉં છું; તે પ્રમાણે સદાય મારી સાથે આપ દૃઢ રહેજો; કેમકે મારા મનને અનુકૂળ આપને પરમાત્માએ અર્પણ કરેલા છે. તેથી મુજ (પત્નિની) સાથે ઉત્તમ પ્રજા ઉત્પન્ન કરતાં થકી સો વર્ષ પર્યંત જીવન ધારણ કરો.

વર—હે કન્યે! મારા પિતા કે જે તમારા સસરા થાય તેમના ઉપર પ્રભાવ પડે એવી રીતથી તેજસ્વી થાઓ, મારી માતા કે જે તમારી સાસુ થાય, તેમની સાથે પ્રીતિથી વર્તી, તેમની આજ્ઞામાં વિશેષ તેજસ્વી બનો, મારી બેન કે જે તમારી નણંદ થાય તેમની સાથે યોગ્ય વર્તાવ રાખીને પ્રભાવશાળી બનો અને મારા ભાઈ જે તમારા જેઠ કે દિયર થાય તેમની સાથે વિરોધ કર્યા સિવાય પ્રીતિ સંપાદન કરો.

છેવટે પ્રભુ—સ્ત્રી પુરૂષને આજ્ઞા આપે છે કે—હે વિર્યવાન! પરમ ઐશ્વર્યયુક્ત આ કન્યાના સ્વામિન્! તું આ કન્યાને ઉત્તમ પુત્રયુક્ત અને સૌભાગ્યશાળી બનાવ. આ પત્નિથી વધુમાં વધુ દસ સંતાન ઉત્પન્ન કર. હે સ્ત્રી તું પણ દસ સંતાનને પ્રાપ્ત કરી અગીઆરમા તરીકે પતિમાંજ સંતોષ રાખ.

ચર્પટ પઞ્જરીકા સ્તોત્રમ્

શ્રી ગણેશાય નમઃ

દિનમપિ રજની સાયં પ્રાતઃ શિશિર વસંતૌ પુનરાયાતઃ,
કાલઃ ક્રીડતી ગચ્છત્યા યુક્ત, તદપિ ન મુઞ્ચત્યાશા વાયુઃ ૧
ભજગોવિંદં ભજગોવિંદં ભજગોવિંદં મૂઢમતે.
પ્રાપ્તે સન્નિહિતે મરણે નહિ નહિ રક્ષતિ ડુકૃઞ કરણે (ધ્રુવપદં)
અગ્રે વન્હિ પૃષ્ટે ભાનુ રાત્રૌ ચુમ્બુક સમર્પિત જાનુઃ,
કરતલ ભિક્ષા તરૂતલવાસ; તદપિન મુઞ્ચત્યાશા પાશઃ ભજગો૦ ૨
યાવદ્વિતોપાર્જન સક્ત સ્તાવન્નિજ પરિવારો રક્તઃ;
પશ્ચાદ્ધાવતિ જર્જર દેહે વાર્તા પૃચ્છતિ કોડપિ ન ગેહે. ભજગો૦ ૩

જટિલો મુણ્ડી લુંચિત કેશઃ કાશાયામ્બર બહુ કૃતવેશઃ,
પશ્યન્નપિ ચન પશ્યતિ મુઢ, ઉદર નિમિતં બહુ કૃતવેશઃ ભજ૦ ૪
ભગવદ્ગીતા કિંચિદ્ધીતા ગંગાજલ લવ કણિકા પિતા,
સકૃદપિ યશ મુરારિ સમર્ચા તસ્યયમઃ કિં કુરૂતે ચર્ચામ્. ભજ૦ ૫
અંગં ગલિતં પલિતં મુણ્ડં દશન વિહિનં જાતં તુંડં,
વૃદ્ધો યાતિ ગૃહિત્વા દંડં તદપિન મુઞ્ચત્યાશાપિંડં ભજગો૦ ૬
બાલસ્તાવત્ક્રીડા સક્ત સ્તરૂણા તાવત્તરૂણી રક્તઃ,
વૃદ્ધસ્તાવચ્ચિંતામગ્નઃ પરે બ્રહ્મણિ કોઽપિ ન લગ્નઃ ભજગો૦ ૭
પુનરપિજનનં પુનરપિ મરણં પુનરપિ જનનિં જઠરે શયનં,
યહ સંસારે ભત્ર દુસ્તારે કૃપયાઽપારે પાહિ મુરારે. ભજગો૦ ૮
પુનરપિ રજનિ પુનરપિ દિવસઃ પુનરપિપક્ષઃ પુનરપિ માસઃ,
પુનરપ્યયનં પુનરપિ વર્ષં તદપિ ન મુઞ્ચત્યાશામર્શં. ભજગો૦ ૯
વયસિગતે કઃ કામવિકારઃ સુષ્કે નીરે કઃ કાસારઃ,
નષ્ટે દ્રવ્યે કઃ પરિવારો જ્ઞાતે તત્ત્વે કઃ સંસાર. ભજગો૦ ૧૦
નારી સ્તનભર નાભિ નિવેશં મિથ્યા માયા મોહાવેશં,
એતન્માંસ વસાદિવિકારં મનસિવિચારય વારંવારમ્. ભજગો૦ ૧૧
કસ્ત્વં કોઽહં કુતઆયાતઃ કામે જનની કોમે તાતઃ,
ઇતિ પરિભાવય સર્વં સારં વિશ્વંત્યકત્વા સ્વપ્નવિચારં. ભજ૦ ૧૨
ગેયં ગીતા નામ સહસ્રં ધ્યેયં શ્રીપતિરૂપ મજસ્રં,
નેયં સજ્જન સંગે ચિત્તં દેયં દીનજનાય ચ વિત્તં. ભજ૦ ૧૩
યાવત્ જીવો નિવસતિ દેહે કુશલં તાવત્પૃચ્છતિ ગેહે,
ગતવતિ વાયૌ દેહાપાયે ભાર્યા બિભ્યસ્તિ તસ્મિન કાયે. ભજ૦ ૧૪
સુખતઃ ક્રિયતે રામાભોગઃ પશ્ચાદ્ધન્ત શરીરે રોગઃ,
યદ્યપિ લોકેમરણં શરણં તદપિ ન મુઞ્ચતિ પાપાચરણં. ભજ૦ ૧૫
રત્થ્યાચર્પટ વિરચિત કન્થઃ પુણ્યા પુણ્ય વિવર્જિત પંથઃ,
નાહં નત્વં નાયં લોકસ્તદપિકિમર્થં ક્રિયતે શોકઃ. ભજ૦ ૧૬

કુરૂતે ગંગા સાગર ગમનં વ્રત પરિપાલન મથવા દાનં,
જ્ઞાન વિહીને સર્વં મનેન મુક્તિર્નભવતિ જન્મ શતેન. ભજ૦ ૧૭

ટીપ—જ્યાં ડ જેવું ચિન્હ હોય ત્યાં અ વાંચવો. સંધિના નિયમના આધારે આવું ડ ચિન્હ થાય છે.

શ્રી ગણેશાય નમઃ **કાશીપંચક**

મનોનિવૃત્તિઃ પરમોપશાંતિઃ સાતીર્થવર્યા મણિકર્ણિકાચ,
જ્ઞાનપ્રવાહા વિમલાદિગંગા, સાકાશીકાહં નિજ બોધરૂપા. ૧
યસ્યામિદં કલ્પિત મિંદ્ર જાલં, ચરાચરંભાતિ મનોવિલાસં,
સચ્ચિત્સુખૈકા પરમાત્મરૂપા, સાકાશીકાહં......... ૨
કોશેષુ પઞ્ચસ્વધીરાજમાના, બુદ્ધિર્ભવાની પ્રતિદેહ ગેહં,
સાક્ષી શિવઃ સર્વગણોન્તરાત્મા, સાકાશીકાહં......... ૩
કાસ્યાંહી કાસ્યતે કાશી કાશી સર્વ પ્રકાશીકા,
સાકાશી વિદિતા યેનતેન પ્રાપ્તાહી કાશીકા......... ૪
કાશીક્ષેત્રં શરીરં, ત્રિભુવનજનની વ્યાપિની, જ્ઞાનગંગા ભક્તિઃ
શ્રદ્ધા ગયેહં નિજ ગુરૂચરણ ધ્યાન યોગઃ પ્રયાગઃ
વિશ્વેશોડયં તુર્યઃ સકલ જનમનઃ સાક્ષી ભૂતોડતંરાત્મા,
દેહે સર્વં મદીયે યદિ વસતિ પુનસ્તીર્થમન્યત્કિમસ્તિ.... ૫

શ્રી ગણેશાયનમઃ **નિર્વાણષટકમ્**

મનો બુદ્ધહંકાર ચિત્તાની નાહં, નચ શ્રોત્ર જિવ્હે નચ ઘ્રાણ નેત્રે;
નચ વ્યોમ ભૂમિર્ન તેજો ન વાયુ, શ્ચિદાનંદરૂપઃ શિવોડહં શિવોડહમ. ૧
ન ચ પ્રાણ સંજ્ઞો ન વૈ પંચવાયુ ર્નવા, સપ્ત ધાતુર્નવા પંચ કોશઃ
ન વાક પાણિપાદં નચોપસ્થપાયુ. શ્ચિદાનંદ૦ ૨
નમે દ્વેષ રાગૌ નમે લોભ મોહૌ, મદો નૈવમે નૈવ માત્સર્ય ભાવ;
ન ધર્મો ન ચાર્થો ન કામો ન મોક્ષ. શ્ચિદાનંદ૦ ૩
ન પુણ્યં ન પાપં નસૌખ્યં ન દુઃખં, ન મંત્રો ન તીર્થં નવેદાન યજ્ઞાઃ;
અહં ભોજનં નૈવ ભોજ્યં ન ભોક્તા. શ્ચિદાનંદ૦ ૪

ન મૃત્યુ ન શંકા નમે જાતિ ભેદઃ; પિતા નૈવમે માતા ચ જન્મ;
ન બંધુર્ન મિત્રં ગુરૂ નૈવ શિષ્ય. શ્ચિદાનંદ૦ ૫
અહં નિર્વિકલ્પી નિરાકારરૂપી, વિભુત્વાચ્ય સર્વત્ર સર્વેંદ્રિયાણામ;
નચા સંગતં નૈવ મુક્તિર્ન મેય. શ્ચિદાનંદ૦ ૬

પ્રતીતિ અંગ

હરિ પામવા સૌ તપ કરે, અખો હરિમાં મેળે ફરે;
મારે સમરસ સેજ સંજોગ, સાવસ્વતંતર પામ્યો ભોગ;
જેમ ભર સાગરે તિમિંગલ રમે, હું હરિમાં તો દેહકોણ દમે. ૧
પેરે પેરે મેં જોયું મથી, જે હરિ વિના પદારથ નથી;
તો આઠ વેંતનો હું જે ઘડયો, તેતે ક્યાં અળગો જઈ પડયો;
એમ જોતાં હરિ લાગ્યો હાથ, ટળ્યો અખોને એ રહી આથ્ય. ૨
ઉમેરણુ જે ઉસરણુ કર્મ, હરિ મારગમાં જાણે શ્રમ;
સ્યાથુ લઈને શામાં ભરૂં, અખંડ બ્રહ્મની ખંડણા કરૂં;
અખા એ ત્યાં છે અદબદ, અહંપણાની ચૂકી હદ. ૩
અનુભવી જ્ઞાન ત્યાં એવું કથે, કર્મ ધર્મ ભાજી કરે જથે;
આતમ તત્ત્વ માંહેથી મરે; નામ રૂપ કુચા શું કરે;
એમ અખા ત્યાં કીધી આથ્ય, હવે કામ શું ઝાલે હાથ. ૪
છાછળ માંછળની નૈ વાત, એ તો રમવી વાત અઘાત;
ખોવું મનને લેવી વસ્ત, નાખ્ય નશંક લાધે નૈ અસ્ત;
કે તુટે કે અડેન આઢય, અખા હરિ અર્થે હડિયું કાઢય. ૫
ક્યાંથો અવસર પામ્યો વળી, મોતી વેહે પરોવો વિજળી;
મરે ત્યાંહાં તો સૌ કો મરે, પણ સુરતે જે સ્વામિ અર્થ કરે;
અખા પામું હરિ કે ખોઉં સંસાર, સર્વ નિગમું કે પાલું બાર. ૬
તપ તીરથ શા વડે હથિયાર, પુરૂષ ચીંથરાનો એ સંસાર;
તે ઉપર આયુધ શાં વહે, મારીશ કેને તે તું કહે;
પેસ ખેતરમાં ઘાલી હામ, ભ્રમ કશો ન અખા રૂપ નામ. ૭

અપરાધ ક્ષમાપન સ્તોત્રમ્

બાલ્યે દુઃખાતિરેકાન્મલલુલિતવપુઃ સ્તન્યપાને પિપાસા,
નો શક્તિશ્ચેન્દ્રિયેભ્યો ભવગુણજનિતા જન્તવોમાં તુદન્તિ;
નાના રોગાદિ દુઃખાદ્રુદન પરવશઃ શંકરં ન સ્મરામિ,
ક્ષન્તવ્યો મેઽપરાધઃ શિવશિવશિવ ભોઃ શ્રીમહાદેવ શંભો. ૧
પ્રૌઢોઽહં યૌવનસ્થો વિષય વિષધરૈઃ પંઽ્ચભિર્મમ સંધૌ,
દષ્ટો નષ્ટો વિવેકઃ સુત ધન યુવતી સ્વાદ સૌખ્યે નિષાણ્ણઃ;
શૈવી ચિન્તાવિહીનં મમ હૃદય મહોમાન ગર્વાધિરૂઢં–ક્ષન્તવ્યો૦ ૨
વાર્ધક્યે ચેન્દ્રિયાણાં વિગત ગતિમતિશ્ચવાધિ દૈવાદિતાપૈઃ,
પાપૈ રોગૈર્વિયોગૈ સ્તવનવસિત વપુઃ પ્રૌઢી હીનં ચદીનમ્,
મિથ્યા મોહાભિલાષૈર્ભ મતિ મમ મનો ધૂર્જટે ધ્યાન શૂન્યં. ૩
કિંવાઽનેન ધનેન વાજિકરિભિઃ પ્રાપ્તે ન રાજ્યે નં કિં,
કિંવા પુત્ર કલત્ર મિત્ર પશુભિર્દેહે ન ગેહેન કિમ;
જ્ઞાત્વૈ તત્ક્ષણભંગુરં સપદિરે ત્યાજ્યં મનો દૂરતઃ
સ્વાત્માર્થં ગુરૂવાકયતો ભજ ભજ શ્રી પાર્વતી વલ્લભમ્. ૪

સહજ અંગ

ધર્મ સતવાદી ભીમબળવંત, સેદેવ જોશી જાણે તંત;
અર્જુન બાણાવળિ નકુળ ચતુર, સાથ જેને શ્રીકૃષ્ણ હજુર;
વન ભોગવતા દુખિયા થયા, પામી રાજ્ય અધુરા ગયા;
સહેજે જે થાએ તે થાય, કર્તવ્યનું બળ અખો ન ગાય. ૧
સુધુ સમજી સુખિયો થા, મૂકી આપ ઈશ્વિરમાં જા;
ધરમ અરથ મોક્ષ ને કામ, એ માયા પગ મૂક્યા દામ;
નિસ્પૃહી તે નિરાળો રહે, અખા લાલચિયો લીધે વહે. ૨
સમજે તાં અવળું છે તાન, બીજું ઈચ્છે એહજ જ્યાન;
સોના માંહે બીજું ભળે, મૂળ રૂપ તેનું જ્યમ ટળે;
જેમ છે તેમ એ છે આત્મા, અખા કેની એવી છે ક્ષમા. ૩

વેષવિચાર અંગ

દર્શન વેષ તણી કો વાત, પંથ પુરાતન સઘળી ઘાત;
સ્વ ઇચ્છાએ અવધૂતજ રહ્યા, પછે ચાલ્યા આવ્યા ક્યાં તેને ગ્રહ્યા;
શિવ વેષ ધર્યો અભનવો, તે પેલો અખા કેને અનુભવ્યો. ૧

રાજ વેષ ધરે નોય રાજ, પંથ રહે કાંઇ ન સરે કાજ;
અંતઃકરણ એનું કાંઇ નથી, નિરદાવે વર્ત્તે તે જતી;
સેજમાંય મહાપુરૂષ જ રહે, બાહ્ય દષ્ટિ અખા વેષને ગ્રહે. ૨

શેષ શંકર મુનિ જે પદ રમે, તે પદ પ્રીછ અખા કાં ભ્રમે;
શુક મોટા કાવ્યા જે વડે, રમે કબુધ તુને આશા નડે;
જ્ઞાન ભ્રષ્ટ તે આશા કરે, સત્ત્વ છાંડી અખો નહિં ગ્રહે. ૩

જીવ કલંક અખા ટાળે ટળે, આશાએ જીવ ભ્રમમાં ભળે;
આશાવાન તણું નામ જીવ, પદ નિરાશ બેઠો તે શિવ;
મરકટ મનતે આશા લગે, જોય વિચારે અખા તું વગે. ૪

જક્ત નામ જગદીશ તણું, જોયામાં કારણ છે ઘણું;
ચિત્ત સહિત જોતાં તો જક્ત, ચિત્તરહિત હરિ છે અવ્યક્ત;
શાર્દુલ સુત માતાને મળે, અન્ય અખા રિપુ જાણી પળે. ૫

મોટું વૈગુણ્ય ચિત્તનું પડ્યું, વસ્તુ વિષે દ્વૈત પડ ચડયું;
પડે ભાત નાના વિધ તણી, ચિત્ત ઉપાધ્ય વાધી અંત્ય ઘણી;
માદક પુરૂષને ઘેલો કરે, સ્વ સ્વરૂપ અખા તેને વિસરે. ૬

ચિત્ત સમ તે નિશ્ચળ મન થાય, નિશ્ચળ મન તે શિવ સદાય;
શિવ તણે પદ દ્વૈત જ નથી, ચિત્ત ઉપાધ્ય વાધી અણ છતી;
ચિત્ત કલ્પિત અખા અવતાર, એ સત્ શાસ્ત્ર જાણે નિરધાર. ૭

વિષે માદક પુરૂષે ભક્ષ કર્યો, ત્યારે બુદ્ધ નેત્રે ભ્રમ જ સ્ફુર્યો;
ભ્રમ પડતે હરિ દષ્ટિ ગઈ, નેત્રે માયા આવી રહી;
માયા બળ છે અખા પ્રચંડ, તેનાં દર્શન છન્નુ પાખંડ. ૮

સર્વ વિકાર એ મનનો જાણુ, ચોરાશીલક્ષને ચારે ખાણુ;
દષ્ટ પદારથ ચિત્તનો ઘડયો, ચિત્તવત્ એને ચિત્ત શું જડયો;
ચિત્તરૂપી રોગ મનને થયો, અખા આપોપુ ભુલી ગયો. ૯
મેલું મન તે સામું ધસ્યું, જઈ માયા કેરે ચિત્તે વસ્યું;
માયા તણો ત્યાં બૌ વિસ્તાર, હરિને પરઠયા દસ અવતાર;
ચિત્ત અંગી કરતે ભ્રષ્ટ થયો, અખા દોષ હરિનો ગ્રહ્યો. ૧૦
અખિલ બ્રહ્મનો શું અવતાર, ચિત્ત ઉપાધી તણો વિસ્તાર;
કહી જાય તો ફરી અવતરે, વણસમજે દોય સ્થાપન કરે;
આદ અરણુવ સદા ભરપુર, અખા ઉત્પત્યલય લહેરે પૂર. ૧૧
ચિદાનંદ કેરા સૌ રૂપ, દષ્ટ પદારથ આપે ભૂપ;
અખિલ ભુવનમાં રહ્યો પરવરી, નિત્યાનંદ આપે કરે હરિ;
સદા સર્વદા છે અવિનાશ, અખા નિરંતર સર્વાવાસ. ૧૨
વણુ વિચારે વિશ્વનું ભાન, જ્યાંહાં લગે નવ કાઢયું માન;
વસ્તુ વિચારે વિશ્વ જ નથી, હરિને કરતા કૌશાવતી;
હરિ કરતાને કહો શા તણો, જો કલ્પિત બ્રહ્મ અખા આપણો. ૧૩
ગુરૂ મારે એમ જ પ્રિછવ્યો, હરિ દેખાડયો તે અણુચળ્યો;
વિશ્વ નિયંતા જો કહેવાય, અખંડ બ્રહ્મની ખંડણુ થાય;
ગુરૂ ગોવિંદ જેને ત્યાં હશે, અખા આપોપું દેખાડશે. ૧૪
સાચો ગુરૂ કેને નવ ભજે, જુદાથી કાંઈ નવ નીપજે;
રસાયન કેને નવ મળે, ધૂર્ત વિત્ત લઇને પળે;
એ બેની સદાયે ખોટ, અખા નૈ મળે કોટા કોટય. ૧૫
સાચો ગુરૂ જાણી જે જક્ત, કનક કામની નોય આશક્ત
બીજા સઘળા આળપંપાળ, ધનને અરથે માંડે જાળ;
તેથી કહો તે શું નીપજે, અખા અંતર માયાને ભજે. ૧૬
ગુરૂ શિષ્યની ત્યાં એવી વાત, શુદ્ધ પારસને સઘળી ધાત;
શુદ્ધ પારસને જે જે અડે, તે તે કંચન થઇ નીવડે;
તે આદર કેનો નવ કરે, સેજ ઐશ્વર્ય અખા તે ધરે. ૧૭

સદ્દગુરૂ શિષ્યને વચનજ કહે, જિજ્ઞાસુ શિષ્ય તત્ક્ષણ ગૃહે;
મોર પત્ની પડતું બિંદુ ધરે, તેનો તદવત્ બરહી થૈ પરવરે;
પડયું ગ્રહે તેની થાય ઢેલ, ગુરૂ શિષ્યનો અખા આ ખેલ. ૧૮
ગુરૂ શિષ્ય કેરી સાંભળ જુક્ત, સ્વાંત બુંદે જેમ જામે સુક્ત;
જેવે આદરે કરીને ગ્રહે, તેવું મુક્તા જામી રહે;
આદરવંતને વચનજ ઠરે, જો અખા સદ્દગુરૂ આદરે. ૧૯
ગુરૂ શિષ્યનો સાંભળ તંત્ર, એક પોરે મુદ્રા જંત્ર;
કરતા ધરતા હોય સાવધાન, ઉઠે મુદરા સઘળી સમાન;
ચંત ચળે જો એકે તણું, મિથ્યા કાર્ય હોય અખા ઘણું. ૨૦
ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય, પદાર્થ એક ત્રણ નામ વિભાગ;
તેને અજાણ્યો કે જુજવા, સમઝાને તે એકજ હુવા;
અનુભવતાં જાણી જે ભેદ, ભક્તિ જ્ઞાન અખા નિર્વેદ. ૨૧
જક્ત ભાવ રદેથી ગયો, ત્યારે ત્યાં વૈરાગ્યજ થયો;
જ્યાં જુએ હરિ દષ્ટે પડે, ત્યારે ભક્તિ સરાડે ચડે;
દ્વૈત ભાવ અખા જ્યારે ગયું, ત્રણ પ્રકારે જ્ઞાનજ થયું. ૨૨
જો ભક્તિ કરે ને નંદે જ્ઞાન, તો ભક્તિ નંદી આણે અભિમાન;
વૈરાગી કહે જૂઠા બે, સાચો સંસાર મૂકીરે;
એદ્વેષે હરિ કેયેરે ગયો, અખા અહંકાર આગળ થયો. ૨૩
હરિમય સર્વ દેખે તે ભકત, જ્ઞાની આપે છે અવ્યકત;
અહર્નિશ મન જો વેંધ્યું રહે, તો કોણ નંદે ને કોને કહે;
વણપામે બકવાદજ કરે, ગળે ગર્જના અખા ઉગરે. ૨૪
કુળ વધુ તે પરને નવ ભજે, તેમ સાધ્વી તે ત્યાંહાં નીપજે;
આપ છુપાડે પોતા તણું, કંથ માન હોયે ત્યાં ઘણું;
તે ભક્તની ત્યાં એવી રીત, નમ્ર પણે અખા છે જીત. ૨૫
જ્ઞાનીને પર કોઇએ નથી, મન અમન થયું તે વતી;
ઉત્તમ મધ્યમ સઘળું ગયું, મન જાતે સર્વે લીન થયું;
ગત દિવસનું સ્વપ્ન જેમ, હું તું ભાવ અખા થયો તેમ. ૨૬

મૂરખ મિત્ર વિષે

ગંગ તરંગ પ્રવાહ ચલે, ઓર કૂપકો નીર પીયો ન પીયો,
અબ્બ હૃદે રઘુનાથ વસે તો, ઓરકો નામ લીયો ન લીયો;
કર્મ સંજોગ સુપાત્ર મીલે તો, કુપાત્ર કો દાન દીયો ન દીયો,
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબ્બર, મૂરખ મિત્ર કીયો ન કીયો.

પ્રીત કરવા વિષે

પ્રીત કરો નિત્ય જાન સુજાનસે, ઓર હેવાનસે પ્રીત કેસી,
ખટમાસ સુડે સેમળ તરૂ સેવ્યો, દેશ તજી પરદેશ વસી;
ફલ નીચે પડયો પક્ષીરાજ ઉડયો, જબ ચાંચ મારી તો કપાસ જેસી,
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબ્બર, છાશ મીઠી કયા દૂધ જેસી.

દરિદ્ર જવા વિષે

જ્ઞાન ઘટે કોઈ મૂઢકી સંગત, ધ્યાન ઘટે બીન ધીરજ લાયે,
પ્રીત ઘટે કોઈ મૂંગે કે આગે, ભાવ ઘટે નિતહી નિત જાયે;
શોચ ઘટે કોઈ સાધુકી સંગત, રોગ ઘટે કુછ ઓખદ ખાયે,
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબ્બર, દારિદ્ર ઘટે હરિ ગુન ગાયે.

કપૂત (ખોટાં લક્ષણવાળા) વિષે

પૂત કપૂત કુલછન નાર, લડાક પડોસી લજાવત સાળો,
ભ્રાત અદેખો લંપટ પ્રોહીત, લોભી મિત્ર અતીત ધુતારો;
ચાકર ચોર નિશાનક ઢોર, સાહેબ સૂમ દિવાન કુઢારો,
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબ્બર, (એ) બારકો બાંધ સમુદ્રમેં ડારો.

સ્વભાવ વિષે

પાવક કુજલ બુધ નિવારણ, સૂરજ તાપકુ છત્ર કીયો હે,
વ્યાધિક વૈદ તુરંગ કુચાબક, ચોપગકું બ્રખ દંડ દીયો હે;
હસ્તિ મહામદકુ અંકુશહે, ભૂત પિશાચકુ મંત્ર કીયોહે,
ઓખદહે સબકો સુખકારક, સ્વભાવકો ઓખદ નાંહી કીયો હે.

ગરજ વિષે

ગર્જ હી અરજ્જુન હીજ ભયે, અરૂ ગર્જ હી ગોવિંદ ધેન ચરાવે,
ગર્જ હી દ્રૌપદી દાસી ભઈ, અરૂ ગર્જ હી ભીમ રસોઈ પકાવે;
ગર્જ બડી સબ લોકનમેં, અરૂ ગર્જ વિના કોઈ આવે ન જાવે,
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબ્બર, ગર્જસેં બીબી ગુલામ રીઝાવે.

રતિ (ભાગ્ય) વિષે

રતિ બીન રાજ રતિ બીન પાટ, રતિ બીન છત્ર નહીં એક ટીકો,
રતિ બીન સાધુ રતિ બીન સંત, રતિ બીન જોગ ન હોય જતીકો;
રતિ બીન માત રતિ બીન તાત, રતિ બીન માનસ લાગત ફીકો,
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબ્બર, નર એક રતિ બીન એક રતીકો.

દુરીજન વિષે

અકારણુ દ્વેષ કરે, ઈરષામેં અંગ જરે,
રંગ દેખી રીઝે નહીં, દૃષ્ટિ દોષ ખડો હે;
આપકો નાકરે કાજ, પરકો કરે અકાજ,
લોકનકી છોડી લાજ, અસૂયામેં અડયો હે;
મન બાની (વાણી) કાયા ક્રૂર, ઓરનકુ સતાવે સુર,
કામ ક્રોધ હો હજુર, વિધિને કયું ઘડયો હે;
કહત હે કવિ ગંગ, શાહનકે શાહ શૂરા;
દુનિયામેં દુઃખ એક, દુરીજનકો બડો હે.

આદમીના તોલ વિષે

કુપાત્રકી પ્રીત કહા, ખાત બિન ખેત કહા;
મહોબત બીન મિત્ર વાકુ, ચિત હું ન આનીયે;
મતિ બીન મર્દ કહા, નુર બીન નાર કહા;
અર્થ બીન કવિ કહા, પશુકર પીછાનીયે;

નોંલા બીન ફોજ કહા, હસ્તી બીન હોટ જૈસે;
દોલત બીન દેત દાન, દેવત કરી માનિયે;
કહતહે કવિ ગંગ, સુનોજી અકબર શહા;
આદમીકો તોલ, એક બોલસે પિછાનિયે.

ચંચળતા વિષે

રાજા ચંચળ હોય, યુદ્ધ કર નગર વસાવે,
પંડિત ચંચળ હોય, બેઠ કર સભા રીઝાવે;
હાથી ચંચળ હોય, દલાંસ નગાર દીખાવે,
ઘોડા ચંચળ હોય, ચટક ચોગાન ચઢાવે;
ઈતરાતો ચંચળ ભલા, રાજા પંડીત ગજ તુરી,
કવિ ગંગ કહે સુન પાદશાહ, તરૂણી ચંચળ બહુ બુરી.

વચન ફેરવવા વિષે

પગ બીન કટે ન પંથ, બાહુ બીન હટે ન દુરીજન,
તપ બીન મીલે ન રાજ, ભાગ્ય બીન મીલે ન સર્જન;
ગુરૂ બીન મીલે ન જ્ઞાન, મેહુ બીન કૈસો દાદુર,
કબી ગંગ કહે સુન પાદશાહ, વચન ફેરવેસો ન નર,
રઘુકુલકી યહી રીતિ ચલી આઈ,
પ્રાણ જાય પણ વચન ન જાઈ.

રામકૃષ્ણપરમહંસનાં બોધ-વચનો

પ્રશ્ન—આ સંસારમાં આવેલા જને શું કરવું જોઇએ ?

ઉત્તર—ઈશ્વર ઇચ્છાને શરણે થવું. એટલે સઘળી વાત ઈશ્વરને સોંપી દો, તમો તેની ઇચ્છાનું રૂપ જ વર્તવાને સાવધાન બનશો તો તમારે માટે કાંઇપણ ચિંતા રહેશે નહીં, અને ત્યારે તમે જાણી શકશો કે, સર્વ કાંઈ તેના હાથમાંજ છે ને તેની ઈચ્છાનુસાર જ ચાલે છે.

બાળક જેવો થા

જ્યાં સુધી તું બાળક જેવો સરળ થશે નહીં, ત્યાં સુધી તને ઈશ્વર સંબંધી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે નહીં. જે કાંઇ સંસારનું જ્ઞાન તેં એકઠું કીધું હોય તે વિસરી જા, અને સંસારીક વિષયમાં બાળક જેવો અજ્ઞાન થા, એટલે તને તે સત્ (પરમાત્મા)નું જ્ઞાન થશે. સંસારમાં રહેવું કે ત્યાગી થવું, એ ઈશ્વર ઇચ્છાની વાત છે. માટે સર્વ વાત તેના હાથમાં સોંપી તમો તમારાં કર્મ કર્યાં જાઓ. આથી વિશેષ તમો શું કરી શકશો? એકડાની પાછળ મીંડાં વધારવાથી તેની ગણનામાં વધારો કરી શકશો, પણ જો મીંડાની આગળથી એકડો ભૂંસી નાખશો તો બાકી રહેલા શૂન્યોની કાંઇપણ કીંમત રહેતી નથી. આજ પ્રમાણે જીવાત્મા જ્યાં સુધી પરમાત્માને વળગી રહે છે, ત્યાં સુધી તેની ગણના થાય છે, પણ તે તેને મૂકી દેશે કે તુરત તેના સર્વ પ્રયત્નો અને કર્મો વ્યર્થ જશે.

માયાનો અને બ્રહ્મનો સંબંધ કેવો છે?

જો ચંચળ માયાને અને દોડતા સર્પને સાથે સરખાવીએ તો બ્રહ્મને નિશ્ચળ જડવત્ પડેલા સર્પ જેવો કહી શકીએ. કેવળ અદ્વિતીય, નિત્ય, સનાતન અને નિશ્ચળ સત્, ચિત્ત અને આનંદરૂપ બ્રહ્મની પ્રસરિત અને સર્વને વ્યક્ત થતી શક્તિનું નામ માયા છે.

જેમ સમુદ્રનું પાણી એક સમયે શાંત હોય છે, અને બીજે સમયે ડોલાયમાન હોય છે, તેમ બ્રહ્મ અને માયા રહેલાં છે. પૂર્ણ શાંતિવાળો સમુદ્ર તે બ્રહ્મ, અને વ્યગ્ર અવસ્થાવાળો સમુદ્ર તે બ્રહ્મની માયા. બ્રહ્મ અને શક્તિ (માયા)નો સંબંધ અગ્નિ અને તેની સ્વાભાવિક દાહક ઉષ્ણ પ્રકાશક શક્તિના જેવો, આધાર આધેયના સંબંધ જેવો છે.

દૃશ્ય જગત્‌ની જાળમાં પડવાથી નિત્યાનંદ એવું બ્રહ્મ રડતું અને કકળતું હોય એવો ભાસ થાય છે.

માયા જ બ્રહ્મનું દર્શન કરાવે છે. જો માયાને તત્ કૃત જગત્ ન હોત તો નિત્ય અને સનાતન એવા બ્રહ્મનું અનુભવ જ્ઞાન કોણ પ્રાપ્ત કરી શકત? ઈશ્વરની વ્યક્ત પામેલી શક્તિને જાણ્યા વિના તેમને જાણવાનું એકકે સાધન નથી.

દેવળમાં દર્શન કરી બોધ ગ્રહણ કરવા વિષે

આપણા ઋષિ મહાત્માઓએ દેવસ્થાનોની પ્રણાલિકા બાંધી તેનું કાંઈપણ કારણ હોવું જોઇએ. તે સંબંધી ખુલાસો નીચે પ્રમાણે.

ધારો કે આપણે મહાદેવના દેવળમાં દર્શન કરવા ગયા, અને દર્શન કરી પાછા આવતાં શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે પૂજારી પાસે બેઠા. એટલે પૂજારીએ દર્શન કરનારને બોધ કર્યો કે, ભાઈ આપણે પહેલા સભા મંડપમાં જઈએ છીએ અને ત્યાં નંદીનાં દર્શન પ્રથમ કરીએ છીએ. તે ઉપરથી એ શીખવાનું છે કે, નંદી નૈષ્ટીક બ્રહ્મચારી છે, તેથી આપણે પણ નૈષ્ટીક બ્રહ્મચારી બનવું જોઈએ તો પૂરો આનંદ મળે, અને નૈષ્ટીક બ્રહ્મચારી જે હોય તેજ સભા મંડપમાં વચ્ચે શોભે છે. ત્યાંથી આગળ જઇએ એટલે કચ્છપ ભગવનનાં દર્શન થાય છે. તે ઉપરથી શીખવાનું કે કાચબો જેમ પોતાનાં અંગ બધાં સમેટી અંદરવાળી લે છે, તેમ આપણે પણ બધી ઇંદ્રિયોને બહિર્મુખ ન થવા દેતાં અંદર પાછી વાળવી એટલે કોઈ વિષય સતાવશે નહિં. પછી ગણપતિનાં દર્શન કરીએ છીએ. તો તે ઉપરથી સમજવાનું કે-મુસ્તક હાથીનું છે, અને કાન સુપડા જેવા છે. એટલા ભારે છતાં વાહન ઉંદરનું છે. પેટ મોટું છે. સુંઢ એટલે નાક મોટું છે. તો જેમ એક ભકતે કહ્યું છે તેમ.

હાથી ચલે બજારમાં, શ્વાન ભુરકે હજાર. એટલે હાથી જતો હોય ત્યારે પાછળ ઘણાં કુતરાં ભસે છે; પણ હાથી પાછું વાળી જોતો નથી, અને નીડરપણે ચાલ્યો જાય છે. તેમ આપણે પણ સદાચારથી ચાલતાં હોઇએ છતાં પાછળ લોકો જો ખરૂં-ખોટું બોલે તો તે હાથીની

માફક ગણુકારવું નહિ, વળી કાન સુપડા જેવા છે. એટલે સુપડું જેમ સાર વસ્તુ ગ્રહણ કરી અસાર વસ્તુ બહાર ફેંકે છે તેમ આપણે પણ સાર ગ્રાહી થવું જોઇએ. વળી તે જેમ પોતાની સુંઢથી સારા નરસાની પરીક્ષા દૂરથી કરે છે, તેમ આપણે પણ પ્રથમથી સારી વસ્તુ ગ્રહણ કરવી કે જે ફેંકી દેવી પડે નહિ. ગણુપતિનું પેટ મોટું છે. એટલે વધારે ખાવા માટે છે એમ નહિં. પણ મોટા પેટવાળા એટલે દરિયા જેવા, મતલબ કે બધી રીતમાં મોટા દિલવાળા થવું. કાંઈ સમજીને કે વગર સમજે જે બોલે તે તરફ રીસ ન કરતાં પેટમાં સમાવવું. વળી આવડી ભારે મૂર્તિ ઉંદર ઉપર શી રીતે બેસતી હશે. ઉંદર મરી જતો કેમ નહિં હોય, પણ તે ઉપરથી યુક્તિ સમજવાની જે—ઉંદરનો અર્થ કરતાં ઉ અક્ષર સ્વપ્નાવસ્થાનો છે, ને તેની અંદર સૌ છે. એટલે આપણે આત્માને ઓળખતા નથી. એટલે તે તરફથી ઉંઘેલા છીએ અને જે ઉંઘેલો હોય તેને સ્વપ્નું હોય માટે આપણને જેમ સ્વપ્નું એક રાત્રીએ આવે છે તેમ. આ જગત્‌માં આપણું જીવન તે પણ દીર્ઘ કાલનું સ્વપ્નું સમજવાનું છે. માટે ગણુપતિ એટલે બધા ગુણનો પતિ તેમ આપણે દુર્ગુણો કાઢી સદ્‌ગુણ મેળવીએ તો ગણુપતિની પેઠે પૂજાઈએ. અને ગણુપતિને ઘેર રિદ્ધિ સિદ્ધિ જેમ દાસી થઈને રહે છે. તેમ આપણે પણ રિદ્ધિ સિદ્ધિના માલીક થઇએ.

હનુમાનનાં દર્શન કરતાં તે દક્ષિણ તરફના મુખથી બેઠેલા જોઈએ છીએ તે ઉપરથી આપણને સહેજ પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે હનુમાનને દક્ષિણ તરફના મોઢે કેમ બેસાડયા હશે? તે તો ચમત્કાર કહેવાય; પણ તે ઉપરથી એ યુક્તિ સમજવાની છે કે આપણા શરીરમાં જમણો હાથ દક્ષિણ કર કહેવાય અને ડાબો વામ કર કહેવાય જ્યારે બ્રહ્મજ્ઞાન સંપાદન કરે ત્યારે પુરૂષપણાને પામ્યો કહેવાય કેમકે જમણું અંગ પુરૂષનું છે અને ડાબું અંગ સ્ત્રીનું છે; એટલે તેઓ પોતાના સ્વરૂપના ભાનમાં છે. માયાના સામું જોતા નથી, અને તે જતિ છે. વળી શબ્દાર્થ કરતાં પણ હન=હણવું+માન=માન=જેને માન જોઈતું નથી.

માન અપમાન જેને સમાન હોય તે બ્રહ્મદર્શી કહેવાય. અને તે ઉપરથીજ તેમને રામના સેવક માન્યા છે. વળી એક વખતે રામચંદ્ર ભગવાને હનુમાનજીને પૂછ્યું કે તું મારી સાથે કેવો સંબંધ ધરાવે છે. તેના જવાબમાં હનુમાનજીએ કહ્યું કે–શરીર ભાવે હું તમારો સેવક છું, ને જીવ ભાવે હું તમારો અંશ છું, ને આત્મભાવે તમે ને હું એકરૂપ છૈએ. હવે નીચે શંખાવટનાં દર્શન થાય છે. તે ઉપરથી સમજવું કે આ બધું જે કહ્યું તે હૃદયમાં ઠસાવવું, ને શંકાઓને કાઢવી. મતલબ કે **संशयात्मा विनस्यति ।** એ ગીતાના વચન પ્રમાણે સંશય રાખવો નહિં દૃઢ નિશ્ચયી થવું. હવે આગળ જતાં બારણું આવ્યું તેમાં નીચે ઉંબરો હોય છે, એટલે ઉંબર વત મન સ્થિર કરવું જોઈએ. જેમ ઉંબરાના ઝાડને થડથી ટોચ સુધી ફળ બાઝેલાં હોય છે. તેમ ચૈતન્યરૂપી ઉંબરાને જગતરૂપી ફળ બાઝેલાં છે. પછી બે સાખો એટલે બે સાક્ષી રૂપ તે વ્યવહાર તથા પરમાર્થ એ બરાબર રાખવાં. વ્યવહાર બરાબર નહીં સમજો તો પરમાર્થ સમજાશે નહિં. ઉપર ઓતરંગ જોતાં સમજવું કે ઉપર લખ્યું તે પ્રમાણે જો અમલમાં મૂકાય તો જુઓ એનો રંગ તે ઉપર શોભલું હોય છે. એટલે પછી તેની શોભા સારી હોય છે. વચમાં નચુકો હોય છે તે ઉપરથી એ યાદ રાખવું કે આ કહેલું ચુકશો નહિં. પછી કમાડ, કમાડનાં પાટીયાં છુટાં રહે નહિં. તેને બુહા ચોઢે છે બુહા= મૂર્ખા. કમાડ તેની વ્યુત્પત્તિ કરતાં કમ=ઓછી+આડ=અંતરાય જો કે આપણા અને બ્રહ્મ વચ્ચે જુદાઈ નથી પણ બુહા (મૂર્ખા) જેવા રહેવાથી પોતાના સ્વરૂપને ઓળખ્યું નહિં. નહિં તો દેહરૂપી દેવળમાં જીવરૂપી શિવ છે, એવું ભાન થવું જોઈએ. હવે પાર્વતી એટલે બધી વૃત્તિઓથી પારવૃત્તિ જેની ઉપરામ વૃત્તિ થઈ છે તે એમ સમજવું જોઇએ.

આટલું વિવેચન કરી તે આશ્રમમાં રહેનાર મહાત્મા દર્શન કરવા આવનાર ભક્તને રજા આપતાં કહે છે કે આ વાત ધ્યાનમાં

રાખશો તો તમારો જન્મમરણનો ફેરો ટળશે, અને મનુષ્ય જીવનનું ધ્યેય પણ આજ છે.

સારી વાણી બોલવાથી થતા લાભ

આ શરીરની શોભા મુખથી છે, અને મુખની શોભા વાણી છે. વાણી કેવી બોલવી તે સંબંધી એક કવિએ કહ્યું છે કે—

મોગરાનાં બીજ જેવા માનવીના મીઠા બોલ,
કૌચ બીજ જેવા બોલ કડવા કહાવીએ.
મોગરાના બીજમાંથી કૌચ ન કદાપિ થાય,
કૌચથી ન મોગરાની આશ લેશ લાવિયે.
એકવાર આપણે વિવેકથી વિચારી જુઓ,
જેવાં બીજ વાવે તેવાં તેવાં ઝાડ ઉગીએ.
પ્યાર ખાર પામવા ઉપાય હાથ આપણામાં,
દુનિયાને દોષ દલપત ન ચઢાવીએ.

માટે ભાઈઓ કઠોર વાણી બોલવી છોડી દઈ મોગરાના ફૂલ જેવી મીઠી વાણી બોલવી કે જેથી સૌ મિત્ર થઈ વર્તે દાખલા તરીકે કાગડો અને કોયલ એકજ રંગનાં છે, પણ બોલીથી કોયલ વહાલી લાગે છે, અને કાગડાને સૌ ઉડાડી મૂકે છે.

લગ્નવિધિની સમજણ

જ્યારે કોઇ માણસની જાન જતી હોય ત્યારે કહેવાય છે કે આ માણસ પરણવા જાય છે. પ્રણવ નામ ૐકારનું છે મતલબ કે પ્રણવમાંથી બહાર જાય છે, એટલે પોતાનું સ્વરૂપ ભૂલી માયાના ફંદમાં ફસાવા જાય છે અને તે વળી વાગતા ઢોલે છાનામાના નહિં. જ્યાં જવાનું હોય ત્યાં પહોંચ્યા પછી પોંખાવા માટે તોરણ નીચે જઈ

ઉભા રહેવું પડે છે. તે વખતે તેની સાસુ પોંખવા સારૂ આવે છે, તે પોતાની સાથે પોંખવાનો સામાન જેવો કે—ધુંસળ (ધુંસરી), મુસળ (સાંબેલું) રવઇયો (વલોણું કરવા માટેનો વાંસ) તીર, તરાક, સરિયા ને સંપુટ તથા બે ઘઉંના લોટનાં અને બે રખ્યાનાં મુઠીયાં મળીને ચાર. આ વખતે ગોરદેવ પણ હાજર હોય છે. તેઓ પોતે પરણનારની સાસુ પાસે લાવેલી સામગ્રીમાંથી એકેક વસ્તુ લઈ વરરાજાને શિખામણ આપે છે કે—તમે પરણશો એટલે બળદની માફક સંસારની ધુંસરી ખેંચવી પડશે. પછી સાંબેલું લઇને સમજણ આપે છેકે—જેમ સાંબેલાથી ડાંગરનાં ચોખા ને છોતરાં જુદાં થાય છે, તેમ તમારાં પણ થશે. ચોખા એ જ્યારે દાળનો સંગ કર્યો એટલે તેનું નામ પલટાઈ ખીચડી નામ બોલાયું. તેમ તમે તમારૂં સ્વરૂપ ભૂલી જશો. રવઇયા ઉપરથી શીખવાનું કે—ગોળીમાં દહીં નાંખી વલોવી તેમાંથી માખણ તારવી કાઢે છે. તેમ 'તમારામાંથી પણ સત્ત્વ બહાર નીકળી જશે. તીર જેમ પણછમાંથી નાસે છે. જરાએ સ્થિર રહેતું નથી તેમ સંસારમાં પડયા પછી સ્થિર મન રહેશે નહિં. પ્રવૃત્તિને લીધે આમ તેમ દોડવું પડશે. તરાક—ઉપર જેમ સુતરની ધોળી કોકડી તૈયાર થાય છે તેમ તમો સંસારમાં બહુ રચ્યાપચ્યા રહેશો. એટલે તેજનો નાશ થવાથી શરીર ફીકું પડશે. વળી સરિયા એટલે જુવારના સાંઠાના ડોકા જેમ ચારે બાજુએ નંખાય છે. તેમ તમે ચારે બાજુએથી સાંઠા જેવા કસ વગરના થશો.

ઘઉંના લોટનાં તથા રખ્યાનાં ચાર મુઠીયાં ઉપરથી સમજવાનું કે જો બંનેજણ સંપીને રહેશો તો ઘઉં જેવો ખોરાક ખાશો ને સુખી થશો, ને કજીઓ કંકાસ કરશો તો રખ્યા ખાશો. મતલબ કે ખાવા પીવામાં પણ દુઃખી થશો. હવે આટલું થઈ રહ્યા પછી બાજઠ ઉપરથી ઉતરતાં સંપુટીયા ઉપર પગ મૂકી આગળ લગ્નમંડપ ભણી ચાલતા અગાઉ પોંખનાર સાસુ નાક ઝાલી તાંણે છે. તેની મતલબ એ છે કે—આટલું યુક્તિઓ કરી સમજાવ્યા છતાં સમજતો

નથી તો તું નાક વગરનો છે તો ચાલ ચાલતાંજ સંપુટીયા ઉપર પગ મૂકી ચાલે છે તેમાં એ શીખવાનું છે કે—બંને એક રૂપ છો. શરીર પંચભૂતનું છે ને અંદર દહીંની માફક આત્મા એક છે, તો મોહ છોડી દેવામાં લાભ છે. પછી લગનમંડપમાં ચૅારી બાંધેલી હોય છે. દરેક ચૅારીને ત્રણ વાંસ ઉભા કરી અંદર સાત સાત ગાગરબેડીયાં મૂકેલાં હોય છે ને તે મુજની દોરીથી કસી બાંધે છે તે એ સુચવે છેકે—દરેકનું શરીર ત્રણ ગુણથી બંધાયેલું છે ને સાત વાસણ તે સપ્ત ધાતુ છે. તે સપ્તધાતુ શરીરમાં જળવાઈ રહે, ત્યાંસુધી શરીર આરોગ્ય રહે છે. પણ મુજની દોરી બાંધવાનો હેતુ એ છે કે—એક ભકતના કહેવા મુજબ—

કબુદ્ધિ કદિ ન વીસરે, સો સાધુનો સંગ;
મુજ ડબોયો ગંગમાં, જેમ તાણયો તેમ તંગ.

એટલે મુજને નરમ કરવા પલાળીએ પણ તે નરમ નહીં થતાં જેમ અક્કડ થાય છે, તેમ કબુદ્ધિ જનને ગમે તેટલી શીખામણ આપતાં છતાં તે વિષયસુખ ભોગવવાનું છોડતો નથી, અને તે જેમ વધારે ભોગવે છે, તેમ વાસના વધતાં તૃપ્તિ થતી નથી, અને શરીરની ખુવારી કરે છે. વરકન્યાને અમુક સમયે વરમાળા આરોપે છે. એટલે ઢોરને જેમ બાંધે છે, તેમ આ ગાળીયું એ બંધન છે. એટલે તેનાથી બંધાય છે. પછી હસ્તમેળાપમાં એ શીખવાનું છે કે—સંસાર સમુદ્રમાં તરતાં આવડતું હોય તો તમે (વર) તરો અને મને (કન્યાને) તારો જો નહીં આવડતું હશે તો તમે બુડશો ને બુડાડશો. વળી એકજ થાળમાં કંસાર પીરસી વરવહુ એકબીજાને જમાડે છે. તેનો હેતુ એ છે કે—એકજ ભાણામાંથી બંનેએ વહેંચી ખાવાનું છે. જુદાઇ રાખવાની નથી. વળી પરણી ઉઠયા પછી તુરત ગણપતિ આગળ પગે લાગવા તથાં થાળીમાં પૈસા નાંખી રમાડે છે. તેમાંથી એ શીખામણ લેવાની છે કે—ગણપતિ જેમ ગુણના ભંડાર છે તેમ આપણે પણ સદ્‌ગુણો

મેળવી સંસારમાં વર્તીશું તો રિદ્ધિસિદ્ધિ દાસી થઈને રહેશે. મતલબ કે વ્યવહાર ચલાવવામાં પૈસા સંબંધી તેમજ બીજું કોઈ વિઘ્ન નડશે નહિં. એટલુંજ નહિં પણ સંસાર સુખરૂપ નીવડી આખરે તરી જવાય છે.

વળી કહેવત છે કે—"પૈસો મારો પરમેશ્વર ને બાયડી મારો ગુરૂ, છૈયાં છોકરાં શાલિગ્રામ તો સેવા કોની કરૂં." એનો અર્થ એ છે કે-ઘણા માણસો પૈસા મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે, પણ તેમાં ફળીભૂત થતા નથી; પણ જો પરમેશ્વર છે એજ મારે પૈસો છે. એમ માની બેસે તો પરમેશ્વરને આપ્યા સિવાય છુટકો થતો નથી અને પરમેશ્વર આવે છે એટલે તેમની પાછળ તેમની સ્ત્રી–લક્ષ્મી તુરતજ આવે છે. કેમકે તે પોતાના પતિ સિવાય એકલાં રહી શક્તાં નથી. વળી બાયડીને ગુરૂ માનવાનો હેતુ એ છે કે—તે પોતાના સ્વામીને પોતાનું તન, મન સર્વસ્વ અર્પણ કરે છે. એટલે સ્વામી તેને બધી મિલ્કતની ધણીઆણી બનાવે છે, તેમ આપણે પ્રભુને સર્વસ્વ શરીર સાથે અર્પણ કરીએ–એટલે બૈરાની માફક તેની તમામ મિલ્કતના માલીક બનીએ. શાલિગ્રામમાં પહેલો શબ્દ શાલિ=એટલે ડાંગર છે. ડાંગર પાકે છે, એટલે બહુજ નમી જાય છે. તે ડાંગરની માફક નમ્રતાનો ગુણ શીખવો જોઈએ અને નમ્રતા-રૂપી છોકરાં છૈયાં માનવાનાં છે.

અનુભવી અંગ

આપ વિચારે મળશે રામ, વણ સમજ્યો લે કોનું નામ;
હું કોણુને હરિ શી વસ્ત, એમ કરતાં લાગ્યું કાંઈ હસ્ત,
હું હરિ ને મુજમાં હરિ, એમ જોતાં વસ્તુ લાધી ખરી;
વિશ્વ વસ્તુમાં શાનો ફેર, મણ એક ને ચાળીસ શેર.
નાના કાટલે સઘળા પિંડ, મોટા કાટલે એક બ્રહ્માંડ.

॥ कल्याणमस्तु ॥

શ્રીમદ્ રામાનુજ સંપ્રદાયી

સાધુ મગનદાસજી ગુરૂ લાલદાસજી કૃત કીરતનો.

કીરતન (૧) (રાગ–દ્રુપદ)

જય કૃષ્ણ જય શ્રી મોરારી,
સકળ જગત તારૂં નામ જપે છે, દર્શનથી દુઃખ પાપ હરે છે. જય૦ ૧
નારદ શારદ ભજન કરે છે, શંકર તારૂં ધ્યાન ધરે છે. જય૦ ૨
વૈષ્ણવ દાસ મગન છે તારો, ભવજળથી સેવકને તારો. જય૦ ૩

(૨) (રાગ–ગઝલ)

પ્રભુ પર પ્રેમ વિનાના, મનુષ્યો મૃગલા જેવા;
ભટકતા જગતમાં ભવોભવ, મનુષ્યો મૃગલા જેવા. પ્રભુ૦ ૧
અરે પોતાતણે ચરણે, સળગતી નિશદિન સગડી;
શીખામણ ઓરને દેતા, સુધારે કોણ એ બીગડી. પ્રભુ૦ ૨
કરે રાંધ્યા પછી ડહાપણ, બળે રાંધ્યા પછી બળતણ;
કરી દેતાં પુરૂં જીવન, ભટકતા મૃગલા જેવા. પ્રભુ૦ ૩
ભરથરી મોહ માયામાં, બન્યો પાગલ અતિ જ્યારે;
લગાવી કાંધપર ઝોળી, મહાયોગી બન્યો ત્યારે. પ્રભુ૦ ૪
બજાણી થાય મહારાણી, ન ચુકે ટુકડા ખાવા;
ફરી લાંબાં અતિ ટીલાં, ભટકતા મૃગલા જેવા. પ્રભુ૦ ૫
અજર અમ્મરને ત્યાગી, પીએ છે ઝેર હીનભાગી;
સ્થળો સ્થળ ખોળવા ફરતા, ભટકતા મૃગલા જેવા. પ્રભુ૦ ૬
ભજન શ્રી રામનું સાચું, બીજું સૌ સર્વ છે કાચું;
મગન વૈષ્ણવ મન રાચું, કહું છું સર્વને સાચું. પ્રભુ૦ ૭

(૩) (રાગ–ગઝલ)

પ્રભુ કિરતન વિના જગમાં, વૃથા જીવન ગુમાવ્યું છે;
ચઢીને મોહના ફંદે, જીવન આ ધુળ કીધું છે. પ્રભુ૦ ૧
હળાહળ ઝેરની પ્યાલી, રહી છે જગતમાં વ્યાપી;

ફસાવે ફંદ માયાના, જરૂર તું ચેતી લે જાગી. પ્રભુ૦ ૨
કરો સત્સંગ પ્રેમેથી, રહો સૌ ન્યારા દુનિયાથી;
ગુરૂજીની પ્રસાદીથી, મળે છે નૌકા એ ભક્તિ. પ્રભુ૦ ૩
પ્રભુ છે પ્રેમનો ભૂખ્યો, રહે અંતરમાં છૂપો;
ફરીને શું તમે થાકો, વૃથા જીવન ગુમાવીને. પ્રભુ૦ ૪
રહું છું સંતના ચરણે, સદાયે પ્રેમના શરણે;
મગન વૈષ્ણવ મન રટતો, નથી આ જગતથી ડરતો. પ્રભુ૦ ૫

(૪) (રાગ–કવાલી)

જીંદગી દિન ચારની, કરના હોય સો કિજિયે;
આખીરમેં પસ્તાયગા, કરના હોય સો કીજિયે. જીંદગી૦ ૧
શેર–રામ મુખસે બોલના માતાપિતા વોહી હૈ;
દુઃખ મીટાતે દીલકા હરદમ, રોમેરોમે રામ હૈ. જીંદગી૦ ૨
શેર–એહી નગર તું છોડ દેગા, બાત એહી યાદ હૈ;
સમશાનકો સબ લે ચલેંગે, ફીરતો જલતી આગ હૈ. જીંદગી૦ ૩
શેર–આધાર હૈ એક રામકા, ઓર કીસકો કીજિયે;
દાસ મગન વો ચાહતે હૈ, સિયારામ રસ ખૂબ પીજિયે. જીંદગી૦ ૪

(૫) (રાગ–હિંદકા ડંકા)

આ દુનિયામાં છે વિષભરી, કાળી નાગણ એ નારી ખરી;
પસ્તાયા મોટા રાજઋષિ, કાળી નાગણ એ નારી ખરી. આ૦ ૧
ભર્તૃહરિ માલવ દેશ ધણી, ત્રણસો ને સાઠ હતી રાણી;
પાપી પિંગળાના વિષ થકી, ખાંધે લટકી ભગવી ઝોળી. આ૦ ૨
દેખંતી પ્રેમ કરે પૂતળી, લિયે પ્રાણ આખર ડૌંશ કરી;
પગ પાનીથીએ શિર સુધી, રોમેરોમે એ ઝેર ભરી. આ૦ ૩
નવલાખ ચરિત્રો તે કરતી, સ્વારથમાં પ્રીતિ તે કરતી;
દિન રાત વિષયમાં એ ફરતી, બની પ્રબળા પ્રાણોને હરતી. આ૦ ૪
આંખો નહીં બંદુક બે નાળી, કંઈ નરને નાંખ્યા છે રોળી;
કહે દાસ મગન જુઓ ભાળી, કાળી નાગણ એ નારી ખરી. આ. ૫

(૬) (રાગ–કીરતન)

કાના તારી મોરલી ખરેખરી, નાચે નટવર નંદહરિ,
નાચે નચાવે બંસરી બજાવે, ગાયો ચરાવે ફરી ફરી. કાના૦ ૧
દેવકીને ઘેર જન્મ ધરીને, ગોકુળમાં વહાલો ખેલે હોળી. કાના૦ ૨
છાના છુપના ઘરમાં પેસી, મહીંની મટુકી નાંખે ફોડી. કાના૦ ૩
વૃંદાવનમાં રાસ રચ્યો છે, સાથે ખેલે છે રાધાગોરી. કાના૦ ૪
કદમની ડાળીએ બેસીને કાનજી, મોરલી વગાડે ઝીણી ઝીણી. કાના૦ ૫
નટવર નાગર નંદાજીના લાલા, માખણ ખવરાવે જસુમતિ. કાના૦ ૬
મામાના પ્રાણ લીધા મારીને પટકી, માસી મારી સ્તન
ચુસી ચુસી. કાના૦ ૭
જાદવકેરા કુળને તારી, પોતે પધાર્યા વૈકુંઠ ભણી. કાના૦ ૮
દાસ મગન કહે ગુરૂના ચરણે, પાયે પડું છું લળી લળી. કાના૦ ૯

(૭) (રાગ–ગરબો)

સખી જુમનાજીને કાંઠે, કનૈયો ધેન ચારે;
ઉભા મોરલી વગાડે મીઠી ગોવાળિયા ગાય વાળે. સખી૦ ૧
સાખી–ઘરથી નીકળી રાધીકા, ભરિયાં માથે ભાત;
પ્રભુ પધારો પ્રેમથી, આપણ જમીશું જુમના ઘાટ.
કનૈયો ધેન ચારે. સખી૦ ૨
સાખી–કાના તારી મોરલી, ભૂલાવે છે ભાન;
મારે જવું મહી વેચવા, વહાલા મૂકોને મારૂં નામ.
કનૈયો ધેન ચારે. સખી૦ ૩
સાખી–ઓઢી કાળો કાંબળો, છાંયે સૂતા સ્યામ;
રાધા રીઝાવે સ્નેહથી, કંથ રાખોને મારૂં માન.
કનૈયો ધેન ચારે. સખી૦ ૪
સાખી–મોહન હાથે મોરલી, માથે મુગટ મોર;
ગૌ ચારી ઘેર આવિયા, તમે ગોપીયોના કાળજાની કોર.
કનૈયો ધેન ચારે. સખી૦ ૫

સાખી—દાસ મગન કહે પ્રાણથી પ્યારા છો ઘનશ્યામ,
ગોકુળથી મથુરા ગયા, તમે દ્વારિકા કીધું ધામ.
કનૈયો ધેન ચારે. સખી૦ ૬

(૮) ગરબો ૨ જો.

(મથુરામાં ખેલ ખેલી આવ્યા—એ રાગ)

જનકપુર ખેલ ખેલી આવ્યા, હો રામ સીતાના સ્વામી;
દશરથના ઘેર અવતાર લીધો, સાથે તે ચારે ભાઈ.
હો રામ સીતાના સ્વામી જનક૦ ૧
શ્રીરામ લક્ષ્મણ ભરત શત્રુઘ્ન આંગણીયામાં ખેલે.
હો રામ સીતાના સ્વામી જનક૦ ૨
ઋષિ સંગાથે રામ લક્ષ્મણ ચાલ્યા,
યજ્ઞમાં થયા રખવાળ. હો રામ સીતાના સ્વામી જનક૦ ૩
ત્યાંથી શ્રીરામજી આગળ ચાલ્યા,
ગયા જનકપુર ધામ. હો રામ સીતાના સ્વામી જનક૦ ૪
જનક રાજાએ સ્વયંવર રચીયો,
આવ્યા સૌ દેશથી રાજવી. હો રામ સીતાના સ્વામી જનક૦ ૫
રાવણ સરખો રાજા હારીને બેઠો,
ધનુષ્ય ના કોઈથી ભાગે. હો રામ સીતાના સ્વામી જનક૦ ૬
જનક રાજા મુખથી બોલીયા,
જગમાં ક્ષત્રી નથી કોઇ. હો રામ સીતાના સ્વામી જનક૦ ૭
ઋષિના વચનથી શ્રીરામજી ઉઠીયા,
સીતાજીનો હર્ષ ન માય. હો રામ સીતાના સ્વામી જનક૦ ૮
ભરી સભામાં ધનુષ ભાગ્યું,
ટુકડા થયા બે ત્રણ. હો રામ સીતાના સ્વામી જનક૦ ૯
રાજા દશરથ જાન લઈને ત્યાં આવ્યા,
પરણાવ્યા ભાઈ ચારે. હો રામ સીતાના સ્વામી જનક૦ ૧૦

દાસ મગન કહે ગાય કોઈ ગરબો,
વૈકુંઠ તેનો વાસ. હો રામ સીતાના સ્વામી જનક૦ ૧૧

(૯) ગરબો ૩

(માતાના મંડપમાં—એ રાગ)

શંકરના મંદિર માંહ્ય ચાલોને સખી આજ જઇયે,
પારવતીનું પૂજન કરીશું, ગણેશ આપો વરદાન ચાલોને સખી. ૧
અબીલ ગુલાલ ને અક્ષતચંદન, ધૂપથી ભરીયે સુગંધ;
ચાલોને સખી આજ જઇયે. શંકરના૦ ૨
કુમકુમ કેશર શ્રીફળ લઈને, આરતી કપૂરે ઉતારીયે;
ચાલોને સખી આજ જઇયે. શંકરના૦ ૩
જાગેશ્વર શંકર માતા પારવતી, વ્રત ઉજવીયે આજરે;
ચાલોને સખી આજ જઇયે. શંકરના૦ ૪
નગરી **રાંધેજા**ની પૂર્વ દિશાએ, શોભે શિવાલય રૂડું;
ચાલોને સખી આજ જઇયે. શંકરના૦ ૫
સોનાનું શિખર ને ભગવી ધજાઓ, કરોને કલ્યાણ સૌનું;
ચાલોને સખી આજ જઇયે. શંકરના૦ ૬
હરતાં ને ફરતાં રમતાં દેવળમાં, સુંદરીઓના સંગાથરે;
ચાલોને સખી આજ જઇયે. શંકરના૦ ૭
દાસ મગનના ભોળા છો, સ્વામી ગુરૂશ્રીએ પધરાવ્યા;
ચાલોને સખી આજ જઇયે. શંકરના૦ ૮

(૧૦) (કીરતન)

કેમ રીસાણા કહોને કાના કેમ રીસાણા,
મોર પીછાંનો વહાલા મુગટ બનાવું,
જરીના જામા કહોને કાના કેમ રીસાણા. ૧
બંને હાથે બાજુબંધ પહેરાવું,
માંહી જડ્યા હીરા, કહોને કાના કેમ રીસાણા. ૨

માણેક મોતીનો હાર પહેરાવું,
ફૂલોના ગજરા, કહોને કાના કેમ રીસાણા. ૩
સાકર માખણના પેંડા બનાવું,
સામું જુઓ શાણા, કહોને કાના કેમ રીસાણા. ૪
વૈશ્નવ દાસ મગન ગાયે છે,
પ્રભુ ગુણો તારા કહોને કાના કેમ રીસાણા. ૫

(૧૧) (રાગ–ઝૂલ)

વધ્યું જગતમાં પાપનું પૂરરે, મેવલા શું વરસે,
કરે કન્યાના સૌ વિક્રયરે, મેવલા શું વરસે. ૧
ભરે પોતાની માટીથી પેટરે. મેવલા૦ ૨
મટી ગયાં કન્યાનાં દાનરે. મેવલા૦ ૩
ટળી ગયા યજ્ઞ અને દાનરે. મેવલા૦ ૪
નવ રહ્યા ભજન કે ભાવરે. મેવલા૦ ૫
ક્યાંથી તરશે મૂરખ તારૂં નાવરે. મેવલા૦ ૬
છોડી પ્રભુ કેરૂં નામ નિંદા આદરીરે. મેવલા૦ ૭
શાહુકારનાં મન થયાં ચોરરે. મેવલા૦ ૮
કળી કાળના આવ્યા છે કોપરે. મેવલા૦ ૯
દાસ મગન પ્રભુની બીક રાખરે. મેવલા૦ ૧૦

વેશ કાઢવાથી કલ્યાણ નથી

(અખાની વાણીમાંથી–છપ્પો)

જટા વધારે વડવૃક્ષ, પતંગ નિજ બાળે કાયા;
જળચર જળમાં નહાય, બગ પણ ધ્યાને ધાયા,
ગાડર મુડાવે શિશ, અજામુખ ડાઢી રાખે;
ગર્ધવ લોટે છાર, શુક મુખ રામજ ભાખે,
મોર તજે છે માનની, શ્વાન સકળનું ખાય છે;
કહે અખો સૌકોઈ સૂણો, સમજણ વિના વૈકુંઠ કોણ જાય છે (૧)

અખાની વાણી

જીવ અંગ

સ્થાવર જંગમ કેરી વાત, નિકટ દેખાડયું છે સાક્ષાત;
પંચ મહાભુત તે સ્થાવર જાણુ, જંગમ ચૈતન એ વેદવાણુ;
એક પિંડમાં વરતે બે, ઉગ્ર બુદ્ધે અખા જોઇ લે. ૧
સ્થાવર જંગમ કેરો ભેદ, બુધ્યમાને કહ્ું માને વેદ;
બહાર જોતાં નાવે પાર, પંચભુત માંહી વિસ્તાર;
જંગમ પવન નીર ને તેજ, સ્થાવર આકાશ મહી એજ. ૨
પિંડને લેખે છે બ્રહ્માંડ, બ્રહ્મા આદ્યે કીટ ને અંડ;
પ્રાક્રમ વિષે અધકું નુન હોય, કારણ પ્રત્યે સમતા સોય;
અખા એ અનુભવ રદે રાખ, જેની ભાગવત ગીતા પૂરે સાખ. ૩
એમ જોતાં ભાસે નૈ ભિન્ન, માયા ચિત્રથી ઉતરે મન;
કારણુ વેધી બુદ્ધજ રહે, કારજ કેરૂં ચિત્ત ન લહે;
ચિત્ત વિચિત્ર દષ્ટે શું ગયું, ત્યારે અખા ધામ મુળગું રયું. ૪
મૂળગે પદતો દ્વૈતજ નથી, સ્વપ્ન ઉપાધ્ય જાગ્રત નૈ રતી;
ઉત્તમ મધ્યમ કર્મકાંડ જોગ, નિદ્રાવાનને સઘળો ભોગ;
જાગતાને સ્વપ્નાના કૃત્ય, મૂલગી વૃત્યે અખા છે વૃત્ય. ૫
આપ થાતે વ્યાપે સત્ય થયો, વ્યાપ્યો આપોપુ ભૂલી ગયો;
ચતુર પુરૂષ જેમ શિથલ થયો, સ્વસ્વરૂપ તેને વિસરી ગયો;
અખા નિજ બુધ્યે અંગી કરે, શિથલપણું સમ્યક્ વિસ્તરે. ૬
ચિદ અર્ણવ કેરા બુદબુદા, ઉપજે ખપે સ્વભાવે સદા;
અસ્તિ નાસ્તિ એની ન કેવાય, નર છાયા જેમ સાથે થાય;
સૂરજ ધામ કેવાને બે, એમ જીવ શિવ અખા જોઈ લે. ૭
નવ દીસે તેને સત્ય જાણુ, દીસે તેને નાશ પ્રમાણુ;
દષ્ટ પદારથ જુડો થાય, ઘાટ દષ્ટ હેમે ઠેરાય;
પ્રસર્યું આપ સચરાચર વિષે, એમ જોતાં પદ પામ્યું અખે. ૮

અણુ છતે છતાનો ભ્રમ, પણ બ્રહ્મવેત્તા જાણે એ મર્મ;
વાગ્વિલાસ તે સાચો થયો, જૂઠે સાચું ભૂલી ગયો;
માયા ઇચ્છા નારદને થઈ, ત્યારે પૂરવ બુદ્ધિ અખા ભૂલી ગઈ. ૯

અરૂપીનો પંચ આવાસ. પંથે પ્રસર્યો સર્વાવાસ;
ઈંદ્રજાળ અવિદ્યાની જાળ, દીસે સત્ય ને આળપંપાળ;
અણુ ચવિયું આપોપું લખો, એટલા ઉપર શું કહે અખો. ૧૦

સંત અંગ

દશરથ પેલો હતો જે રામ, નંદ વસુદેવ પેલું કૃષ્ણ નામ;
ચોવીસે તેમાંથી થાય, પણ તે કાંઈ આવે ન કે જાય;
અવિનાસી લેસે તે સંત, ત્યાં કારણ નૈ દર્શનને પંથ. ૧

દ્વૈતભાસી તે નોહે સંત, જેમ એ બાજુના હસ્તીદંત;
મનમાં આશા માયા તણી, કીરત બાર ચલાવે ઘણી;
બ્રહ્મ ભરોસે આવ્યો ભ્રમ, અખા સરોડે ઉગર્યો શ્રમ. ૨

અગમ પંથને જૈ નવ શકે, જૂઠું અન્ન શ્વાન જ ભખે;
પરાધીન રહે દેહવાન, બુધ્ય વોણાને નૈ ત્યાં સાન;
અખા અણ જાણ્યું રહ્યું આપ, જન્મ ધરે સાથે પુણ્ય પાપ. ૩

જો ભુંડા તું છે ચિદ અંશ, જોને વિચારી તારો વંશ;
તું રાજપુત્ર કાં દીનમાં ભળે, કાં વિચાર વોણો ઘર ઘર ફરે;
નિજપદ બેસ ટળી જા જંત, એમ અખા પદ પામ્યા સંત. ૪

પૃથ્વી અપ તેજ વાય આકાશ, એ જાણજો પોતે અવિનાશ;
હંસ ભખે કમળના તંત, તેમ આપ વિચાર કરે મહંત;
કલણાં રહિત કોઈ નિર્ગંધ, નર આકારે અખા ગોવિંદ; ૫

નિર્દ્વંદ્વી અંતર્ગત મુદા, કૃપાવાન ધીરજવંત સદા;
રાગ વિરાગ નહીં તે વિષે, અહંકાર નિરહંકાર કો નવ લખે;
નિરાધાર અખો કે વીર, જગત તૃણવત સહીત શરીર. ૬

બ્રહ્મવેત્તા રહે તુર્યા પાર, તો બાહ્ય દૃષ્ટિ શો કરે નિરધાર;
ત્રણ અવસ્થા સૌને વિષે, તુર્યા ઉલંઘીને કોણ લખે;
જેહ લખે તેવો તે થાય, જથારથ અખા રહીને જાય. ૭
બ્રહ્મવેત્તાને જીવ નવકળે, રાત દિવસ એકઠાં નવ મળે;
ત્યાં કળણ નહીં અને જીવ અચેત, શિવ પદ બેઠાં સર્વ લેહેત;
ઉંચે આસન બેસે કોઈ, નીચી ભૂમિકા દેખે સોય. ૮
જગત્ દૃષ્ટિ તે ચર્મને વિષે, બોલનારાને કોય નવ લખે;
પાંચ તત્ત્વની ઓથે રહે, હાથોહાથ અખા બોલે લહે;
દરશ્યો હોય તે કેજ્યો હા, વિન દરસન મન વાયોવા. ૯
સુવર્ણી ગર સોનીને ભોગ, બીજા લોકને ન મળે જોગ;
તે સસલાં જાણી મૂકી જાય, અનુભવી હોય તે કરે ઉપાય;
અનાયાસે થાય એક ભવી, રિધ પામે અખા અભનવી. ૧૦
અણુપામી રધ્યનું ઘર લહ્યું, ચિત્ર વિચિત્ર જેને વિષે રહ્યું;
શુદ્ધે બુદ્ધે વિચાર જ કર્યો, બીજો ઉપાય નથી ઉફરો;
ઉત્તમ મધ્યમ સ્વપ્નનાં કૃત્ય, જાગે અખા થાય સર્વે વ્યર્થ. ૧૧
દેહ સૌ એની દષ્ટે પડે, દેહી કોયન માટે ચડે;
ભાત પડે છે પોતજ વિષે; વચન ઘાટ ઘાલે પારખે;
કેવામાં પ્રીછે જે સાન, અખા અગમનું આતે માન. ૧૨
બીજે ઉપાયે હરિ નવ મળે, કોટિ જન્મ લગે આફળે;
કમળ ઉપર જળ ઝાકળ પડે, તેમ તેમ તે સૂકે કે સડે;
જેથી ઉપનો તેજ હજુર, બીજો ઉપાય અખા પડે દૂર. ૧૩
જેને તું જાણે આકાશ, તે તુંજ વિચારી જોને પાસ;
તે નોહે ખૂણે ખાંચરે, પ્રત્યક્ષ મુખે મુખ વાતો કરે;
સંકલ્પ ચઢયા ન દીસે દેહ, તેમ અખા રહ્યો છે તેહ. ૧૪
ભોગ કાજ ઉદ્યમ કાંકરે, તુજને ભોગ ખોળતો ફરે;
વણ વાંછો આવે જેમ રોગ, એણે લેખે જાણે ભોગ;
કર્તાએ કીધું તુજ કાજ, નવ મુકે અખા મહારાજ. ૧૫

અખા કાં લેવાને ધસે, અવધ વોણો તે કેમ આવશે;
કાળે દ્રુમવિણુ વાંછયાં ફળે, રતવિના ફળ શોધ્યાં નવ મળે;
જેમ મૂર્ખ સૂર્યને લેવા જાય, વાણે ઉદે આફણીયે થાય. ૧૬
એમ જાણી ધીરજ મન ધરે, અજગર વ્રત મહા પુરૂષ આદરે;
જો જાણે મધ્ય કિરતાર, ફોગટ હું થઈ કાં વહે ભાર;
ચક્ર ચુડામણુ તારો તાત, ધીરજ ધરે અખા સાક્ષાત. ૧૭
આહાર આશાએ જીવ સૌ થાય, આશા એ દેવ ક્ષીર સાગર જાય;
અખા એ તપીયા દેહને દમે, આશાએ વ્રત તીર્થ સૌ ભમે;
રાયરંક આશાના દાસ, આશા અખા માયાનો પાશ. ૧૮
જ્યારે પદ બેડે નૈરાશ, ત્યારે સ્વેજ્યોત્ય હોય પ્રકાશ;
કૃતકૃત કહીયે મહાપુરૂષ, જેનો આશા પાશ ગયો અમરખ;
જેમ વાદળ ટળે નરાળો સૂર્ય, અખા પ્રકાશ તો આશા દૂર. ૧૯
જીવ શિવમાં અંતર કાંઈ નથી, જેમ રૂપું તરૂ કહાવે જળવતી;
જળે નાશે રૂપું સત તેમ, આશા ઘટે શિવ અવ્યક્ત જેમ;
સદ્ વિચારે આશા જાય, અનાયાસે અખા વસ્તુ થાય. ૨૦
સદ્ વિચાર વડે હરિ મળે, બીજે ઉપાયે કલેશ નવ ટળે;
જેમ જેમ તેનો કરે ઉપાય, તેમ જીવપણું જાડું થાય;
જ્યારે પદ બેસે નૈરાસ, ત્યારે સ્વે અખા સચરાચર વાસ. ૨૧

આત્મા અંગ

તન તીરથ તું આતમ દેવ, સદા સનાતન જાણે ભેવ;
અડસઠનું અધિ દૈવત સદા, તે જાણે ટળે કોટિ આપદા;
તિરથ માર્જન કીધું અખે, જન્મ મરણુ નૈ તેને વિષે. ૧
જમલો છે જોજો જગદીશ, તું પડછંદો ને તે ઈશ;
ઉલટ ભેદ પામે આરામ, જો તારૂં મુળગું નિજ ધામ;
અખા અક્ષર તું ક્ષરનોય, પ્રતીત તું ને જો તારી હોય. ૨
સુધું કેતાં ન માનો દુઃખ, વેતે જળે ન દીસે સુખ;

ઠેરાણે ભાસે જેવું યથા, વણુ ઠેરાણે પામ્યો વ્યથા;
જ્ઞાન એક સઘળે પિંડ વસે, અખા કૃત્યની પૂજા હશે. ૩
અહં માયા બ. રૂપે કરી, આપો પે સૌએ આદરી;
કોઈ કહે દેખું પચ રંગ, કોઈ શેખ સાઈ દેખે સુચંગ;
કોને મુક્તાફળ દૃષ્ટ પડે, કોય કે મારે જોતિ જળ હળે.
મનના મત સર્વે આદર્યાં, અખે પદ થા સઘળા ખર્યાં. ૪
દીઠાને કાં વળગે ભૂર, અણુદીઠું વેધે તે સૂર;
દૃષ્ટ પદારથ જૂઠો થશે, વૈકુંઠાદિ સર્વે જશે;
ધ્યાન ધરે દીસે જંજાળ, અખાનોય એ હરિની ભાળ. ૫
ધ્યાન દિસે તે જાગે જાય, ખોટાનો શો કરો ઉપાય;
ઇંદ્ર જાળની વિદ્યા કાં મોય, એ તો કર્તવ્ય છોકરાં જોય;
ભરમીશમાં એ દેખી ભાત, અખા કૃત્ય રહિત છે વાત. ૬
કર્તવ્ય સઘળું મનનું જાણુ, મન ઉભેથી ટળે નહીં તાણુ;
મને ઉભે ઉભો સંસાર, ફોકટ કેમ વહે છે ભાર;
અર્થ અખા તો થાયે ખરો, જો ઉપાય મન અમનનો કરો. ૭
કલ્પે જલ્પે કથ તે જ્ઞાન, વળી નવરો થૈને ધરશે ધ્યાન;
મર્કટ રાજ બેસાર્યું જેમ, ફળ દીઠે વળી હું તું તેમ;
અખા એમ નૈ રીઝે રામ, અંતરના સાક્ષીથી કામ. ૮
નિયમે ગાયો સમ્યક્ નવ લહ્યો, નવ આવ્યો ને નવ તે ગયો;
સદા સનાતન છે અવિકાર, છતે અહંકારે ન લહે પાર;
અખા વસ્તુ સરીખો થાય, તો હીરે હીરો વેધાય. ૯
વર્ણાશ્રમ શું વળગે અંધ, જાણે એ માયાનો ફંદ;
ક્ષેરે વળગ્યો કો નવ તર્યો, નિજ બળ આવ્યું તે ઉગર્યો.
હાડ ચર્મકો દેખે ભુર, અખા બ્રહ્મ રહ્યો ભરપુર. ૧૦
અણુ છતો બોલ સૌ કોને ચડયો, પણુ કોણુ કયાંથો અળગો પડયો;
પાંચ તણી સઘળી માંડણી; આપે બોલે માંહે ધણી;
આપોપાથી શુદ્ધ્યજ પડી, અખા દ્વૈતની કાળપ ચડી. ૧૧

પ્રીછીને હરિભક્તિ આદરે, તો અંતે પડે સહુ વરે;
હું તે કોણ હરિ શી વસ્ત, જે જાણી અહું જૈ હસ્ત;
એમ જાણી જપે મળે ભગવાન, નૈ તો અખા વર વોણી જાન. ૧૨
સદ્વિચાર તે સાચી ભક્તિ, જેણે જીવ શિવની લૈયે વ્યક્તિ;
જીવ શિવતણું લીધું હેત, તે પોતો જ્યાં વેદ કહે નેત;
એમ ભક્તિ આવે કણસડે, નૈ તો અખા જુગ જુગ રડવડે. ૧૩
એક મૂળમંત્ર સાંભળજો સત્ય, જેણે પદારથ લહીયે નિત્ય;
જીવતણું જે જીવજપણું, અને ઐશ્વર્ય જે ઈશ્વરતણું;
એ એના એ વિકાર જો તજે, તો શેષ ભાગ અખા નીપજે. ૧૪
જીવપણું વિચારે વળગે, સદ્ ગુરૂ વચને પડશે વગે;
રજ્જુ ભુજંગ જેમ દીપ વડે ટળે, વણવિચારે ભર્મજ ફળે;
ભર્મ કર્મનો વ્યસની થયો, ત્યારે અખા ઈશ્વર સાક્ષી રહ્યો. ૧૫
જીવ ટળવા સૌ જતનજ કરે, તેમ તેમ તે ઓળો વિસ્તરે;
જેમ મૂર્ખ ખસ ખણી નિગમે, તેમ તેમ તે ઘણું ઘણું દમે;
ઔષધ્યે કંડુ થાયે શાંત, તેમ સદ્વિચારે અખા જીવ શાંત. ૧૬
ભક્તિ જ્ઞાન કથે વૈરાગ, દેહ દર્શન તે ન કરે ત્યાગ;
ત્યાં લગે એકે નવ ફળે, શુધ શૂરો ઉપરથો બળે;
અંતર અગ્નિ ન લાગે કયમે, ફોગટ દંન અખા નિગમે. ૧૭
વિચારે ભક્તિ થાય વણ કરી, જ્ઞાન કથ્યા વિણ પામે હરિ;
વણ ત્યાગે ફળે વૈરાગ, સદ્વિચાર જારે આવ્યો ભાગ;
હરિ જાણ્યા વિણ જે જે કરે, તેને અખા ક્લેશ ઉગરે. ૧૮
તપ તીર્થ દાન વ્રત નેમ, ઘર બેઠો તે પામે ખેમ;
સદ્વિચાર થડ જેણે ગ્રહ્યું, તેને શાખા પત્ર બારૂં નવ રહ્યું;
સદ્વિચાર વિણ કરે જે ઘણું, તે ધૂળ ઉપર અખા લીંપણું. ૧૯
રેણી વિના કેણી જે કથે, મહી વિના પાણી જે મથે;
જેમ કોયલ સૂરને પાળે કાગ, વસંત ઋતુએ ઉડી જાયે જાગ;
લક્ષ વિના કેણી જોઇ અખે, ભક્તિ દંભ કુતર્ક જ્ઞાન લખે. ૨૦

જ્ઞાની છે હરિનું નિજ રૂપ, ચિન્હ વિના કેમ કૈયે ભૂપ;
રાજપુત્ર દળણું નવ દળે, કાળ માયા જેને દ્વારે રળે;
શેષ શંકરનું જીવન જ્ઞાન, એવી નિધ ખોઇ અખા વિણુસાન. ૨૧

કુબુદ્ધિ કુતર્કને જ્ઞાનજ કહે, વિષય દંભ ભક્તિ કરે ગ્રહે;
ક્રોધી ક્રોધને કહે વિરાગ, હંસ આસને બેસાર્યો કાગ;
ત્રણને નાવ્યો અખા હરિહાથ, જેમ રૂપા ભરોસે છીપની આથ. ૨૨

જ્ઞાન તણો મેમા અતિ ઘણો, તે જાણે જે વિરલો જણ્યો;
ધ્યેય ધ્યાતા તેણે પદ નથી, નિરાલંબ પદ એટલા વતી;
કથા ભણ્યાનું નૈ ત્યાં કામ, જો પ્રીછે અખા નિજ ધામ. ૨૩

ઉઠ હાથ તરૂ ચંદન તણો, ઉગે વણવાયો હોય નૈ ઘણો;
બ્રહ્મવેત્તાનું એ દૃષ્ટાંત, કૃત્ય રહીત જો હોય મહાન્ત;
એકે ચિન્હ ન હોય તે વિષે, તે સરખો અખા તેને લખે. ૨૪

છાયા તરૂ એ તરૂ નવ ફરે, તેમ બ્રહ્મવેત્તા કાંઇયે નવ કરે;
કૃત્ય એક નોહે તે વિષે, અચિંત તરૂ કેરાં ફળ ભખે;
નિજપદ બેઠારે તે વિર, નિત્યાનંદ અખા છે ધીર. ૨૫

જેમ કલ્પદ્રુમથી રિધ નીપજે, પોતે કાંઇ ભજે નવ તજે;
સામાનો સંકલ્પજ ફળે, પોતાનો અનુભવ નવ ચળે;
વિદેહી તણી હોય એવી રીત, ગ્રહે અખા જો ઇછે જીત. ૨૬

બ્રહ્મ રસ જેને ઘર ઠરે, તે ત્રિલોકની સ્થિતી નવ કરે;
ભંવ દીસે તેને પદ રહે, દીસે તેને જાણી ખહે;
થાતાં પેલો જેવો હતો, તે એવો અખા છે છતો. ૨૭

ધ્યાતા ને ધ્યેય જો બે રહે, તો કૃત્ય ન ખુટે ન ટળે બે;
ધ્યાતા ધ્યેયમય જ્યારે થાય, તો દ્વૈત ઉપાધ્ય સર્વે રહી જાય;
કથે રહે સ્વરૂપજ વિષે, તેને જ્ઞાનવંત અખા વેદ લખે. ૨૮

ભજન

દુર્લભ મનુષ્યાદેહનો લહાવો લીજીયે,
હરિ ભજીયે તો આવે સુખની લહેર જો;
દીસંતી માયા તો મિથ્યા કારમી,
વહેતા પૂરે આયુષતો વહી જાય જો. દુર્લભ૦ ૧
મનુષ દેહનું આયુષ તો દુર્લભ દેવને,
એક ઘડી તો લાખ કરોડની જાયજો;
શિરના સાટે તો માગી નહિં મળે,
જ્યાંનું જ્યાં ને ત્યાંનું ત્યાં સમાયજો. દુર્લભ૦ ૨
કયાં થકી આવ્યો ને તારે કયાં જવું,
મૂળ વિચારી જોને મળશે તારૂં ઠામજો;
જૂઠા જગત્ સાથે ઝગડો નવ કીજિયે,
અંતે બેલી સાચાના ભગવાનજો. દુલભ૦ ૩
ભાવના ભુખ્યારે ભુધર આવશે,
જેમ લોભી કાંઇ ધન દેખી લલચાયજો;
લલચાયો લક્ષ્મીવર પ્રેમના પાશમાં,
રાસ રચ્યો છે રંગ મંડપ મોઝારજો. દુર્લભ૦ ૪
વ્રજવાસી ગોપીઓએ લ્હાવો લૂંટીયો,
મૂકી દીધાં જેણે માતાપિતા કુળ લાજજો;
સાચુંરે સગપણ છે શામળીયા તણું,
ત્યારે સરીયાં તે વનિતાનાં કાજજો. દુર્લભ૦ ૫
તન મન ધન જોબનનો રંગ પતંગનો,
રૂડો દીસે પણ જોતામાં ઉડી જાયજો;
અંતરમાં આત્મારામ લેજો ઓળખી,
કહે પ્રીતમ તેનું આવાગમન મટી જાયજો. દુર્લભ૦ ૬

શ્રીરામ

ૐ नमोऽन्तर्यामिने ॥

શ્રીરામની સ્તુતિ

શ્રી રામચંદ્ર કૃપાળુ ભજમન હરણ ભવભય દારૂણમ્ ।
નવકંજ લોચન કંજ મુખકર કંજપદ કંજારૂણમ્ ॥૧॥

કંદર્પ અગણિત અમિત છબી નવનીલનીરદ સુંદરમ ।
પટપીત માનહુ તડિત રૂચિસુચિ નૌમી જનક સુતાવરમ્ ॥૨॥

શિર મુકુટ કુંડલ તિલકચારૂ ઉદાર અંગ વિભૂષણમ્ ।
આજાનુ ભુજશર ચાપધર સંગ્રામજિત ખર દૂષણમ ॥૩॥

ભજદીનબંધુ દિનેશ દાનવ દલન દુષ્ટ નિકંદનમ્ ।
રઘુનંદ આનંદ કંદ કૌશલચંદ્ર દશરથ નંદનમ્ ॥૪॥

ઇતિવદતિ તુલસીદાસ શંકર શેષ મુનિ મન રંજનમ્ ।
મમ હૃદય કંજ નિવાસ કરૂ કામાદિ ખલદલ ગંજનમ્ ॥૫॥